

ЗВОРНИК

РАДОВА НАРОДНОГ МУЗЕЈА

XLVI

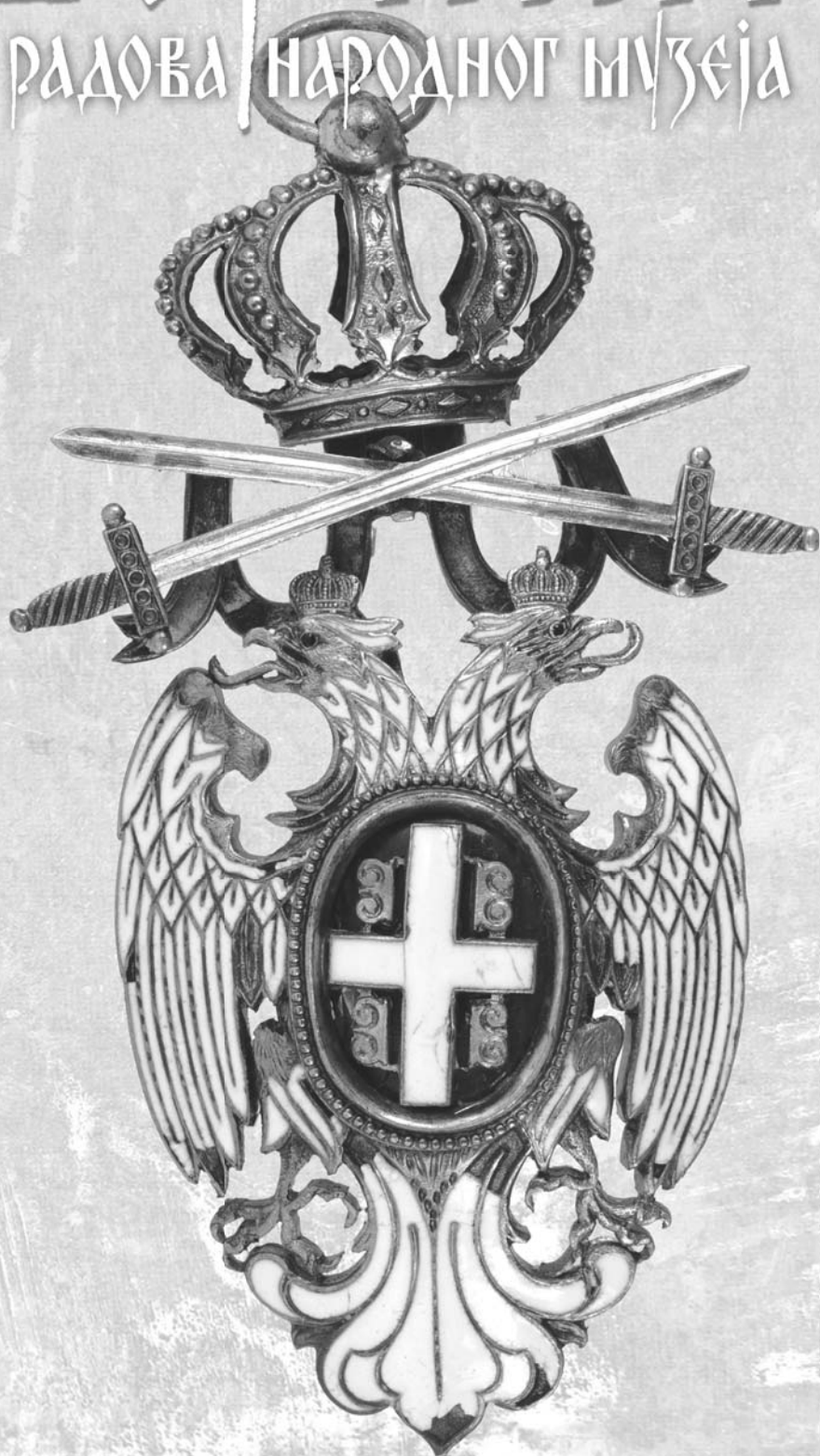
ЧАЧАК, 2016.

ЗБОРНИК

РАДОВА НАРОДНОГ МУЗЕЈА

UDK 06.055.2(497.11)
ISSN 0350-7262

**ЗБОРНИК РАДОВА
НАРОДНОГ МУЗЕЈА
XLVI**

**NATIONAL
MUSEUM JOURNAL
XLVI**

**RECUEIL
DES TRAVAUX DU
MUSÉE NATIONAL
XLVI**

ЧАЧАК, 2016.

Редакциони одбор

Др Милоје ВАСИЋ, Др Ивица ТОДОРОВИЋ,
Др Гордана ЈЕРЕМИЋ, Делфина РАЈИЋ,
Др Милош ТИМОТИЈЕВИЋ

Главни и одговорни уредник

Делфина РАЈИЋ

Лектор и коректор

Слободан НИКОЛИЋ

Превод на енглески језик

Ксенија ДУЊИЋ

Превод на француски језик

Елизабет ЈОВАНОВИЋ МИЉАКОВИЋ

Фотографија на корици

Орден Белог орла III реда са мачевима
мајора Драгутина Гавриловића
(фото: Марко Бојовић, 2017. године)

Лого зборника

Весна СТАНИСАВЉЕВИЋ

Графичка припрема, прелом

ЈП „Службени гласник“, Београд

Штампа

ЈП „Службени гласник“, Београд

Издавач

Народни музеј Чачак
Цара Душана 1, Чачак
www.cacakmuzej.org.rs

Тираж

300

САДРЖАЈ / CONTENTS / TABLE DES MATIÈRES

Биљана ЧКОЊЕВИЋ ..... 7 Biljana ČKONJEVIĆ Biljana ČKONJEVIĆ ПРИКАЗ ФОСИЛНОГ МОРСКОГ ЈЕЖА ИЗ ПАЛЕОНТОЛОШКЕ ЗБИРКЕ НАРОДНОГ МУЗЕЈА У ЧАЧКУ Presentation of a Fossil Sea Urchin from the Paleontological Collection of the National Museum in Čačak Une représentation de l'oursin fossile du Recueil paléontologique du Musée national à Cacak	Др Иван М. БЕЦИЋ ..... 37 Ivan M. BEGIĆ, Ph.D. Ivan M. BEGIĆ, Ph. D. ЧАЧАНСКИ КРЕДИТНИ ЗАВОД The Loan Bank of Čačak Le bureau de crédit de Cacak
Марија АЛЕКСИЋ ЧЕВРЉАКОВИЋ ..... 15 Marija ALEKSIĆ ČEVRLJAKOVIĆ Marija ALEKSIC CEVRLJAKOVIC ПЛАНИНА РУДНИК – ОБРАЗАЦ РЕВИТАЛИЗАЦИЈЕ, МОГУЋНОСТИ И ОГРАНИЧЕЊА MOUNTAIN RUDNIK – REVITALIZATION SCHEME, POTENTIAL AND LIMITATIONS La montagne du Rudnik – modèle de revitalisation, de possibilités et de restrictions	Др Милош РАДОВАНОВИЋ, дипл. инж. арх. .... 53 Miloš RADOVANOVIĆ, PhD Milos RADOVANOVIC, Ph. D. ДУЋАНИ И ЗАНАТСКЕ РАДЊЕ У ЧАЧКУ ДО ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА STORES AND CRAFT SHOPS IN ČAČAK UNTIL THE SECOND WORLD WAR Les boutiques et ateliers artisanaux jusqu'à la Deuxième Guerre mondiale
М.А. Никола МИНОВИЋ ..... 27 Nikola MINOVIĆ, MSc Nikola MINOVIC, M.A. „ВОЈСКА“ КАО РАБОТА ЗАВИСНОГ СТАНОВНИШТВА “ARMY“ AS LABOUR OF DEPENDENT POPULATION „L'armée“ comme besogne de la population vassale	Мина ЈЕЛЕСИЈЕВИЋ. .... 73 Mina JELESIJEVIĆ Mina JELESIJEVIC ДРУШТВЕНИ ЖИВОТ СЕОСКЕ ОМЛАДИНЕ ОД 1945. ДО 1970. ГОДИНЕ Social Life of Village Youth from 1945 to 1970 La vie sociale de la jeunesse rurale des années 1945 à 1970

Др Милош ТИМОТИЈЕВИЋ 85	Мирослав ПУРИЋ 129
Miloš TIMOTIJEVIĆ, PhD	Miroslav Purić
Milos TIMOTIJEVIĆ, Dr	Miroslav PURIĆ
ИСТОРИЈСКО ОДЕЉЕЊЕ НАРОДНОГ МУЗЕЈА У ЧАЧКУ : ПОВЕСТ БАШТИЊЕЊА И СТРУКТУРА СТАЛНЕ ПОСТАВКЕ (1953–2006)	РЕЗУЛТАТИ ЛОКАЛНИХ ИЗБОРА У ЧАЧКУ 2004–2016. ГОДИНЕ RESULTS OF LOCAL ELECTIONS IN ČAČAK IN 2004–2016
HISTORY DEPARTMENT OF THE NATIONAL MUSEUM IN ČAČAK: HISTORY OF HERITAGE AND STRUCTURE OF THE PERMANENT EXHIBITION (1953–2006)	Les résultats des élections locales à Cacak des années 2004–2016
La section historique du Musée national à Cacak: histoire du patrimoine et structure de l'exposition permanente (1953–2006)	Делфина РАЈИЋ 157
	Delfina RAJIĆ
	ИЗВЕШТАЈ О РАДУ НАРОДНОГ МУЗЕЈА У 2016. ГОДИНИ
Гвозден ОТАШЕВИЋ 97	
Gvozden OTAŠEVIĆ	
Gvozden OTASEVIĆ	
ШТА ЈЕ ЦИА ТРАЖИЛА У ЧАЧКУ? What CIA Was Looking for in Čačak Que chercha la CIA à Cacak?	

ЗБОРНИК

РАДОВА НАРОДНОГ МУЗЕЈА

УДК: 069.51:563.95(497.11)
563.95:551.782.13

**Биљана
ЧКОЊЕВИЋ**

*палеонтолош, кустос
Народни музеј
Чачак*

ПРИКАЗ ФОСИЛНОГ МОРСКОГ ЈЕЖА ИЗ ПАЛЕОНТОЛОШКЕ ЗБИРКЕ НАРОДНОГ МУЗЕЈА У ЧАЧКУ

АПСТРАКТ: У раду је приказан фосилни осипањак неправилној морској јежа који се чува у Палеонтолошкој збирци Народни музеја у Чачку. Примерак је добро очуван, љуштура је кружна, шешка, његова облика, са испуцаном аборалном и заравњеном оралном стране. На основу морфометријских анализа, морфологије као и ујоредне анализе описе и фотодрагија са ехинидском фауном северне Босне (Мишровић-Пејровић, Ј., 1969*), приказани примерак је из класе *Echinoidea* и припада *Clypeasteri sp.* из миоцена. Овакви представници су били честии у миоцену и живели су заједно са другим организмима на јесковитом или муљевитом дну широким мора. За израђу њихових љуштура била је потребна огромна количина калцијум-карбоната коју су могли наћи само у широким водама. Њихова појава указује на литорални регион широким мора, а налазак у једном слоју може да буде одличан индикатор средине. Рецензенти се срећу на широким и сушним странама свих континената и највероватније да су и фосилни представници живели у сличним условима. Приказани материјал је поклон Душице Шкекић, архивисте из Београда, Народном музеју у Чачку. Приликом узимања материјала није убележен локалитет. Претпоставља се да је примерак са наших простора, с обзиром да је идентичне примерке обрадила Јованка Мишровић-Пејровић**, професор Рударско-геолошкој факултету у Београду.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: *Echinoidea*, *Clypeaster sp.*, миоцен, палеоекологија, палеонтолошка збирка, литорални регион, Народни музеј Чачак

Опште особине

Скелет морских јежева најчешће је хемисферичног, овалног, конусног или срцастог облика и изграђен је од кречњачких плочица распоређених у меридијалне низове којих има десет – пет амбулакралних и пет интерамбулакралних. Испод сваког амбулакралног низа пролазе амбулакрални или радијални канали од којих се одвајају амбулакралне ножице које пролазе кроз отворе на амбулакралним плочама. На горњој или аборалној страни јежа налази се апекс или апикални штит у чијем је центру анални отвор, око којег се налази пет гениталних и пет оцералних плочица, док на доњој или оралној страни постоји усни отвор снабдевен

снажним вичним апаратом. Меки делови тела заштићени су скелетом, а на основу грађе како меких, тако и скелетних делова разликују се два основна типа морских јежева: правилни или радијално симетрични и неправилни или билатерално симетрични.

Скелет неправилних јежева разликује се од грађе скелета правилних јежева. Код неправилних је главни део панцира изграђен од амбулакралних и интерамбулакралних низова који су знатно измењени у односу на грађу скелета правилних јежева. Код неправилних се амбулакри у већини случајева налазе на горњој или аборалној страни. Најчешће су изграђени од простих плочица од којих свака носи само по један пар пора

које могу бити округле, овалне или издужене у виду пукотиница. Облик им може бити различит али је најчешће листаст, сужен у проксималном и дисталном делу, а проширен у средини и такви амбулакри се називају петалоидним.

Петалоидни амбулакри могу бити испупчени у односу на површину љуштуре, као што се види на приказаном примерку. Интерамбулакри нису претрпели велике промене у односу на грађу интерамбулакра правилних жежева. Анални отвор код неправилних жежева излази из центра перипрокта и премешта се на интерамбулакрално поље између задњих парних амбулакра, али још увек остаје на аборалној страни, или доспева на обод љуштуре где заузима неки од положаја (маргинални, супрамаргинални, инфрамаргинални) и најзад може прећи сасвим на оралну страну. Шкрге код неправилних жежева закржљавају а затим потпуно ишчезавају, док функцију дисања преузимају амбулакралне ножице на аборалној страни. Бодље неправилних жежева су много слабије и најчешће су у виду чекиња, туберкуле ишчезавају, а остају само грануле. Жежеви су раздвојених полова, мада се врло ретко среће и полни диморфизам. Полни продукти се избацују у воду где се врши оплођење, из оплођеног јајета се развија ларва и то прво диплеурула, а затим ехиноплутеус. Неправилни жежеви у току свог онтогенетског развоја пролазе кроз стадијуме петозрачне симетрије својствене правилним жежевима, што дозвољава сасвим реалну претпоставку да су постали од правилних морских жежева.¹

Преглед досадашњих проучавања

Прва палеозоолошка проучавања и истраживања фосилне фауне Србије почела су пре више од једног столећа. Пошто је фосилна фауна Србије богата и разноврсна,

* Митровић-Петровић Ј., „Средњомиоценски ехиниди северне Босне“, *Acta geologica VI*, Загреб, 1969, 113–148.

** Најсрдачније захваљујем поштованој професорки, др Јованки Митровић-Петровић, на корисним саветима приликом детерминације фосилног жежа.

[1] Митровић Ј., Павловић М., „Палеозоологија“, Београд, 1980, 450.

истраживања су прошла кроз бројне фазе. Пионирска се везује за име Јована Жујовића који је одредио низ фосилних асоцијација из седимената различите старости, дао преглед многих карактеристичних фауна и нашао начине за њихово даље и потпуније истраживање.² Затим следе радови бројних истраживача који су дали свој допринос при проучавању фосилне фауне и то: П. Павловића,³ В. Петковића,⁴ М. Луковића,⁵ П. Стевановића,⁶ О. Марковић-Стефановић,⁷ М. Пашић,⁸ К. Вельковић-Зајец,⁹ С. Обрадовић,¹⁰ Р. Томић-Џоцо¹¹ и М. Анђелковић.¹²

У првој фази истраживања велика пажња била је посвећена сакупљању, детерминацији и проучавању морфолошких карактеристика фосилних асоцијација првенствено у биостратиграфске сврхе. Тридесетих година прошлог века Б. Миловановић¹³ у својим

[2] Жујовић Ј., „Основи за геологију краљевине Србије са скицом геолошке карте“, *Геолошки анали Балканској њолуосџрва*, Београд, 1889, 1–131.

[3] Павловић П., Петковић В., „Принове геолошког завода Велике школе“, *Геолошки анали Балканској њолуосџрва џом VI/I*, Београд, 1903, 293.

[4] Луковић М., „Фације другог медитеранског ката у околини Београда“, *Геолошки анали Балканској њолуосџрва VII/II 1*, Београд, 1922.

[5] Петковић К., „Ревизија ламелибранхиатске и брахиоподске фауне из каменолома на ободу Макиша (околина Београда)“, *Геолошки анали Балканској њолуосџрва џом XIV*, Београд, 1937, 131.

[6] Стевановић П., „Фауна и састав барског леса у Београду“, *Геолошки анали Балканској њолуосџрва џом XVI*, Београд, 1939, 28.

[7] Марковић-Стефановић О., „Нов прилог за познавање стратиграфског положаја кредних слојева у околини села Клења недалеко од Београда и њихова фауна“, *Срџска Академија Наука, Зборник радова*, књ. 4, Београд, 1952, 24.

[8] Пашић М., „Прилог за познавање сенонске фауне околине Београда – Машин мајдан“, *Срџска Академија Наука, Зборник радова*, књ. XXII *Геолошки инсџиџуџи* књ. 3, Београд, 1952, 111.

[9] Вельковић-Зајец К., „Нов прилог за познавање микрофауне из II Медитерана Вишњице“, *Срџска Академија Наука – Зборник радова*, књ. XXXIV, *Геолошки инсџиџуџи*, књ. 6, Београд, 1953, 177.

[10] Обрадовић С., „Микрофауна горње креде околине Београда“, *Ibid.*, Београд, 1953, 107.

[11] Томић-Џоцо Р., „Прилог познавању микрофосила II Медитерана потока Бучвара (околина Београда)“, *Срџска академија наука, Зборник радова*, књ. XXII, *Геолошки инсџиџуџи*, књ. 3), Београд, 1953, 89.

[12] Анђелковић М., „Налазак фосилоносних неритских и батигалних седимената доње креде јужно од села Рушња (околина Београда)“, *Геолошки инсџиџуџи „Јован Жујовић“ – Зборник радова*, књ. VII), Београд, 1954, 86.

[13] Миловановић Б., „Палеобиолошки и биостратиграфски проблеми рудиста“, *Расџраве геол. инсџиџуџи Краљевине Југославије 2*, Београд, 1933, 1–196.

радовима посебну пажњу посвећује палеобиолошким, упоредно анатомским и еволуционим проучавањима давно изумрлих организама и на тај начин поставља темеље савременој палеозоологији. Од тада, па све до данас, при проучавању фосилне фауне све више пажње се посвећује еволуцији, екологији, палеобиогеографији и тафономији.

Проучавању ехиноида код нас највише је допринела Ј. Митровић-Петровић. Детаљно је проучавала јурске, кредне и миоценске ехиниде. Објавила је велики број радова који се односе на ову групу бескичмењака из јурско-кредних и миоценских седимената околине Београда (Вишњица, Бањички поток, Лештане), Србије и северне Босне.

Палеонтолошки опис

Classis Echinoidea Leske, 1778.

Subclassis Euechinoidea Bronn, 1860.

Superordo Echinacea Claus, 1876.

Ordo Clypeasteroidea A. Agassiz, 1872.

Familia Clyperastenidae L. Agassiz, 1835.

Genus Clypeaster Lamarck, 1801.

Clypeaster sp.

Материјал: Један примерак, доста добро очуван (инв. бр. 18), чува се у Палеонтолошкој збирци Народног музеја у Чачку. Љуштура је крупна, масивна, петоугаоног облика, са благо синусоидним бочним странама. Аборална страна је испупчена и орална заравњена. Амбулакри који су искључиво ограничени на горњу, аборалну страну, веома су истакнути и петалоидни су. Амбулакри су изграђени од простих плочица. Поре су једнаке код свих пет амбулакра. Поре унутрашњих низова су ситне и округле. Апекс је централан, али због оштећености љуштуре његове карактеристике нису уочљиве. Анални отвор није очуван и не може се са сигурношћу одредити која је врста посредни. Цела љуштура је украшена гранулама. На доњој страни јежа уочљиве су

амбулакралне бразде. Приказани примерак је најсличнији са *Clypeastr sardiniensis* Cott.

Димензије: дужина 145 мм, ширина 141 мм, висина 56 мм

Стратиграфска припадност: миоцен

Палеоеколошка разматрања

Услови и начин живота ехинида били су различити у различитим геолошким раздобљима. Заједничка палеоеколошка одлика за све ехиниде је да су сви стенохалински и стеноосмотски организми.

Седименти јурске старости у Европи стварани су у три басена: Медитеранском, морском басену Централне и Западне Европе (Германско море) и Бореалном.

Јурска ехинидска фауна Србије везана је за Медитеранску геосинклиналу, а живела је у њеној плиткој неритској области. Средњојурски представници су насељавали претежно растресито, а горњојурски стеновито дно. У доњој креди нема великих палеогеографских промена у односу на јуру. Још увек постоје три велика морска басена која су постојала и у јури. Заједница доњокредних ехинида, исто као и у јури, везана је за Медитеранску геосинклиналу – Тетис. У југоисточној Европи се у току креде издизало копно познато под именом „Источно острво“, које је делило Медитеранску геосинклиналу на источни (Карпато-балканску) и западни део (Динарску геосинклиналу). У току горње креде у Европи су постојале само две палеогеографске области: Медитеранска геосинклинала и епиконтинентално море. Слично као у доњој креди, територија наше земље је припадала Медитеранској геосинклинали. У оквиру ње постојало је више мањих палеогеографских јединица. Највећи проценат представника ехинидске фауне потиче из Карпато-балканске палеогеографске области, затим из динарске и Шумадијске, док у другим палеогеографским областима (Мезијска и Моравска) нису уопште нађени. За разлику од доње креде, у горњој креди је

старост	Калифорнија	Карибија	З. Африка	Медитеран	Индопацифичка област
Плеистоцен	3	4	–	–	5
Плиоцен	8	6	–	14	16
Миоцен	6	30	2	212	24
Олигоцен	–	35	–	16	9
Еоцен	–	–	–	7	2

Број врста рода *Clypeaster* за време кенозоика у различитим провинцијама (М. С. Али, 1983)

далеко већи проценат родова и врста који су заједнички за Медитеранску област и област епиконтиненталног мора. У миоцену долази до палеогеографских промена у односу на палеоген. Поред три палеогеографске области, које су постојале у олигоцену (Северно море, Атлантук и Тетис), долази до формирања још једног пространог мора које је било паралелно са Тетисом и одвојено од њега издизањем Алпа. Ово море је Ласкарев¹⁴ (1950) назвао Паратетис. Од момента његовог формирања, у току целог неогена, историја Јужне Европе уско је везана за ово море. Богата ехинидска фауна везана је за Паратетис. У току горњег миоцена, у Паратетису је морски режим замењен бочатним, што је довело до потпуног ишчезавања ехинеида из ове области. Миоценска фауна Србије има много сличности са фаунама земаља које је у миоцену плавио Паратетис (Мађарска, Аустрија, Румунија, Бугарска), али и знатан број заједничких врста са земљама које је плавио Тетис. Ово је сасвим разумљиво с обзиром да су у току средњег миоцена Тетис и Паратетис били међусобно повезани са два мореуза, чиме су били омогућени комуникација и мешање фауне. У миоцену највећу доминацију има род *Clypeaster* који заузима око 50% укупног броја миоценских врста у Србији. *Clypeaster* је у току миоцена био доминантан род Медитеранске области.

Средњомиоценски седименти многих земаља Медитеранске области (ту се подразумевају Тетис и Паратетис) садрже велики број врста и индивидуа овог рода.¹⁵

[14] Ласкарев В., „О еквивалентима горњег сармата у Србији“, *Геолошки анали Балканској йолуосйрва* 18, Београд, 1950, 1–16.

[15] Митровић-Петровић Ј., „Фосилни ехиноидеа Србије“, *Гласник йприродњачкој музеја у Београду*, књ. 47–50, Београд, 1992–1998, 17.

М. С. Али (1983)¹⁶ је проучавао палеогеографско распрострањење *Clypeaster-a* од еоцена до данас и дао табеларни приказ бројне заступљености врста по провинцијама и катовима.

Из табеларног приказа јасно се види да је по броју врста у миоцену убедљиво прва медитеранска област (212 врста). У плиоцену је тај број драстично смањен (свега 14), да би крајем овог периода потпуно ишчезао из Медитерана.

Начин живота правилних и неправилних јежева у многоме се разликује. Правилни обично настајују плитко, стеновито или друге типове чврстог дна (као што су коралски спрудови). Најчешће се скривају у различитим шупљинљама или пукотинама где се склањају како од нападача, тако и од механичких повреда које би могли да изазову снажни удари таласа. Уколико неки представник опстане на тим изложеним деловима углавном би претрпео специјалне модификације скелета. За разлику од правилних, неправилни јежеви настајују претежно песковито или муљевито дно, а има их и у литоралној и у неритској зони. Разлика између правилних и неправилних јежева постоји и у погледу исхране. Правилни јежеви су наклоњени биљним супстанцама, а у њиховом одсуству нападају бриозое, црве и криноиде, док се неправилни обично хране материјалом са морског дна, углавном фораминиферима и другим микроорганизмима.

За реконструкцију начина живота фосилних организама научници углавном примењују две основне методе: анатомска

[16] Ali, M. S., „Predation and repairing phenomena in certain Clypeatroid from the miocene and pliocene epochs of Egipt“, *Journal of the Paleontological Society of India*, Lucknow, 1983, 7–8.

Clypeasteru sp. (аборална страна)

Clypeasteru sp. (орална страна)

Clypeasteru sp. (изглед са стране)

метода тражи на љуштури трагове адаптације познате код живих форми, док се друга састоји у реконструкцији услова живота организама који се јављају с њима у заједници. Да би се добила што потпунија и приближнија слика о условима и начину живота фосилних организама најбоље је комбиновати обе методе.

На основу проучавања више научника може се закључити да су фосилни клипеастери живели у пространим колонијама на песковитом или муљевитом дну. Многи су се налазили у обалској зони, већина је била ограничена на мању дубину од 250 метара, а само су поједине врсте могле да се спусте и до 2 000 метара. Најчешће су се хранили алгатама покривеним пешчаним зрнцима и деловима органске материје који пролазе дуж амбулакралних brazда до уста.

Присуство клипеастера у једном слоју указује (у већини случајева) на литорални регион топлог мора. Дубина на којој ови јежеви живе варира у вези са неправилношћу дна, али судећи према данашњим формама она се креће од 10 до 600 метара. У различитим деловима Чешке и Бечког басена дубина мора на основу клипеастера не прелази 15 до 20 метара.

Овај род се првенствено среће у песковитој фацији и фацији лајтовачког кречњака. Нарочито је чест и достиже максимум своје величине у фацији пескова који припадају неритској фацији, али глауконит који се овде местимично јавља у изобиљу указује на нешто већу дубину неритске зоне. Рецентни клипеастери се срећу на тропским и суптропским обалама свих континената од Јапана до Тасманије и Новог Зеланда, од доње Калифорније до Еквадора и Галапагоса, од Јужне Каролине до Бразилије.

Presentation of a Fossil Sea Urchin from the Paleontological Collection of the National Museum in Čačak

The paper presents a fossil remain of an irregular sea urchin from the paleontological collection of the National Museum in Čačak. According to morphometric analyses and morphology as well as according to a comparative analysis of the description and photographs of echinoids of the north Bosnia (Митровић-Петровић, J. 1969.), the presented example belongs to the class of *Echinoidea* and the most probably to *Clypeasteru sp.* from the Miocene.

Echinoids are stenohaline organisms and their presence is excluded from fresh water or water with variable salinity. Irregular sea urchins inhabited sandy or muddy bottoms and ate mostly material, foraminifera and other microorganisms from the sea bottom. Their appearance indicates vicinity of the littoral region and the discovery of such a finding in one layer

can be an excellent indicator of the environment. Construction of their shells required an enormous quantity of calcium carbonate which could only be found in warm waters.

In our regions, the best researched echinoid fauna is the one from Jurassic-Cretaceous and Miocene sediments of the surroundings of Belgrade which are rich in representatives from the class of Echinoidea. Comparing to other sites from Croatia, Slovenia, Bosnia, France, Italy and Hungary, it can be concluded that the most characteristic kind is Clypeater, which is also the most widespread and has the largest number of species.

The recent ones are found on tropical and subtropical coasts of all continents and, the most probably, fossil representatives also lived in similar conditions.

Biljana ČKONJEVIĆ

Une représentation de l'oursin fossile du Recueil paléontologique du Musée national à Cacak

Dans cette étude, on présente le reste fossile d'un oursin irrégulier du Recueil paléontologique du Musée national à Cacak. D'après les analyses morphométriques, la morphologie, ainsi que les analyses comparatives des descriptions et des photographies avec la faune d'Échinides du nord de la Bosnie (Mitrovic-Petrovic, J., en 1969), l'exemplaire présenté provient de la classe *Echinoidea* et appartient au *Clypeaster* sp. du Miocène. L'espèce ne pouvait pas être déterminée avec certitude, car le trou de l'anus n'a pas été conservé. L'exemplaire présenté est le plus semblable au *Clypeaster sardiniensis* Cotteay, 1895.

Les Échinides sont des organismes benthiques et leur présence est interdite dans les eaux douces ou dans les eaux à salinité variable. Les oursins irréguliers se sont implantés dans les fonds sablonneux et boueux et se sont nourris avec du matériel des fonds marins, en général de foraminifères et d'autres micro-organismes. Leur apparition fait ressortir

la région littorale et la trouvaille dans une des couches peut être un excellent indicateur du milieu. Pour la construction de leurs carapaces, une grande quantité de carbonate de calcium était nécessaire, qu'ils ne pouvaient trouver uniquement que dans les eaux chaudes.

Chez nous, on a étudié, de manière la plus approfondie, la faune d'Échinides des sédiments jurassiques-crétacés et ceux du Miocène, qui abonde de nombreux représentants. En comparaison avec les données littéraires sur les faunes d'Échinides d'autres localités de France, d'Italie, du Portugal, de la Serbie, du Monténégro, de la Bosnie et de la Croatie, on peut conclure que l'espèce *Clypeaster* est, en fonction du nombre de sortes et de sa diffusion, la plus représentative.

Les Échinides récents vivent dans les côtes tropicales et subtropicales de tous les continents et, selon toute probabilité, les représentants fossiles ont également vécu dans des conditions semblables.

Biljana CKONJEVIC

УДК: 903/904"63/65"(497.11)
338.48-6:7/8

Марија АЛЕКСИЋ ЧЕВРЉАКОВИЋ

дипл. археолог, стручни
сарадник
Завода за заштиту
споменика културе у
Краљеву

ПЛАНИНА РУДНИК – ОБРАЗАЦ РЕВИТАЛИЗАЦИЈЕ, МОГУЋНОСТИ И ОГРАНИЧЕЊА

АПСТРАКТ: Планина Рудник налази се на западним ободима Шумадије. Рудник је изузетно занимљив за истраживање не само због своје геолошке прошлости, већ и због своје разнолике археолошке наслеђа које је од самих њочешака међусобно повезано заједничким именишљем – експлоатација руде. Очување културног наслеђа на основу савремених конвенција и даље као империјалне напашава заштити споменичких вредности наслеђа, али ипак и савремено да се оно сагласно свом карактеру истражи у савремене шокове. Анализом заштитених ресурса најбољим решење за очување и одрживи развој планине представља стварање екомузеја који ће својим програмом објединити природно и културно наслеђе. За правилан рад екомузеја изузетно је битно укључивање локалне заједнице која је повезана са наслеђем и чија је свакодневница обликована близином активног рудника и животоном на планини. Садржаји музеја не морају одмах у целини бити дефинисани, већ израђени постепено на здравим основама у сарадњи са локалном заједницом која представља његов главни сарадник.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: планина Рудник, археолошко наслеђе, рударство, геологија, ревитализација, заједница, туризам, екомузеј

Планина Рудник смештена је на западним ободима Шумадије. Планину чини девет врхова са надморском висином нешто изнад 1000 m (највиши Цвијићев врх има 1132 m). Геолошка прошлост планине изузетно је занимљива, јер је планина изграђена од седиментних, магматских и контакт-метаморфних стена. Узвишење Островица које се налази на северозападним обронцима планине представља очувану палеовулканску купу.¹ Развој варошице на Руднику у савременој историји отпочео је за време династије Обреновић, када је обновљен рад рудника. Планина Рудник је због својих повољних климатских услова (велика осунчаност током године, ваздушна струјања, висока јонизација ваз-

духа) проглашена за ваздушну бању 1922. године. Разоран земљотрес јачине 9^о Меркалијеве скале (6,3^о Рихтерове) потресао је планину 15. 5. 1927, након чега је уследила серија мањих током наредна два месеца.² Насеља су претрпела велика разарања тако да објекта из прве половине XX века има свега неколико.³ Иако је експлоатација руде настављена и након Другог светског рата, насеље на Руднику губи статус општине 1965. и постаје део општине Горњи Милановац. Упркос раду рудника велики део планине представљају предели природе

[1] Александар Тодоровић, „Туристички потенцијал Рудничког краја“, у: *Зборник радова Географског института „Јован Цвијић“ САНУ*, бр. 57 (2007): 213–222.

[2] Миломир Глишић и др. *Сџари Милановац* (Горњи Милановац: СО Горњи Милановац, Музеј рудничко-таковског краја и Еурографик, 2003): 65.

[3] Споменичке вредности поседује кућа породице Херман, сада позната као Шумска кућа. Објекат је изграђен пред почетак Другог светског рата у алпском стилу, као кућа за одмор угледне београдске породице Херман. Шумска кућа представља део туристичке понуде планине као угоститељски објекат, али њене споменичке вредности нису препознате.

изузетне лепоте на које је човек током векова мало утицао.

На основу захтева упућеног од ЈП Дирекција за урбанизам Крагујевац, обрађивача Просторног плана општине Горњи Милановац, Завод за заштиту споменика културе у Краљеву израдио је Елаборат заштите културног наслеђа на територији општине Горњи Милановац, а на основу документације која се чува у архиви Завода, доступне литературе,⁴ као и свеобухватног теренског рекогносцирања које је спроведено током јуна и јула месеца 2010. Иако је археолошко наслеђе заступљено на територији целокупне општине, полазне основе за његову презентацију и ревитализацију нису исте. Рад ће издвојити целину која већ има, у стручном смислу, добру полазну основу за даљу разраду. Циљ је да се укаже на могућности ревитализације археолошког наслеђа планине Рудник и да се дају смернице за његову презентацију поштујући и користећи природне ресурсе. Циљ је подстицање на размишљање и укључивање локалне заједнице и самоуправе у решавање проблема чиме се отварају нове могућности за развој крајева у којима је евидентно расељавање становништва. Израдом тематских пројеката уз потпуно поштовање природних и затечених потенцијала могуће је створити просторе у којима ће се природа, културно наслеђе и савремени живот прожимати и допуњавати.

Археолошко наслеђе

Планина Рудник и њени обронци поседују богато археолошко наслеђе које има традиционалну вредност на нивоу државе у складу са важећим законским прописима. Рудник представља један од најзначајнијих рударских ревира Балкана током прошлости, почев од праисторије (рударење на Прљуши), антике и средњег века (развијена експлоатација руда, управни центри, насеља, утврђени градови). Први научни покушај већег обима којим би се сагледала

[4] Силвана Глишковић, „Налази и налазишта на територији општине Горњи Милановац“, у: *Таковски зборник* бр. 2 (2003): 13–18.

културна прошлост Рудничког краја био је пројекат *Археолошка истраживања старог рударства на Руднику у праисторији, антици и средњем веку⁵ ошћочей њочейком осамдесетих година XX века.*⁶ Археолошка истраживања су се састојала од рекогносцирања терена и убицације локалитета, а затим провере резултата путем сондажних истраживања. Систематска археолошка истраживања на Руднику почињу да се спроводе тек крајем прве деценије XXI века на локалитетима Маџарско брдо⁷, Дрење⁸ и Прљуша⁹. Рударска активност на Руднику јасно се прати од праисторије: рудник на Прљуши и стари рударски радова – пинге и ходници на падинама Великог и Малог Штурца, подручје Азне и долина Јасенице – пунктови за прераду руде. Насеља из

[5] Пројекат је трајао од 1980. до 1989. године. Пројекат су реализовали Археолошки институт САНУ, Народни музеј Чачак, Народни музеј Краљево и Завод за заштиту споменика културе Краљево.

[6] Борисав Јовановић, Душица Минић и Душко Мркобрад, „Споменици старог рударства и металургије на Руднику“, у: *Гласник Српског археолошког друштва* бр. 4 (1987): 47–55; *Исти*, „Споменици старог рударства и металургије на Руднику II“, у: *Гласник Српског археолошког друштва*, бр. 5 (1989): 33–41; *Исти*, „Споменици старог рударства и металургије на Руднику III“, у: *Гласник Српског археолошког друштва* бр. 6 (1990): 44–54.

[7] Локалитет Маџарско брдо налази се са леве стране пута који води ка варошици Рудник. На локалитету су евидентирани остаци некрополе, а археолошким истраживањима утврђено је и постојање цркве. Локалитет се на основу налаза датује у XIV–XV век.

[8] Локалитет се истражије у континуитету од 2009. до данас, а носиоци истраживања су Музеј рудничко-таковског краја и Филозофски факултет у Београду. Завод за заштиту споменика културе Краљево покренуо је процедуру проглашења локалитета Дрење за непокретно културно добро – археолошко налазиште 2013. Локалитет је добио статус непокретног културног добра – археолошко налазиште 2014. (*Службени гласник РС*, 103/2014), Дејан Радичевић, Јелена Ђорђевић и Ана Цицковић, „Прелиминарни резултати археолошких истраживања на Руднику у 2009. години“, у: *Зборник радова Музеја рудничко-таковског краја* бр. 5 (2009): 7–21; *Исти*, „Археолошка истраживања на Руднику у 2010“, у: *Зборник радова Музеја рудничко-таковског краја* бр. 6 (2011): 7–21. Дејан Радичевић и Ана Цицковић, „Нова истраживања средњовековних налазишта на Руднику“, у: *Резултати нових археолошких истраживања у северозајадној Србији и суседним шеријоријама* (Београд и Ваљево: 2013): 237–248, *Исти*, *Средњовековни Рудник. Археолошка истраживања 2009–2015. године*, деплијан изложбе, 23–30. март 2016. године, Београд.

[9] Археолошка истраживања на локалитету Прљуша изводе се у оквиру Пројекта Просјекција Малој Шћурца: истраживање праисторијског рударства. Пројекат реализује Археолошки институт САНУ. На локалитету Прљуша на падинама Малог Штурца током праисторије експлоатисао се горски кристал, коришћен за израду алатки (винчанска култура, почетак експлоатације могућ још од раног неолита). Почетак експлоатације руде бакра према налазима керамике датује се у период ране бронзе. Драгана Антоновић и Момир Вукадиновић, „Прљуша – Мали Штурца, Нова истраживања праисторијског рудника на Руднику“, у: *Наша прошлост* бр. 12 (2011): 35–45.

праисторије и антике за сада нису прецизно дефинисана. О значају планине Рудник за античко рударство сведочи плоча са натписом посвећена богињи Магна Матер (Magna Mater) пронађена на југоисточној падини Великог Штурца на потезу Језеро (простор модерног рудника).¹⁰ Плоча се налазила изнад улаза у храм смештен у самом насељу, чији су се остаци јасно могли уочити на терену 1865. године, док су данас већим делом неповратно нестали радом модерног рудника. Остаци насеља из средњег века и касније током турског периода прецизно су убицирани. Археолошка истраживања на потезу Дрење још увек су у почетној фази, будући да се ради о пространој падини која се од насеља Колонија спушта према цркви Св. Ђорђа. На простору Дрење¹¹ откривени су делови објекта резиденцијалног карактера и остаци једног црквеног објекта, преко кога се током касног средњег века оформила хришћанска некропола на редове. Средњовековном и турском периоду припадају и остаци грађевина на локалитетима Црквина у Колонији¹², Црквина на Маџарском брду¹³, утврђење на Островици, локалитет Миса и утврђење Градови. Конзерваторски радови на остацима цркве у Колонији и објекту на локалитету Миса изведени су током седамдесетих, односно осамдесетих година XX века. Утврђење Градови и објекат на Миси припадају једном насеобинском комплексу у долини реке Јасенице. Широим рекогносцирањем терена на падини према реци уочавају се остаци

грађевина које припадају насељу развијеном око утврђења Градови. Турска калдрма још увек је видљива и добро очувана на неким деловима планине, а нарочито добро се прати деоница која води према локалитету Градови.¹⁴

Атар села Мајдан, смештен на јужним и југоисточним обронцима планине, нераскидиви је део културног наслеђа планине и трагова у вези са развојем рударства. У Мајдан је данас најлакше доћи Ибарском магистралом. Међутим, некада је постојао добар пут са Великог Штурца према засеоку Краснојевици. Тренутно услове за презентацију имају локалитети Црквине у Јанковићима¹⁵ и Црквине на Јазинама¹⁶ на којима су истражени остаци цркава, као и локалитет Маџарско гробље¹⁷ на потезу Вељовача. Локалитети Градина¹⁸ и Кула Орловића Павла имају велики потенцијал, имајући у виду случајне налазе, али чињеница да су неистражени и да немају конзервиране архитектуре ограничава могућности њихове презентације. Северни, односно североисточни обронци

[10] Slobodan Dušanić, *Le Nord-Ouest de la Mesie Superieure*, in: *Inscriptions de la Mesie Superieure*, no. I (1976): 157; Светлана Лома, *Античко доба*, у: Рудник, шапат висина, ур. Радос Љушић (Београд: Службени гласник, 2014): 241–245.

[11] Дејан Радичевић, Јелена Ђорђевић и Ана Цицовић, „Прелиминарни резултати археолошких истраживања на Руднику у 2009. години”, у: *Зборник радова Музеја рудничко-шаковског краја* бр. 5 (2009): 9–17; *Исти*, „Археолошка истраживања на Руднику у 2010”, у: *Зборник радова Музеја рудничко-шаковског краја* бр. 6 (2011): 7–14, 17–19.

[12] Радомир Станић, „Рушевине средњовековне цркве на Руднику”, у: *Зборник радова Народне музеја Чачак*, год. II (1979): 13–26.

[13] Дејан Радичевић, Јелена Ђорђевић и Ана Цицовић, „Прелиминарни резултати археолошких истраживања на Руднику у 2009”, у: *Зборник радова Музеја рудничко-шаковског краја* бр. 5 (2009): 17–19; *Исти*, „Археолошка истраживања на Руднику у 2010”, у: *Зборник радова Музеја рудничко-шаковског краја* бр. 6 (2011): 14–18.

[14] На потезу испред куће Милене Ивковић добро је очувана траса турског пута који је водио ка утврђењу Градови и објекту на Миси.

[15] На локалитету Јанковића брдо, у образовању тока реке Деспотовице, откривени су остаци две цркве око којих се формирала велика некропола. Цркве нису исте оријентације – једна је оријентације запад-исток (устаљене за православне храмове), док се друга пружа у правцу југ-север, што указује да се ради о римокатоличком храму. Не постоји довољно података за њихово датовање или међусобни однос. Некропола није истраживана, али се на основу једног надгробника може закључити да је дуго времена била у функцији (све до XIX века) – Димитрије Мадас, „Резултати сондажних археолошких испитивања средњовековних локалитета у селу Мајдан на Руднику”, у: *Рашка башићина* бр. 3 (1988): 210–213.

[16] У Јазинама су евидентирани и сондажно истражени остаци цркве и делови објекта за који се претпоставља да су делови конака (оквирно датовање XV–XVI век). Недалеко од цркве констатовано је постојање некрополе. *Исти*: 213–214.

[17] На локалитету се налази очувана средњовековна некропола на редове. На површини су видљиви надгробници облика великих необрађених плоча, као и обрађени надгробници у облику сандука. Некропола није археолошки истраживана тако да се на основу надгробника може датовати у шири временски период (XIII–XV век).

[18] Сондажним археолошким истраживањима на Градини потврђено је постојање утврђења које се оквирно датује у период средњег века. Истраживањима је потврђено и постојање бронзаноноског слоја. Занимљиво је да се у приватној збирци налази једна крстаста касноантичка фибула која по сведочењу колекционара потиче са Градине. Археолошка истраживања већег обима пружиће одговор за прецизно датовање утврђења на Градини. *Исти*: 214–216.

планине Рудник, такође богати културним наслеђем, неће бити обухваћени овим радом, будући да припадају општинама Љиг, Аранђеловац и Топола.¹⁹

Традиционална заштита по Закону о културним добрима²⁰ подразумева принцип заштите појединачних локалитета путем доношења одлука о проглашењу за непокретно културно добро – археолошко налазиште. Имајући на уму број археолошких локалитета на територији планине, сматрамо да је прикладније простор око варошице заштитити као једну просторно културно-историјску целину повезану рударством, а атар села Мајдан као другу. Свеобухватнији и прикладнији термин за ово подручје био би *археолошки резервај* који садржи Европска конвенција о заштити археолошког наслеђа (ревидирана) из 1992. (чл. 2ii).²¹ Термин *археолошки резервај* није препознат у законодавству Републике Србије. Закон о заштити културних добара донет је 1994, а служба заштите очекује доношење новог који ће локално законодавство приближити савременим тековинама заштите. Република Србија је потписница међународних конвенција које су ревидирале идеју о заштити појединачних објеката или локалитета, изоловано од њиховог непосредног окружења, а које истичу потребу да се наслеђе, сагласно свом карактеру, интегрише у савремене токове. Као држава потписница Република Србија има обавезу да примењује постулате потписаних конвенција на својој територији, чиме се ствара могућност премошћавања јаза између важеће законске регулативе и потреба наслеђа и заједнице која је баштини. Ипак, требало би нагласити да се концепт материјалне заштите, односно заштите споменичких вредности наслеђа по савременим конвенцијама, поставља као императив. Дакле, без обзира на напредак поимања

заштите, слојевитост и комплексност прилаза савременој заштити очувања споменичких вредности наслеђа је апсолутни и непромењиви постулат. Употреба наслеђа дефинише се кроз мере које би требало да обезбеде његов опстанак и живот, али и кроз мере којима се доприноси квалитету живота заједнице одређене територије. Идеја о очувању и одрживој намени наслеђа водећа је мисао Оквирне конвенције Савета Европе о вредности културног наслеђа за друштво Фаро²², а чији је потписник и Република Србија. Фаро конвенција најбоље описује нови став према наслеђу који, осим основних постулата очувања, проучавања и заштите, промовише политику неговања привредне и друштвене климе.²³ Фаро јасно промовише императив јачања свести о заједничкој одговорности према местима у којима људи живе (исто: чл. 8.в). Она подстиче проучавање потенцијала културног наслеђа и креирање економске политике подручја према карактеру и интересима наслеђа (исто: чл. 10.а и б). Ово су темељи за стварање и успешан развој једног руралног подручја и очување културне баштине. Нематеријална културна баштина има исту вредност као и непокретно културно наслеђе које обухвата колективна сећања једне заједнице, легенде које се преносе са колена на колена, начин живота једне још увек рударске заједнице (рударске колоније), као и њихово субјективно поимање остатака прошлости са којима су одрастали. Проучавање колективног сећања заједнице, начина живота рударске заједнице и традиционалне породице подједнако је битно за правилно сагледавање једног простора.

Ревитализација подручја – Екомузеј

Археолошко наслеђе планине Рудник је од најстаријег периода везано заједничким именитељем – експлоатација руде. Ипак, оно је по свом карактеру разнолико, па отуда и начини његове презентације и присту-

[19] Општине Топола и Аранђеловац територијално припадају Заводу за заштиту споменика културе у Крагујевцу, док општина Љиг припада Заводу у Ваљеву.

[20] Закон о културном добрима, *Службени Гласник РС* бр. 74 (1994): чл. 1.

[21] Европска конвенција о заштити археолошког наслеђа, ревидирана, *Службени Гласник РС* бр. 42 (2009).

[22] Оквирна конвенција Савета Европе о вредности културног наслеђа за друштво, *Службени Гласник РС* бр. 1 (2010): чл. 1.

[23] *Исто*: чл. 5.б.

пи ревитализацији морају бити различити. Ревитализација наслеђа подразумева преплитање са свакодневним животом заједнице и њоме се тежи очувању споменичког наслеђа, али и заједнице која га баштини.²⁴ Циљ пројеката ревитализације јесте успешно уклапање садржаја насталих деловањем природе, облика насталих деловањем човека на природу, као и потпуно људских творевина.

Културни пејзаж планине настао је деловањем човека на затечене облике терена и природно креиране пејзаже. Простор активног рудника представља територију на којој се јасно читава утицај човека. Трагови рударења из прошлости често нису уочљиви оком обичног посматрача. То су простори које је природа наново преобликовала и укомпоновала у пејзаже који наизглед нису поремећени људским деловањем. Пажљивим посматрањем геолога и археолога откривени су простори на којима се у прошлости експлоатисало рудно богатство планине (рударски радови на падинама Великог Штурца према долини Јасенице, подручје Азне). Континуирана експлоатација и прерада руде на планини нуди не само могућности проучавања стручној јавности принципа и развоја рударства кроз векове, већ даје и могућност презентације широј јавности. Стварање својеврсног времеплова кроз историју рударства могуће је остварити уз сарадњу најпре стручних служби, а затим и представника активног рудника и заједнице коју је овај начин привређивања обликовао. При томе се не мисли на стварање великих пројеката који би обухватили научно-истаживачке радове на појединачним локацијама, већ стварање садржаја прецизно обликованих тако да посетиоцу појасне и дочарају развој, различите технике и обим експлоатације руде. Сарадња са активним рудником од изузетне је важности за осмишљавање садржаја и презентацију развоја рударства до данашњег дана. Нераскидиви део презентације развоја рударства чини и представљање геолошке под-

[24] Жан Мишел-Ленио, „Наслеђе, власти, друштва“, у: *Више од наслеђа* (Смедерево: Регионални завод за заштиту споменика културе, 2012): 141–143.

логе и састава стена од којих је сачињена планина са акцентом на рудоносне и еруптивне стене које говоре о њеној вулканској прошлости. За презентацију је изузетно атрактиван праисторијски рудник Прљуша на коме је пре експлоатације бакра постојала експлоатација полудрагог камена (горског кристала). Изузетне потенцијале за презентацију поседује и палеовулканска купа Островица (споменик природе)²⁵, на којој је током средњег века подигнуто утврђење, због чега представља простор на коме се преплићу природна и културна баштина. У екомузејима је заживела идеја о доступности наслеђа и колективној и појединачној одговорности према наслеђу. Слојевитост и дуговечност народних предања изузетно је битна у времену скоро потпуног нестајања руралних подручја. Заселак Краснојевици у коме се налази кула Орловића Павла полако замире. Орловић Павле представља битан сегмент косовског епског циклуса као један од његових митских јунака. Његова повезаност са планином Рудник и очување мита код локалног становништва више од шест векова, занимљиви су за проучавање и презентацију.

Отварање музеја рударства на отвореном, односно екомузеја у Србији, представљао би пионирски пројекат.²⁶ Да такав тип музеја може да заживи говори пример доброг управљања Екомузејом рударства и долине Берманаска – Скоприминијера у области Пијемонт (Италија, Ecomuseo delle Miniere e della Valle Germanasca – Scopriminiera). Овај музеј²⁷ карактеристичан је по томе што је локална заједница препознала своју улогу у раду и активно учествује у његовом развоју. Екомузеј помаже и велика рударска ком-

[25] Островица је 2009. проглашена спомеником природе, Решење Завода за заштиту природе Србије, <http://serbia.gdi.net/zzps/>, (преузето 23. 3. 2017)

[26] Сењски рудник, као музеј угљарства, отворен је 1980, а 1983. године са непосредном околином проглашен је за споменик културе. Пројекат ревитализације Сењског рудника данас се врши уз подршку Министарства културе и информисања Републике Србије и Савета Европе – Пилот пројекат за очување и обнову културног наслеђа у конфликтним подручјима на западном Балкану, <http://www.senjskirudnik.com/index.php>, (преузето 20. 2. 2017)

[27] Дражен Георгијевски, „Екомузеји у Србији и искуства других“, у: *Наша прошлост* бр. 12 (2011), 193.

панија Рио Тинто (Rio Tinto) која још увек експлоатише руде у околини. Рад музеја за-снима се на промоцији историје рударства, активном учешћу посетилаца (коришћење рударских алатки), али повезује и друге видове културног наслеђа и идентитета заједнице која насељава овај простор. Креирање екомuzeја и његових садржаја је дуготрајан процес. Садржаји не морају одмах у целисти бити дефинисани, већ изграђени поступно и на здравим основама. Позитивни резултати добијају се пажљивом проценом потенцијала једне области и дефинисањем затечених ограничења.

Карактеристична чињеница за екомuzeје је да они у себи спајају природно наслеђе са културним и да обједињују традиционално културно наслеђе већ заштићено на нивоу државе са наслеђем препознатим од стране локалне заједнице. Простор екомuzeја је осмишљен тако да задовољава различите потребе, интересовања и могућности сагледавања садржаја од стране различитих профила посетилаца (природа, култура, гастрономија...). Иако рад екомuzeја зависи од заједнице која баштини наслеђе, организација и правилно функционисање ипак морају бити под окриљем и будним оком званичних институција.

Универзитет у Крагујевцу је током 2014. израдио Стратешки мастер план одрживог развоја планине Рудник од 2014. до 2024. године.²⁸ У Плану је размотрено стање културне баштине (културна и историјска баштина) и делимично су сагледани проблеми због којих се наслеђе налази у неповољном положају, од којих су свакако најиндикативнији нејасна државна политика у погледу културног наслеђа која подржава *status quo* у културним институцијама и недефинисани и нетранспарентни критеријуми улагања у културне пројекте и програме.²⁹ План нуди појединачне предлоге за ревитализацију културне баштине, али је не сагледава као целину и не третира

[28] Стратешки мастер план одрживог развоја планине Рудник од 2014. до 2024. године, Универзитет у Крагујевцу, http://www.kg.ac.rs/Docs/MPPR_10_06_2014_konacno.pdf, (преузето 24. 3. 2017)

[29] *Исџо*, 102.

све његове облике. Ово се нарочито односи на трагове рударења (осим Прљуше), као и испреплетаност културне баштине са природом и геологијом. План предлаже стварање појединачних *археолошких њаркова* на потезима Дрење и Градови.³⁰ Овакав концепт нам се не чини прихватљивим, нарочито ако се узму у обзир величина локалитета и њихова близина. Намеће се и питање правилног тумачења самог термина *археолошки њарк*, будући да се по карактеру и величини локалитети Дрење и Островица са подграђем готово не разликују, а да се на локалитет Градови са Мисом надовезују локалитети Вијуљ, Црквине и пунктови за прераду руде у долини Јасенице. Стратешки мастер план развоја планине, осим промоције културне баштине, акценат ставља на развој органске производње хране, локалну гастрономију и израду одевних предмета са традиционалним мотивима.³¹ Ове области представљају опште место када се говори о развојним потенцијалима руралне Србије. План, тако нам се барем чини, не разматра сегмент који је планину Рудник обликовао од најстаријих времена до данас и који чини кохезиони елемент за готово све видове живота у прошлости и делимично у садашњости – рударство.

Ризици и јавни приступ археолошком наслеђу

Број познатих споменика на релативно малој територији планине говори о могућностима да идеја о екомuzeју, са нагласком на презентацију археолошког културног наслеђа, релативно брзо заживи. Ипак, чињеница да се у конзервацију и уређење простора према и око археолошких локалитета изузетно мало улагало представља ограничавајући фактор. Праисторијски рудник Прљуша нема адекватне прилазе и није сигуран за посетиоце. Конзервирана архитектура на Миси и Цркви у Колонији налази се у врло лошем стању. Црквина на Маџарском брду није конзервирана и ус-

[30] *Исџо*, 104.

[31] *Исџо*, 111–118.

лед дугогодишњег присуства каменолома није сигурна за посетиоце. Конзервација на локалитету Дрење/Никићи још увек није отпочела. Средњовековни град Островица³² тешко је приступачан и нема конзервиране архитектуре. Утврђење из турског периода Градови никада није конзервирано и налази се у узорно лошем стању, тако да није сигурно за посетиоце. Остаци старог рударства на Азни и падинама Малог и Средњег Штурца зарасли су у високо растиње, док су топионичарски пунктови у долини Јасенице након истраживања затрпани. Црква у Мајдану има лош прилаз, остаци грађевине зарасли су у високо растиње, а иста је ситуација и са Црквином у долини Јазинског потока. Наведени су само локалитети на којима су вршена истраживања и/или на којима је вршена конзервација. Самим навођењем локалитета који се налазе на малој удаљености, а могу бити презентовани посетиоцима, указује се на потенцијале планине Рудник. У туристичкој организацији постоји свест о вредности културног наслеђа. Постављени су путокази на важнијим раскрсницама, а путеви који воде кроз планину су у добром стању. У почетној фази би најпре требало размишљати о уређењу околине самих локалитета – уклањање вегетације, насипање стаза, постављање упозорења, инфо табли, сигурносних ограда. Све ове радње изискују мало улагања, а корист од њих може бити вишеструка – допунски садржаји, уређени простори, сигурност посетилаца.

Рад на уређењу локалитета, односно исказивање бриге о културном наслеђу, логично ће довести до промене у перцепцији саме заједнице вредности предела у коме живи, али ће допринети и повећању поседе планине и интересовања посетилаца за културну баштину. То ће даље условити потребу за озбиљнијом презентацијом локација и креирању допунских садржаја. Конзервација споменика заузима важну тачку у адекватном представљању наслеђа. Конзерваторски третмани на њима под-

[32] Од асфалтног пута који води у село Заграђе обележена је пешачка стаза до врха Островице са напоменом да се успон врши на сопствену одговорност.

разумевали би упошљавање квалитетних мајстора који познају рад са каменом и традиционалне начине градње. Служба заштите већ годинама осећа недостатке квалитетних мајстора старих заната. Обука млађих генерација на пословима који захтевају изузетну вештину представља улагање у будућност и у одрживи развој.³³ Уређивање прилазних стаза или путева где је то неопходно, као и уређивање околине и њихово одржавање, захтева упошљавање стручних тимова, али и радника који ће обављати наведене послове. Укључивање и других локација може само обогатити већ постојећу понуду, као и организацију система стаза. Имајући у виду обим послова наведени радови представљају могућност вишегодишњег упошљавања нове радне снаге, што ће се позитивно одразити на економску стабилност заједнице.

Познато је да је улазница коју ће неко платити приликом уласка у музеј занемарљива у односу на трошкове преноћишта, превоза и хране које посетилац има. Рудник, иако годинама познат као место планинског туризма у Србији, нема одговарајуће капацитете и понуду који би одговарали посетиоцима различитог стандарда. Осим дечијих одмаралишта, не постоје капацитети који би одговорили потребама савременог туристе који осим приступачне цене жели добар, а некада и специјалан третман (спа и велнес центри). Етнотуризам присутан на планини у виду неколико домаћинстава погрешно је схваћен код нашег домаћина. Свака врста туризма подразумева удобност, а искључује старе и дотрајале ствари које саме по себи нису део културног наслеђа.

Закључак

Развијајући и чувајући оно што је локално и особено за одређени регион може се избећи негативни утицаји глобализације. Преузимањем страних шаблона, највише у архитектури, губе се особености једне те-

[33] Донован Рипкема, „Економија и градитељско културно наслеђе“, у: *Више од наслеђа* (Смедерево: Регионални завод за заштиту споменика културе, 2012): 118–120.

риторије и локалности. Велики број археолошких локалитета, а одсуство историјских зграда, наводи на потребу и могућности њихове презентације. Археолошки локалитети сведоче о континуитету употребе места, али говоре и о развоју металургије. Ово Рудник издваја у односу на суседне области. Статус непокретног културног добра на планини за сада уживају археолошко налазиште Дрење и споменик културе Островица. Завод у Краљеви је током 2015. године покренуо процедуру за проглашење праисторијског рудника Прљуша за археолошко налазиште.³⁴ На локалном нивоу не постоји иницијатива да се изради стратегија која ће омогућити да културно наслеђе оствари свој пуни потенцијал и на тај начин помогне развоју локалне заједнице, односно не постоји служба која то сагледава или се тиме бави. Принципи као што су доступност културног наслеђа, рехабилитација и одрживи развој непознати су или су изузетно мутни локалним самоуправама. Иако је на западу развој екомузеја праћен и подржан од стране стручних тимова, главну улогу у развоју и осмишљавању управо имају локалне самоуправе и заједнице које баштине исте вредности и наслеђе. Свет и даље признаје заштиту и конзервацију физичких и функционалних аспеката културног наслеђа, али се све већи значај даје вредностима које оно има за локалну заједницу, његове власнике, нацију, па и цео свет. Археолошко наслеђе у највећем броју случајева не може бити реконструисано, а његова намена не може бити преименована, па се управо из ових разлога његова рехабилитација мора ослонити на развој културног туризма. Србији предстоји велики рад на грађењу свести и повећању знања код локалне заједнице која ће правилним приступом наслеђу имати највећу корист од њега. Образовањем и подизањем свести спречава се добијање запарложених простора са конзервираним објектима. Србија у многоме каска за раз-

[34] Иницијатива за проглашење локалитета Прљуша постојала је током осамдесетих година XX века. Величина парцеле бр. 17 К.О. Мајдан, која се простире на око 10 км², и незаинтересованост надлежних органа да се изврши препарцелација на предлог Завода у Краљеви допринела је обустави процеса. Могућношћу дефинисања налазишта и његове заштићене околине у XXI веку путем координата превазиђен је проблем.

вијеним државама Европе, јер није створила ни правни, али ни финансијски и професионални оквир неопходан за ефикасан рад експерата, власника, инвеститора, предузећа и друштва. Наслеђе је још увек нешто чиме се бави узак круг људи, из којег је често искључена и локална самоуправа на чијој се територији оно налази. Локална самоуправа наслеђе сагледава као нешто што је скупо, а инвеститори као нешто што кочи развој. Демократичност у коришћењу наслеђа није заживела нити се на њој ради.

Рудник има добре полазне основе за укључивање наслеђа у економску сферу живота чији би резултати били видљиви за свега неколико година, пре свега на локалном нивоу. Приметно је да недостаје политика у искоришћавању затечених ресурса, а ниво понуде и услови смештаја понегде су сумњиви. Повећање броја туриста у директној је сразмери са стварањем нових смештајних и угоститељских капацитета, продајом локалних производа, повећањем радних места, мањим одливом становништва, уређењем простора и побољшањем локалних путева. У духовном смислу правилно коришћење културне баштине највише би допринело јачању идентитета становништва, побољшања квалитета живота заједнице и појединачна који га баштине. Не треба препустити заједници нити локалној самоуправи да самостално крену у процес креирања тематског парка или екомузеја, јер то најчешће доводи до погубних резултата. Конзервација и примарна заштита, а самим тим и укљученост стручњака у очување баштине, и даље су од највеће важности, али су политика просторног планирања и урбанизам, стратегија локалне самоуправе и развоја цивилног друштва оно што овај процес заокружује и чини га успешним. Дакле, Рудник има идеалне диспозиције за стварање екомузеја, а у оквиру њега и тематског археолошког парка, јер је од праисторије до данас највећи број објеката подигнут како би директно или посредно допринео процесу рударења. Осим културне баштине, Рудник се издваја и природном баштином јер су на њему очигледни трагови вулканске активности у про-

шлости, он је уједно и ваздушна бања, а због своје надморске висине има предиспозиције и за развој зимског туризма. Да би процес уопште отпочео морају се пажљиво планирати активности, што представља основу за процес који ће дати очекиване резултате.

Литература:

Драгана Антоновић, Момир Вукадиновић, „Прљуша – Мали Штурац, Нова истраживања праисторијског рудника на Руднику”, *Наша прошлост* 12 (2011): 35–45.

Дражен Георгијевски, „Екомузеји у Србији и искуства других”, *Наша прошлост* 12 (2011): 177–199.

Миломир Глишић, *Сѝари Милановац* (Горњи Милановац: СО Горњи Милановац, Музеј Рудничко-таковског краја и Еурографик, 2003)

Силвана Глишовић, „Налази и налазишта на територији општине Горњи Милановац”, *Таковски зборник* 2 (2003): 13–18.

Slobodan Dušanić, „Le Nord-Ouest de la Mesie Superieure”, in: *Inscriptions de la Mesie Superieure*, no. I (1976): 93–162.

Борисав Јовановић, Душица Минић, Душко Мркобрад, „Споменици старог рударства и металургије на Руднику”, *Гласник Српској археолошкој друштва* 4 (1987): 47–55.

Борисав Јовановић, Душица Минић, Душко Мркобрад, „Споменици старог рударства и металургије на Руднику II”, *Гласник Српској археолошкој друштва* 5 (1989): 33–41.

Борисав Јовановић, Душица Минић, Душко Мркобрад, „Споменици старог рударства и металургије на Руднику III”, *Гласник Српској археолошкој друштва* 6 (1990) 44–54.

Лома Светлана, *Анѝичко доба*, у: Рудник, шапат висина, ур. Радош Љушић (Београд: Службени гласник, 2014): 240–259.

Жан Мишел-Ленио, „Наслеђе, власти, друштва”, у: *Више од наслеђа* (Смедерево: Регионални завод за заштиту споменика културе Смедерево, 2012): 141–144.

Димитрије Мадас, „Резултати сондажних археолошких испитивања средњовековних локалитета у селу Мајдан на Руднику”, *Рашка башѝина* 3 (1988): 205–219.

Ивана Поповић, „Римско сребрно посуђе из Горњих Бранетића”, у: *Осѝаве рудничко-ѝаковској краја 2. Анѝика*, каталог изложбе (Горњи Милановац: Народни музеј и Музеј рудничко-таковског краја, 2009)

Дејан Радичевић, Јелена Ђорђевић, Ана Цицовић, „Прелиминарни резултати археолошких истраживања на Руднику у 2009. години”, *Зборник радова Музеја рудничко-ѝаковској краја* 5 (2009): 7–21.

Дејан Радичевић, Јелена Ђорђевић, Ана Цицовић, „Археолошка истраживања на Руднику у 2010”, *Зборник радова Музеја рудничко-ѝаковској краја* 6 (2011): 7–21.

Дејан Радичевић, Ана Цицовић, „Археолошка истраживања на Руднику (2009–2011)”, *Гласник Друштва конзерватора Србије* 36 (2012): 36–41.

Дејан Радичевић, Ана Цицовић, „Нова истраживања средњовековних налазишта на Руднику”, у: *Резулѝати нових археолошких испитивања у северозајадној Србији и суседним ѝериѝоријама* (Београд: САД, Ваљево: Завод за заштиту споменика културе, 2013): 237–248.

Донован Рипкема, „Економија и градитељско културно наслеђе”, у: *Више од наслеђа* (Смедерево: Регионални завод за заштиту споменика културе Смедерево, 2012): 117–128.

Радомир Станић, „Рушевине средњовековне цркве на Руднику”, *Зборник радова Народној музеја Чачак*. II (1979), 13–26.

Александар Тодоровић, „Туристички потенцијал Рудничког краја”, *Зборник радова Географској инѝтѝуѝа „Јован Цвијић“ САНУ* бр. 57 (2007): 213–222.

Ана Цицовић, Дејан Радичевић, *Средњовековни Рудник. Археолошка испитивања 2009–2015. ѝодине*, деплијан изложбе (Београд: Галерија САНУ, 23–30. март 2016. године)

Закони и конвенције:

„Закон о културним добрима (1994)”, *Службени гласник РС* бр. 74 (1994)

„Европска конвенција о заштити археолошког наслеђа, ревидирана (1992)”, *Службени гласник РС* бр. 42 (2009)

„Оквирна конвенција Савета Европе о вредности културног наслеђа за друштво (2005)”, *Службени гласник РС* бр. 1 (2010)

MOUNTAIN RUDNIK – REVITALIZATION SCHEME, POTENTIAL AND LIMITATIONS

Mountain Rudnik is located on the western margins of Šumadija. The mountain includes nine peaks with an elevation slightly above 1000 m (the highest peak Cvijićev vrh has an elevation of 1132 m). Geological past of the mountain is extremely interesting since it was made of sedimentary, magmatic and contact metamorphic rocks. Ostrovica hill located on the northwest slopes of the mountain represents a preserved paleovolcanic cone. Rudnik was one of the most important mining territories in the past, starting from prehistory (mining in Prljuša), Antiquity and the Middle Ages (developed exploitation of ores, administration centres, settlements, fortified cities). Although from the very beginning the heritage was related to a common denominator (exploitation of ores), its character is diverse and, therefore, it requires various manners of presentation and approaches to revitalization. The aim of the revitalization project is to allow a successful integration of contents created by the activity of nature, forms made by human action on nature and completely human creations. A certain time travel through the history of mining can be realized principally with the cooperation between professional services, representatives of an active mine and

a community shaped by this type of economic activity. An integral part of the presentation related to the development of mining is also a representation of the geological mountain with the accent on its metalliferous and eruptive rocks. The area of the ecological museum (a good example of management represents the Ecological Museum of Mining and Valley of Germanasca – Scopriminiera in the region of Piedmont) has been conceived so as to satisfy various needs, interests and possibilities of perceiving its contents by different profiles of visitors (nature, culture, gastronomy...). Although the development of ecological museums in the West is followed and supported by professional teams, local communities and communities sharing the same values and heritage play the main role in their development and design. The world still recognizes protection and conservation of physical and functional aspects of cultural heritage, but it also gives a raising importance to the values it represents for the local community and its owners. In most cases, archaeological heritage cannot be reconstructed, nor its purpose can be renamed and, therefore, its rehabilitation should rely on the development of cultural tourism.

Marija ALEKSIĆ ČEVRLJAKOVIĆ

La montagne du Rudnik – modèle de revitalisation, de possibilités et de restrictions

La montagne du Rudnik est située sur les bords ouest de la Sumadija. La montagne est composée de neuf sommets, d'une altitude s'élevant à plus de 1 000 m (le sommet de Cvijic, le plus haut, mesure 1 132 m). Le passé géologique de la montagne est extrêmement intéressant, puisque la montagne est faite de roches sédimentaires, magmatiques et de contact métamorphiques. Le monticule d'Ostrovica, qui se trouve sur les bords nord-ouest de la montagne, représente une coupe paléo-vulcanique conservée. Rudnik représente un des districts miniers les plus importants des Balkans durant le passé, en partant de la Préhistoire (exploitation minière sur la Prljusa), de l'Antiquité et du Moyen-Âge (exploitation des mines, centres administratifs, agglomérations, villes fortifiées développées). Même si l'héritage depuis ses propres débuts fut liée par un dénominateur commun (exploitation des mines), elle est, par son caractère, variée et, de là, les manières de sa présentation et ses approches à la revitalisation doivent être différents. Le but de ce projet de revitalisation est d'ajuster efficacement les contenus qui ont résultés de l'action de la nature, des formes provenant de l'action de l'homme sur la nature, ainsi que des créations entièrement humaines. La création d'une sorte de compte à rebours à travers l'histoire de l'exploitation des mines peut être réalisée en collaboration, avant tout, avec les services experts, puis avec

les représentants de la mine exploitée et de la communauté qui a élaboré cette forme d'économie. La partie inséparable de la présentation du développement de l'exploitation des mines est représentée aussi par la présentation géologique de la montagne avec un accent sur les roches métallifères et éruptives. L'emplacement de l'écomusée (un exemple de bonne gestion est l'Écomusée des mines de la vallée Germanasco-Scopriminiera dans la région du Piémont) est conçu pour satisfaire les différents besoins, intérêts et possibilités de perception des contenus de la part de divers profils de visiteurs (nature, culture, gastronomie...). Bien qu'à l'ouest, le développement de l'écomusée est suivi et soutenu de la part d'équipes expertes, le rôle principal dans l'évolution et l'innovation possèdent les autonomies locales et les communautés qui traitent des mêmes valeurs et de l'héritage. Le monde continue à reconnaître la protection et la conservation des aspects physiques et fonctionnels de l'héritage culturelle, mais on donne une importance de plus en plus grande aux valeurs qu'elle possède pour la communauté locale et ses propriétaires. L'héritage archéologique, dans un plus grand nombre de cas, ne peut être reconstruite, ni son affectation ne peut être prénommée et c'est donc justement pour ces raisons que sa réhabilitation doit s'appuyer sur le développement du tourisme culturel.

Marija ALEKSIC CEVRLJAKOVIC

УДК: 94:316.343"653"(497.11)
94:355.3(497.11)"13"

**М. А. Никола
МИНОВИЋ**
историчар
Чачак

„ВОЈСКА“ КАО РАБОТА ЗАВИСНОГ СТАНОВНИШТВА

АПСТРАКТ: У раду ће бити речи о обавезама зависног становништва обухваћеним термином „војска“. Работица под овим именом налази се у значајном броју средњовековних манастирских повеља. Како писани извори садрже само помен, као и то да су манастирска властелиништва била ослобођена ове обавезе, без дејалних обавештења, интвенција овог рада биће да расветли на који су то начин феудални подложници били дужни да учествују у војним походима и одбрани земље. Узпрег, биће речи и о дажбинама у напури и новцу које је зависно становништво морало да даје за рачун владара, а у војне сврхе.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: војска, зависно становништво, властели, владар, властелиништва, оружје, дажбине, повеље, Душанов законик

У раним раздобљима средњег века дужност сваког способног члана заједнице била је да ефикасно рукује оружјем. Сви одрасли мушкарци, без обзира на друштвени положај, морали су бити вични борби. Опстанак у свету несигурности зависио је од вештине ратовања. У том периоду Срби су још увек били варварски народ, а њихово војно уређење било је племенско.¹ Племенску војску водио је жупан са титулом војводе.² У унутрашњем устројству војска је била подељена по декадном систему, што је вероватно врло рано преузето од Византије.³ У

[1] Андрија Веселиновић, „Војска“, у: *Лексикон српској средњег века*, уредници Сима Ђирковић и Раде Михаљчић (Београд: Knowledge, 1999), 99–102; Марко Поповић, „Вештина ратовања и живот војника“, у: *Приватни животи у српским земљама средњег века*, приредиле Смиља Марјановић-Душанић и Даница Поповић (Београд: Clio, 2004), 219.

[2] Андрија Веселиновић, „Војска“, 99–102; Исти, *Држава српских десјоша* (Београд: Војска, 1995), 152. У средњем веку у српским земљама војником се звао свако ко је учествовао у војним походима или вршио војну службу. Милош Благојевић, „Закон светог Симеона и светог Саве“, у: *Немањини и Лазаревићи и српска средњовековна државност*, уредник Радош Љушић (Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2004), 235.

[3] У време великог жупана Стефана Немање најмања јединица бројала је десет војника, а њом је командовао десетник. Већа

време династије Немањић војска почиње да се организује у оквиру наследних властелинских поседа (баштина), као и пронија, не-наследних поседа које је за војну службу додељивао владар.⁴ Војска се делила на

јединица имала је педесет војника, а командовао јој је педесетник. Следећи по степену био је састав од сто војника којим је командовао сатник. Већа од ње била је формација од хиљаду војника којом је командовао тисућник. Никола Стијеповић, *Српска феудална војска са крајњим уређењем војне историје* (Београд: Војно дело, 1954), 23; Андрија Веселиновић, *Држава српских десјоша*, 155; Исти, „Војска“, 99–102; Марко Поповић, „Вештина ратовања и живот војника“, 219.

[4] *Баштина* је термин који је означавао очевину, односно очинско наслеђе. Војном службом властелин је стицао право на трајно власништво баштине. Власник баштине био је дужан да плаћа соће и да „војује војску“, о чему сведочи 42. члан Душановог законика. Сигурност и неприкосновеност баштина наглашени су у 40. члану Законика. Баштину је владар могао одузети само за почињену „неверу“. За тај преступ ишло се пред владарев суд. Може се слободно рећи да се на властелинској баштини темељно феудални систем у српским земљама средњег века. Раде Михаљчић, Сима Ђирковић, „Баштина“ у: *Лексикон српској средњег века*, уредници Сима Ђирковић и Раде Михаљчић (Београд: Knowledge, 1999), 31–33.

Пронија је термин који је у Византији од XI до XV века означавао облик условног власништва над земљом или било којим извором прихода, чији је корисник уживао све приходе проније уз обавезу обављања војне службе цару. Први помен проније на тлу српских земаља среће се у повељи краља Стефана Уроша II Милутина манастиру Св. Ђорђа Скоропостижног код Скопља из 1299/1300. године. Од тада се овај систем устаљује у држави Немањића, као и државама које су настале након гашења ове

пешадију и коњицу, с тим да је оклопљена коњица имала далеко значајнију улогу.⁵ Од времена великог жупана Стефана Немање српски владари ангажују и најамничке трупе.⁶ Врховно вођство у рату имао је владар, чије је основно овлашћење садржано у праву да подигне сваког способног човека под оружје.⁷ Од владара је било очекивано да буде способан да води војску.⁸ То је био случај у раном раздобљу средњег века, док се у позном то унеколико изменило (владар је команду могао да повери неком из редова крупне властеле који би у тој ситуацији добио титулу војводе или великог војводе).⁹ Међутим, како тема овог рада није војска у најширем смислу те речи, више пажње ће бити посвећено улози и значају зависног становништва у војним пословима, тј. колико су учешћа узимали у истим и какве су све „рабоше велике и мале“ имали према владару по питању војне службе

У сачуваним изворима подаци о ангажовању нижих слојева у рату веома су штурни. Зависно становништво је могло имати посредно и непосредно учешће у војним активностима. Посредно учешће састојало се од тога што су својим радом економски обезбеђивали властелина који је на тај начин могао да приушти куповину врло скупе ратничке опреме (коњ, оклоп, оружје).¹⁰

династије. Божидар Ферјанчић, „Пронија“, у: *Лексикон српској средњег века*, уредници Сима Ћирковић и Раде Михаљчић (Београд: Knowledge, 1999), 589–591.

[5] Андрија Веселиновић, „Војска“, 99–102.

[6] Исти, *Држава српских деспота*, 178–186; Сима Ћирковић, „Рат и друштво: најамници и њихова цена“, у: *Рабошници, војници, духовници. Друштва средњовековној Балкана*, уредник Властимир Ђокић (Београд: EQUILIBRIUM, 1997): 349–366; Андрија Веселиновић, „Војска“, 99–102; Марко Поповић, „Вештина ратовања и живот војника“, 226–232.

[7] Сидни Пеинтер, *Историја средњег века (284 – 1500)* (Београд: Слио; Бања Лука: Глас српски, 1997), 75.

[8] Смиља Марјановић-Душанић, „Владар као ратник“, *Зборник Филозофској факултета у Београду* 16 (1989): 145.

[9] Андрија Веселиновић, „Војска“, 99–102. О томе сведоче 116. и 129. члан Душановог законика. *Душанов законик*, приредио Ђорђе Бубало (Београд: Завод за уџбенике; Службени гласник, 2010), 98, 101.

[10] О опреми српских ратника средњег века детаљније видети у: Гавро Шкриванић, *Оружје у средњовековној Србији, Босни и Дубровнику* (Београд: Научно дело, 1957); Иван Божић, „Коњ добри и оружје (Уз члан 48. Душановог законика)“, *Зборник Мајице српске за друштвене науке 13–14* (1959): 85–92; Андрија Веселиновић, *Држава српских деспота*, 195–199; Марко Поповић, „Вештина ратовања и живот војника“, 237–240; Марко

Тиме што је био економски збринут, властелин је био слободан да се у потпуности посвети вежби оружјем и усавршавању ратне технике.¹¹ Као што је већ наглашено (напомена број 4), баштински поседи били су изузети од сталих работа и давања (осим соћа) да би сва расположива средства била употребљена за набавку војне опреме.¹² Рат је био основно и једино занимање властеле у средњем веку.¹³

С друге стране, манастирски метоси били су ослобођени војске, што је често санкционисано повељама владара и властеле.¹⁴ То је у великој мери негативно утица-

Aleksić, *Mediaeval swords from southeastern Europe. Material from 12th to 15th Century* (Belgrade: Dedra, 2007); Esad Kurtović, *Konj u srednjovjekovnoj Bosni* (Sarajevo: Univerzitet, 2014), 11–63.

[11] Потврда овоме је повеља властеличињу Иванку Пробиштитовићу издата од стране цара Стефана Душана, где стоји: „И ослободи ја царство ми да немају ниједне рабоше царства ми ни мале ни велике, ниши да им је неко давање ни соћ, ни ђриселцие ниши било који друић порез, само да су слободни, ђрсоио рекавши од свеиа, ниши да траг са њима има некој мейоха или ђрицлашќа, нећо да су ослобођени са милошћу царства ми.“ Поменути Иванко је царевом наредбом био ослобођен свих работа и давања, па чак и соћа, тако да је све приходе са имања могао да употреби за набавку опреме за рат. Владимир Алексић, „Повеља цара Стефана Душана властеличињу Иванку Пробиштитовићу“, *Сћари српски архив* 8 (2009): 75.

[12] Соће је била дажбина коју је зависно становништво плаћало српским владарима. Први пут се јавља у време краља Стефана Уроша II Милутина. У документима се среће и под термином *доходак царски*. Овај терет падао је на сеоско становништво које се бавило земљорадњом, а на име овод пореза давали су или један кабао жита или једну перперу (једна перпера је износила 12 сребрних динара). Рокви за плаћање соћа били су или Божић или Митровдан. Ово је свакако представљало значајан приход за српске владаре током XIV и XV века, али и велико оптерећење за народ. О соћу видети у: Иван Божић, *Доходак царски (Поводом 198. члана Душановог законика Раковачкој рукоица)* (Београд: САНУ, 1956); Сима Ћирковић, „Један помен соћа на Пелопонезу“, *Зборник радова Византолошкој инстћиушта* 7 (1961): 147–151; Милош Благојевић, „Соће“ у: *Лексикон српској средњег века*, уредници Сима Ћирковић и Раде Михаљчић (Београд: Knowledge, 1999), 683–685; Милош Благојевић, „Соће – основни порез средњовековне Србије: једна перпера или кабао жита“, *Глас САНУ СССРС*, књ. 11 (2001): 1–44.

[13] О свим радним обавезама зависног становништва у српским земљама средњег века и значењу термина „рабоше велике и мале“ детаљније видети у: Милош Благојевић, „Работе велике и мале“ у: *Лексикон српској средњег века*, уредници Сима Ћирковић и Раде Михаљчић (Београд: Knowledge, 1999), 609.

[14] Сачуван је значајан број докумената издатих манастирима у којима се исти ослобађају војске. У највећем броју повеља у којима се јавља ова работа наглашено је да манастирима није „ни воиске“, а далеко мање среће се формулација „га не војуу воиске“. Узгред, треба поменути да у одређеном броју повеља није записано да су манастири ослобођени војске, али нема места сумњи да је исти случај био са њима. Franz Mikosich, *Monumenta Serbica spectantia historiam Serbiae, Bosnae, Ragusii* (Viennae: Apud guilelmum Braumuller, 1858), 17, 121, 135; Стојан Новаковић, *Законски сћоменици српских држава средњег века* (Београд: Српска краљевска академија, 1912), 424, 455, 466, 470, 473, 486, 520, 529, 577, 580, 582, 590, 660, 680, 707, 720; Алек-

ло на војну моћ државе, јер су манастири били велики поседници имања, па су ове повластице ограничавале број људи који је могао бити стављен под оружје.¹⁵ Ипак, на метосима је било војника, а сваки од њих је морао „*да работи цркви у војнички закон*“¹⁶, уз обавезу да буде „*веран цркви*“.¹⁷ Треба ипак имати на уму да је црква била снажан идеолошки фактор у средњем веку који је помагао учвршћивању владара и његове династије на власти, па не чуди што су манастири добијали многе повластице и олакшања, укључујући и то што њихови људи нису морали „*војску да војују*“.¹⁸

Војна обавеза трајала је колико и војни поход. Претпоставља се да он није трајао

сандар Соловјев, *Одабрани сјоменици српској љава (од XII до краја XV века)* (Београд: Геца Кон, 1926), 29, 68, 134; Александар Соловјев и Владимир Мошин, *Грчке повеље српских владара* (Београд: Српска краљевска академија, 1936), 115; Синиша Мишић и Татјана Суботин-Голубовић, *Свештоарханђеловска хрисовуља* (Београд: Историјски институт, 2003), 112; Марко Шуица, „Повеља кнеза Лазара којом се Хиландару прилаже црква Ваведена Богородичиног на Ибру“, *Сјари српски архив 3* (2004): 112; Раде Михаљчић, *Закони у сјарим српским исјравама* (Београд: САНУ, 2006), 16, 41, 116; Жарко Вујошевић, „Хрисовуља цара Стефана Душана Хиландару о селу Потолину“, *Сјари српски архив 5* (2006): 119; Драгић Живојиновић, „Скопска хрисовуља цара Душана за келију Светог Саве Јерусалимског у Кареји (Хил. 31)“, *Сјари српски архив 7* (2008): 63; Исти, „Велика прилепска хрисовуља цара Стефана Душана Карејској келији Светог Саве (Хил. 149)“, *Сјари српски архив 7* (2008): 77; Милош Ивановић, „Хрисовуља краља Стефана Душана којом хиландарском пиругу у Хрусји поклања Цркву Св. Богородице у Липљану“, *Сјари српски архив 13* (2014): 43; Марија Копривица, „Хрисовуља краља Стефана Душана Хтетовском манастиру“, *Сјари српски архив 13* (2014): 150; Синиша Мишић, „Хрисовуља цара Стефана Душана о оснивању Злетовске епископије“, *Сјари српски архив 13* (2014): 188.

[15] Андрија Веселиновић, *Држава српских десиоша*, 161; Исти, „Војска“, 99–102.

[16] Примера ради, у повељи краља Стефана Уроша II Милутина издатој манастиру Св. Ђорђа Скоропостижног код Скопља среће се извесни Манота који је био подложен манастиру и дужан „*да работи у војнички закон*“ уз привилегију „*да му се коњ не шовари и шовар да не води*“, што значи да је био ослобођен обавезе поноса, а што посредно упућује на закључак да је реч о коњу намењеном за рат. Земља коју је Манота држао била је пронијарска, а не баштинска. Све ово важило је и за Калођурђа који се јавља у истој повељи, с тим да је он земљу држао као баштинску. За разлику од ове двојице, за извесног Хранчу је наглашено да је „*црквени војник*“, док је за претходну двојицу речено да су дужни „*да работију Свештому Георију у војнички закон*“. Ово нису једини подаци о црквеним војницима, али је непотребно да их даље набрајамо. Стојан Новаковић, *Законски сјоменици српских држава средњеј века*, 614, 615, 619; Раде Михаљчић, *Закони у сјарим српским исјравама*, 140; Исти, „Војнички закон“, *Зборник Филозофској факултета у Београду 12–1* (1974): 305–309; Милош Благојевић, „Закон светог Симеона и светог Саве“, 237–238.

[17] Стојан Новаковић, *Законски сјоменици српских држава средњеј века*, 625.

[18] Андрија Веселиновић, *Држава српских десиоша*, 161.

дуже од три месеца.¹⁹ То је нарочито било важно за зависно становништво, које је пратило свог господара на ратиште, јер није могло дуго да одсуствује са својих имања, јер би на тај начин угрозило процес производње и у великој мери оптеретило властелинство.²⁰

Величина одреда под оружјем који је властелин водио у поход зависила је од две битне чињенице – обима поседа којим је управљао и његовог богатства. Због тога је успех мобилизације зависио од броја мушких становника, развијености заната везаних за производњу оружја, трговачких токова итд. Сваки властелин је у рат водио само део поверених му људи, бирајући их највероватније према оданости, спретности руковања оружјем, физичкој снази. Након завршетка ратног похода, властела и људи у њиховој пратњи враћали су се својим кућама, где су настављали свакодневни живот.²¹

Није могуће тачно утврдити које су то категорије зависног становништва биле у обавези да учествују у војним походима, јер извори по том питању остају неми. Међутим, може се претпоставити да су то били они феудални подложници који су имали мање и лакше обавезе у односу на неке друге (сокалници, власи – нарочито они због транспорта опреме и неопходних намирница), као и они са знањем и вештином потребним на сваком војном походу, попут ковача и оружара. У ратним окршајима оружје се лако могло оштетити, па су људи ових умећа увек били добродошли у војним таборима.²² Нема сумње да је сваки властелин водио барем једног ковача или оружара са свог поседа који се бринуо да оружје увек буде оштро и исправно.

[19] Андрија Веселиновић, „Војска“, 99–102.

[20] Теодор Тарановски, *Историја српској љава у немањихкој држави* (Београд: Службени лист СРЈ, 1996²), 55; Милош Благојевић, *Српска државност у средњем веку* (Београд: Српска књижевна задруга, 2011), 245.

[21] Марко Поповић, „Вештина ратовања и живот војника“, 222–223. Коришћење оружја било је заступљено и на народним играма и весељима као вид вежбе и тренинга, али и забаве. Стојан Новаковић, *Сјара српска војска* (Београд: Краљевско-српска државна штампарија, 1893), 97–98.

[22] Андрија Веселиновић, *Држава српских десиоша*, 156.

Непосредно учешће зависног становништва у војним акцијама било је од велике важности, јер су били задужени за многобројне сегменте без којих ниједан поход није могао бити успешан. Може се претпоставити да су бројчано чинили значајан део војске.²³ Старали су се око транспорта ствари (хране за људе и коње, оруђа, резервног оружја итд.). Због тога што су били велики поседници коња, најлогичнији закључак је да су ове работе извршавали власи.²⁴

Приликом путовања, војска је на одређеним местима морала да коначи, а за то је било потребно уредити логор, па не треба сумњати да су то обављали људи у пратњи властелина. Ако није коначила у логорима, војска је застајала у селима кроз које је пролазила. То је било огромно оптерећење за села, нарочито она сиромашна, на шта указује и народна пословица „Тешко земљи куда војска њрође“. Селјаци су били дужни да војницима обезбеде коначиште и намирнице, али и воду и храну за њихове коње (ова давања била су позната под терминима *оброк* и *џозоб*).²⁵ Да би заштитио села, нарочито она на прометним путевима, цар Стефан Душан је у Законик унео члан 135. који гласи: „Војска која иде њо земљи царевој, иде засџане у којем селу, друџа која за њом иде, да се не заусџавља у џом селу“.²⁶

[23] Требало би нагласити да војске у средњем веку нису биле бројне, јер их је било тешко издржавати. Константин Јиречек, *Историја Срба II* (Београд: Научна књига, 1952), 107.

[24] Константин Јиречек, *Историја Срба II*, 107.

[25] *Оброк* је била обавеза давања хране владару, његовој пратњи и службеницима, а у најстарије време и властели, па и гостима (трговцима). Манастири и њихови људи најчешће су били ослобођени овог давања, мада је и ту било изузетака. Чланом 133. Душановог законика било је прописано следеће: „Поклисар који иде из џуђе земље к цару, или од цара ка својој џосџодару, иде гође, у чије било село, да му се чини часџ, да му свеџа буде довољно; али да руча или вечера, џа да иде даље у друџа села.“ Душанов законик, 198. Детаљније о оброку видети у: Милош Благојевић, „Оброк и приселница“, *Историјски часопис 18* (1971): 165–188; Исти, *Србија у доба Немањина* (Београд: Вајат, 1989), 48; Исти, „Оброк“ у: *Лексикон срџској средњеј века*, уредници Сима Ђирковић и Раде Михаљчић (Београд: Knowledge, 1999), 458; Исти, *Срџска државност у средњем веку*, 249. *Позоб* је била обавеза давања зоби (овса) и сена коњима владара и његове пратње. Манастирска имања била су ослобођена ове дажбине. То је било значајно давање, јер је осигуравало храну владаревим коњима преко потребним за рат. Милош Благојевић, *Оброк и џриселница*, 165–188; Исти, „Позоб“ у: *Лексикон срџској средњеј века*, уредници Сима Ђирковић и Раде Михаљчић (Београд: Knowledge, 1999), 535.

[26] Душанов законик, 199.

Цар је на овај начин штитио села од превеликог терета који је војска могла да направи, не само због економске штете, већ и због насиља над становништвом (нарочито женама) коме је војска одувек била склона.

Док су време проводили у логору, зависни људи у пратњи властелина могли су као задужење да имају уређење логора, бригу око коња, чишћење оклопа и оружја, опскрбу намирницама (ако их нису довољно понели), справљање хране.²⁷ Властела је све време и снагу морала да посвети вежбању и борби, па није било згодно да се брине око горе поменутих ствари.²⁸

Када су ратна дејства отпочињала, зависно становништво је чинило лако наоружану пешадију или стрелце или је било прикључено разним помоћним службама (нпр. помагали су рањенима).²⁹ Како због имовног стања нису били у прилици да приуште оружје које је поседовала властела, њихова реална снага није могла бити велика, али су својом бројношћу давали привид моћи.³⁰ Поред опремљености елементарним наоружањем, ови одреди били су неувежбани и недисциплиновани.³¹ Од људи без икаквог или слабог војног искуства није се могло очекивати да буду ударна песница у току битке, па су они најчешће били само пратња или помоћни одреди „Људима од заната“.

Зависно становништво је узимало учешћа и у дефанзивним ратним дејствима, браћећи на тај начин свој и живот својих породица, као и имања, усева и стоку. У средњем веку постојао је ратни обичај да се пустоши непријатељска територија тако што су уништавани воћњаци, виногради, засејана

[27] О исхрани војске на походима мало се зна. Поред пшеничног и ражаног хлеба, прављена је и врста тврђих погача која је погодвала за војску у покрету. Коришћени су и месо, најчешће од оваца и коза, као и млечне прерађевине. Нарочито је за дуга путовања погодовало усољено месо. Марко Поповић, „Вештина ратовања и живот војника“, 233.

[28] Сидни Пеинтер, *Историја средњеј века (284 – 1500)*, 49.

[29] Андрија Веселиновић, „Војска“, 99–102.

[30] Ваља имати на уму једну битну чињеницу у вези са средњим веком – величина неке војске више је била ствар процене, него што се тачно бројило [Јованка Калић, *Срби у џозном средњем веку* (Београд: Завод за уџбенике, 2012), 70].

[31] Сидни Пеинтер, *Историја средњеј века (284 – 1500)*, 83.

поља, спаљиване куће и помоћни објекти, одвођена је стока или је убијана.³² У таквим тренуцима природно је очекивати да су сељаци узимали оруђа или оружја која су им била на располагању и да су бранили своју имовину, али и животе. Закон јачег наводио је све људе да науче како да се сами бране. Свако имање поседовало је секире, косице итд. који су могли да послуже у самоодбрани. Такође, није искључено да су сељаци имали и неко примитивније и јефтине оруђа попут батине, праћке, лука и стреле, а понеки можда и копље.³³

Као што су сељаци бранили своје куће и усеве, тако су власи штитили своју имовину, тј. своја стада. Тако у Бањској хрисовуљи (у *Закону Влахом*) стоји: „... а у зло време и војник и ћелашор да иду к овцама“.³⁴ Војници су, пролазећи неким крајем, локалном живљу отимали стоку, клали је или просто одводили са собом.³⁵ Због тога су, попут сељака, и власи у немирно време морали да чувају оно што им је од имовине било највредније. Поред свега наведеног, зависно становништво је имало и обавезу да зида и чува градове (работе познате под именом *прагозиданије* и *прадобљуденије*).³⁶

У дефанзивно ратовање може се сврстати и обавеза *јошечиче* која је подразумевала потеру за разбојницима, тј. пљачкашима, па су сељаци и у овоме имали значајну улогу.³⁷ У средњем веку крупна

и ситна властела широм Европе била је склона разбојништву и пљачки.³⁸ У временима пометње и слабе централне власти нису презали ни од напада на своје суседе, највероватније водећи са собом и одређени број сељака, а углавном су пљачкали туђу имовину. Нарочито су трговци били погодни за пљачку, јер је њихова роба представљала увек пожељан плен. Да је владарима био познат менталитет властеле сведочи и део из Бањске хрисовуље, где је краљ Стефан Урош II Милутин одредио: „... и дојде се не обреју ѿајшије црковнии, да су им и их дейи ѿо них у башшину в'сејда“.³⁹ Међутим, није само властела учествовала у пљачки, већ су то чиниле и остале категорије становништва. Због тога се неколико чланова Душановог законика бавило овим питањем (чланови од 145. до 150).⁴⁰

Велики значај у средњем веку имале су *крајишка* и *заманичка* војска. Главни задатак крајишке војске био је да спречи упад и пљачку непријатељских трупа.⁴¹ Сви расположиви људи једног крајишта били су у обавези да се прикључе крајишкој војсци када би се указала потреба.⁴² У мирнодопско доба људи дужни да служе у крајишкој војсци вероватно су време проводили код својих кућа обављајући свакодневне работе, а само повремено, и то на смену, обављали су војну дужност.⁴³ У XV веку, у време константног „страха од Турака“, срп-

[32] Константин Јиречек, *Историја Срба II*, 109.

[33] *Истио*, 107–108.

[34] Раде Михаљчић, *Закони у сшарим српским исџравама*, 147. Војници су припадали групи влаха-сточара, а бавили су се узгајањем и чувањем манастирских коња. Доносили су сир са планине, а у немирно време су чували ситну стоку. *Ћелашори* су били власи-сточари чије је задужење било чување ситне стоке и прерада вуне. Заједно са власима војницима доносили су сир са планине, а у немирно време су чували овце (*Истио*, 187, 217).

[35] Ђуро Тошић, „Сточарство у средњовековној требињској области“, *Историјски Гласник 1–2* (1995): 41; Исти, *Требињска област у средњем вијеку* (Београд: Историјски институт САНУ, 1998), 165.

[36] Детаљније о значењу ових термина видети у: Марко Шуница, „Градобљуденије“ у: *Лексикон српској средњег века*, уредници Сима Ђирковић и Раде Михаљчић (Београд: Knowledge, 1999), 125; Исти, „Градозиданије“ у: *Лексикон српској средњег века*, уредници Сима Ђирковић и Раде Михаљчић (Београд: Knowledge, 1999), 125–126.

[37] Андрија Веселиновић, *Држава српских десијаша*, 163; Исти, „Војска“ 99–102.

[38] Милош Благојевић, „Закон светог Симеона и светог Саве“, 240.

[39] Стојан Новаковић, *Законски сџоменици српских држава средњег века*, 625. Узгред, *шаш* је термин који је у средњем веку означавао лопова који се крађом бавио као професијом. Биљана Марковић, „Тат“, у: *Лексикон српској средњег века*, уредници Сима Ђирковић и Раде Михаљчић (Београд: Knowledge, 1999), 726–727.

[40] *Душанов законик*, 204–207.

[41] О обавезама крајишке властеле говоре чланови 49. и 143. Душановог законика. *Душанов законик*, 84, 105.

[42] Андрија Веселиновић, *Држава српских десијаша*, 189. Сачуван је податак о успешности крајишке војске из 1380/1381. године, упамћен као *Црејов бој*. Тада је властелин Цреп Вукославић успео да порази један турски одред у Петрушком крају, код Дубравнице, и тако спречи пљачку и харање на источним границама Моравске Србије. Детаљније о овом упаду видети у: Јованка Калић, *Срби у јозном средњем веку*, 66; Марко Шуница, *Вук Бранковић. Славни и велможни јосјодин* (Београд: Еволута, 2014), 81. О крајиштима детаљније видети у: Милош Благојевић, „Крајишта средњовековне Србије од 1371. до 1459. године“, *Историјски Гласник 1–2* (1987): 29–42.

[43] Марко Поповић, „Вештина ратовања и живот војника“, 225.

ски владари нису чак ни манастире ослобађали од крајишке војске.⁴⁴ Тако деспот Стефан Лазаревић људе који су припадали манастиру Ватопед није ослободио војске у „*крајини мейшоха новобрдској*“.⁴⁵ Ова деспотова одлука не треба да чуди, јер у време „страха турског“ није било села, града, трга или манастира који су били безбедни ако нису били ваљано војнички заштићени.

Необучени и слабо наоружани сељаци нису имали велике шансе када је нападала нека већа и добро опремљена војска, али су зато сталним узнемиравањем и закрчивањем путева (нпр. постављањем дебла на путеве) ометали и уносили страх и тензију у непријатељски табор. Такав начин ратовања примењен је 1359. године у рудничким планинама, када је са севера напао угарски краљ Лудовик I, чија је војска стално била узнемиравана од српских сељака тог краја.⁴⁶

Док је у крајиштима била обавезна мобилизација свих расположивих људи тог краја, код заманичке војске је подразумевано ангажовање свих расположивих, за ношење оружја способних људи на нивоу целе државе.⁴⁷ Заманичкој војсци се прибегавало у крајњој нужди, када је цела држава била у опасности и када је претио њен потпуни слом.⁴⁸ Највероватније су се заманички одреди сами снадбевали, тј. од своје куће.⁴⁹

У немирно време сталног „страха од Турака“, када је опасност висила у ваздуху и војевање била једна од главних работа, српски владари су одступали од вековне

[44] О страху у средњем веку, укључујући и страх од Турака, видети у: Радивој Радић, *Страх у јужној Византији, 1180–1453, I–II* (Београд: Стубови културе, 2000); Žan Delimo, *Strah na Zapadu (od XIV do XVIII veka)*. *Opsednuti grad* (Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2003²).

[45] Александар Соловјев и Владимир Мошин, *Грчке јовеле српских владара*, 305.

[46] Константин Јиречек, *Историја Срба II*, 105; Андрија Веселиновић, „Чачански крај у средњем веку“, у: *Зборник радова „Бојородица Градачка у историји српског народа“* (1993): 68.

[47] Стојан Новаковић, *Сџара српска војска*, 68–69; Андрија Веселиновић, *Држава српских деспота*, 188.

[48] Андрија Веселиновић, *Држава српских деспота*, 186.

[49] Милан Влајинац, „Бедба и заманица као мобарска и кулчарска работа у Србији средњег века“, *Глас Скопској научној друштва II* (1927): 63–65.

праксе ослобађања манастира од војске и давања за њу. Тако је монахиња Евгенија (кнегиња Милица) са синовима Стефаном и Вуком, у повељи издатој манастиру Лаври 1395. године ослободила манастирске људе свих работа: „... *разве рабоше великаѿ ѿ сѿодара која ће ѿриши на всу земљу срѣску, шѣзи и они да рабошају ѿрема моки их*“.⁵⁰ Ова работа односила се на давање помоћних трупа за турску војску, на шта су се наследници кнеза Лазара обавезали након битке на Косову.

Још једно питање заслужује да буде размотрено. Наиме, у поменутој повељи монахиње Евгеније и њених синова Стефана и Вука први пут се среће и једна нова дажбина за војску, позната од тада под термином *унч*.⁵¹ Ова дажбина плаћана је два пута годишње, лети и зими, а све становништво, укључујући и оно на манастирским метосима, било је дужно да издваја потребан новац.⁵² Једна унча износила је 20 динара (годишње је на име ове дажбине давано 40 динара).⁵³ Већа пажња придавана је летњим унчама, највероватније јер су војни походи вођени у том годишњем добу.⁵⁴ Велика новчана средства добијана на овај начин служила су за подмирење нараслих војних расхода крајем XIV и у првој половини XV века.⁵⁵ Поред унче, у изворима се ја-

[50] Стојан Новаковић, *Законски сѿоменици срѣских држава средњег века*, 496.

[51] „...*И ослободихом села ... од унче ...*“. Стојан Новаковић, *Законски сѿоменици срѣских држава средњег века*, 496.

[52] Било је случајева да су владари ослобађали манастире овог давања, али само у ограниченом временском периоду. Тако је деспот Стефан Лазаревић ослободио Милешеву: „*јакѿ да им јестѿ свобода две ѿдине ош унч...*“. С. Новаковић, *Законски сѿоменици срѣских држава средњег века*, 607; Андрија Веселиновић, „Повеља деспота Стефана Лазаревића манастиру Милешеви“, *Сџари срѣски архив 2* (2003): 198.

[53] Милош Благојевић, „Унче“ у: *Лексикон срѣској средњег века*, уредници Сима Ђирковић и Раде Михаљчић (Београд: Knowledge, 1999), 762.

[54] Стојан Новаковић, *Законски сѿоменици срѣских држава средњег века*, 528.

[55] Поред војних издатака за рат против Турака, у периодима када је владао мир између Деспотовине и Османлија, српски владари су били у обавези да плаћају трибут султану и да шаљу помоћне одреде када би то султан затражио, што је додатно оптерећивало благостај српских владара. О плаћању трибута Турцима опширније видети у: Момчило Спремић, „Турски трибутари у XIV и XV веку“, у: *Прекинућ усѿон. Срѣске земље у јужном средњем веку*, уредник Радош Љушић (Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2005): 275–327.

вљају термини *војниц*⁵⁶ и *војшйайи*.⁵⁷ Иако се срећу под различитим терминима, ове дажбине највероватније су биле једно те исто.⁵⁸

Страх и пустошење које је турска војска стварала међу српским живљем навели су владаре из кућа Лазаревић и Бранковић да боље организују војску, затим да прошире ову обавезу и на манастирске људе, али и да уведу нове дажбине које је плаћало зависно становништво. Сви напори спроведени у циљу одбране земље од најезде Турака ипак нису били довољни. До краја XV века све српске земље пале су под власт Османлија.

Извори

Владимир Алексић, „Повеља цара Стефана Душана властеличићу Иванку Пробиштитовићу“, *Сѣари срѣски архив 8* (2009): 69–80.

Андрија Веселиновић, „Повеља деспота Стефана Лазаревића манастиру Милешеви“, *Сѣари срѣски архив 2* (2003): 193–202.

Жарко Вујошевић, „Хрисовуља цара Стефана Душана Хиландару о селу Потолину“, *Сѣари срѣски архив 5* (2006): 115–137.

Душанов законик, приредио Ђорђе Бубало (Београд: Завод за уџбенике; Службени гласник, 2010)

Драгић Живојиновић, „Скопска хрисовуља цара Душана за келију Светог Саве Јерусалимског у Кареји (Хил. 31)“, *Сѣари срѣски архив 7* (2008): 59–70.

Драгић Живојиновић, „Велика прилепска хрисовуља цара Стефана Душана Карејској келији Светог Саве (Хил. 149)“, *Сѣари срѣски архив 7* (2008): 71–90.

[56] Franz Mikosich, *Monumenta Serbica spectantia historiam Serbiae, Bosnae, Ragusii*, 334; Стојан Новаковић, *Законски сѣоменици срѣских држава средњеје века*, 66, 607.

[57] Стојан Новаковић, *Законски сѣоменици срѣских држава средњеје века*, 528, 531.

[58] У прилог овој тврдњи иде повеља деспота Ђурђа Бранковића манастиру Св. Пантелејмона, где стоји: „... а шшо су унче лейшнје војшйайшк, онози да се сбира у кућу јосѣодсѣва ми, да се ѿемзи ошйравља војска“. Цитирани део исправе деспота Ђурђа на недвосмислен начин потврђује и то за шта је ова дажбина служила српском владару – за опремање војске. Стојан Новаковић, *Законски сѣоменици срѣских држава средњеје века*, 528.

Милош Ивановић, „Хрисовуља краља Стефана Душана којом хиландарском пиргу у Хрусији поклања Цркву Св. Богородице у Липљану“, *Сѣари срѣски архив 13* (2014): 33–64.

Марија Копривица, „Хрисовуља краља Стефана Душана Хтетовском манастиру“, *Сѣари срѣски архив 13* (2014): 143–179.

Franz Mikosich, *Monumenta Serbica spectantia historiam Serbiae, Bosnae, Ragusii* (Viennae: Apud guilelmum Braumuller, 1858)

Раде Михаљчић, *Закони у сѣарим срѣским исѣравама* (Београд: САНУ, 2006)

Синиша Мишић и Татјана Суботин-Голубовић, *Свешоарханђеловска хрисовуља* (Београд: Историјски институт, 2003)

Синиша Мишић, „Хрисовуља цара Стефана Душана о оснивању Злетовске епископије“, *Сѣари срѣски архив 13* (2014): 181–206.

Стојан Новаковић, *Законски сѣоменици срѣских држава средњеје века* (Београд: Српска краљевска академија, 1912)

Александар Соловјев, *Огабрани сѣоменици срѣској ѿрава (ог XII до краја XV века)* (Београд: Геца Кон, 1926)

Александар Соловјев и Владимир Мошин, *Грчке ѿвевље срѣских владара* (Београд: Српска краљевска академија, 1936)

Марко Шуица, „Повеља кнеза Лазара којом се Хиландару прилаже црква Ваведена Богородичиног на Ибру“, *Сѣари срѣски архив 3* (2004): 107–123.

Литература

Marko Aleksić, *Mediaeval swords from southeastern Europe. Material from 12th to 15th Century* (Belgrade: Dedra, 2007)

Милош Благојевић, „Закон светог Симеона и светог Саве“, у: *Немањићи и Лазаревићи и срѣска средњовековна државност*, уредник Радош Љушић (Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2004): 191–246.

Милош Благојевић, „Крајишта средњовековне Србије од 1371. до 1459. године“, *Исѣоријски ѿласник 1–2* (1987): 29–42.

Милош Благојевић, „Оброк и приселица“, *Исѣоријски часопис 18* (1971): 165–188.

- Милош Благојевић, „Соће – основни порез средњовековне Србије: једна перпера или кабао жита“, *Глас САНУ СССХС*, књ. 11 (2001): 1–44.
- Милош Благојевић, *Србија у доба Немањића* (Београд: Вајат, 1989)
- Милош Благојевић, *Српска државност у средњем веку* (Београд: Српска књижевна задруга, 2011)
- Иван Божић, *Доходак царски (Поводом 198. члана Душановог законика Раковачкој рукомиса)* (Београд: САНУ, 1956)
- Иван Божић, „Коњ добри и оружје (Уз члан 48. Душановог законика)“, *Зборник Мајице српске за друштвене науке* 13–14 (1959): 85–92.
- Андрија Веселиновић, „Чачански крај у средњем веку“, у: *Зборник радова „Бојородица Градска у историји српског народа“* (1993): 57–80.
- Андрија Веселиновић, *Држава српских десиоша* (Београд: Војска, 1995)
- Милан Влајинац, „Бедба и заманица као мобарска и кулучарска работа у Србији средњег века“, *Глас Скојској научној друштва II* (1927): 47–66.
- Žan Delimo, *Strah na Zapadu (od XIV do XVIII veka). Opседnuti grad (Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2003²)*
- Константин Јиречек, *Историја Срба II* (Београд: Научна књига, 1952)
- Јованка Калић, *Срби у њозном средњем веку* (Београд: Завод за уџбенике, 2012)
- Esad Kurtović, *Konj u srednjovjekovnoj Bosni* (Sarajevo: Univerzitet, 2014)
- Лексикон српској средњег века*, уредници Сима Ћирковић и Раде Михалчић (Београд: Knowledge, 1999)
- Смиља Марјановић-Душанић, „Владар као ратник“, у: *Зборник Филозофској факултета у Београду 16* (1989): 125–146.
- Раде Михалчић, „Војнички закон“, у: *Зборник Филозофској факултета у Београду 12–1* (1974): 305–309.
- Стојан Новаковић, *Сџара српска војска* (Београд: Краљевско-српска државна штампарија, 1893)
- Сидни Пеинтер, *Историја средњег века (284 – 1500)* (Београд: Слио; Бања Лука: Глас српски, 1997)
- Марко Поповић, „Вештина ратовања и живот војника“, у: *Привајни живој у српским земљама средњег века*, приредиле Смиља Марјановић-Душанић и Даница Поповић (Београд: Слио, 2004): 218–245.
- Радивој Радић, *Сџрах у њозној Византији, 1180–1453, I–II* (Београд: Стубови културе, 2000)
- Момчило Спремић, „Турски трибутари у XIV и XV веку“, у: *Прекинућ усјон. Српске земље у њозном средњем веку*, уредник Радош Љушић (Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2005): 275–327.
- Никола Стијеповић, *Српска феудална војска са крајким њрељедом војне историје* (Београд: Војно дело, 1954)
- Теодор Тарановски, *Историја српској њрава у немањићкој држави* (Београд: Службени лист СРЈ, 1996²)
- Ђуро Тошић, „Сточарство у средњовековној требињској области“, *Историјски џласник 1–2* (1995): 37–50.
- Ђуро Тошић, *Требињска област у средњем вијеку* (Београд: Историјски институт САНУ, 1998)
- Сима Ћирковић, „Један помен соћа на Пелопонезу“, у: *Зборник радова Визанџолошкој инстџиџуџа 7* (1961): 147–151.
- Сима Ћирковић, „Рат и друштво: најамници и њихова цена“, у: *Рабојници, војници, духовници. Друштва средњовековној Балкана*, уредник Властимир Ђокић (Београд: EQUILIBRIUM, 1997): 349–366.
- Гавро Шкриванић, *Оружје у средњовековној Србији, Босни и Дубровнику* (Београд: Научно дело, 1957)
- Марко Шуица, *Вук Бранковић. Славни и велможни џосјодин* (Београд: Еволута, 2014)

“ARMY” AS LABOUR OF DEPENDENT POPULATION

Dependent population in the medieval Serbian countries was burdened by many working obligations known from sources as “*hard and easy tasks*”. Within these burdens there was also an obligation called simply “*the army*”. When examining the role of serfs, we came to a conclusion that they had a double role in military activities – direct and indirect. They indirectly participated in those activities by providing a complete economic support to the lord they served. Consequently, the lord was free to devote himself exclusively to military affairs. Besides that, an economically secure feudal lord could afford very expensive equipment indispensable to a medieval nobleman. Direct role of the dependent population included their personal participation in military invasions as auxiliary, lightly-armed troops, as well as providing logistic support to the invasion. Besides that, villages through which the army passed had to provide food for soldiers and horses as

well as accommodation. At the end of the 14th century, a new tax was introduced (known from the sources as military tax), whose purpose was to finance growing military expenses in times of constant wars against the Turks.

This paper was a modest attempt to put light on the role of lower classes of population in the medieval Serbian countries during war encounters, both offensive and defensive. Their importance was immeasurable but often neglected because the sources always insisted on the importance of the rulers and lords. Within feudal socio-economic relationships where a man was determined by belonging to a certain class, it could not have been different. All narrative sources were written by the members of higher social classes for whom dependent population was not in focus and, therefore, contribution of lower classes in military matters was often suppressed to the margins of history.

Nikola MINOVIĆ, MSc

„L'armée“ comme besogne de la population vassale

La population vassale dans les pays serbes du Moyen-Âge fut encombrée par de nombreuses obligations laborieuses, de sources connues en tant que „grandes et petites besognes“. Dans le cadre de ces charges exista également l'obligation nommée tout simplement „armée“. Examinant en détail le rôle des serfs féodaux, on arriva à la conclusion qu'ils eurent un double rôle dans les besognes militaires – direct et indirect. Ils effectuèrent une participation de manière directe de sorte que par leur travail ils pouvaient économiquement aux besoins du seigneur auquel ils furent soumis. Grâce à cela, il fut libre pour se consacrer uniquement aux affaires militaires. De plus, le feudataire économiquement pris en charge, put également se payer un équipement de grande valeur, indispensable au chevalier du Moyen-Âge. Le rôle direct de la population vassale inclua la participation personnelle aux campagnes dans le rôle de troupes alliées, légèrement armées, ainsi que l'action de procurer un soutien logistique à la campagne. En dehors de cela, les villages à travers desquels l'armée passa, durent donner des denrées alimentaires aux soldats

et aux chevaux, mais aussi assurer leur hébergement. À la fin du XIVème siècle, une nouvelle contribution fut introduite (d'origine connue comme „*unce*“, „*vojnica*“ ou „*vojstatik*“), dont l'affectation fut le financement des frais militaires augmentés durant la période de guerres constantes contre les Turcs.

Cette étude fut une tentative modeste pour éclaircir plus ou moins le rôle des couches inférieures de la population des pays serbes du Moyen-Âge dans les engagements guerriers, autant offensifs que défensifs. Leur importance fut incommensurable, souvent mise à l'écart, parce que dans les sources d'origine on attachait une importance principale aux souverains et à la noblesse. Dans le cadre des relations socio-économiques féodales, où l'homme fut défini par son appartenance à une classe déterminée, il ne pouvait en être autrement. Toutes les sources narratives provinrent de la plume des couches supérieures de la société, auxquelles la population vassale ne fut pas le centre des intérêts, si bien que la contribution des couches inférieures dans les affaires militaires fut refoulée en marge de l'histoire.

Nikola MINOVIC, M.A.

УДК: 336.77(497.11)"1902"(093.2)

Др Иван М. БЕЦИЋ

историчар, научни сарадник
Институт за српску културу
Приштина – Лепосавић

ЧАЧАНСКИ КРЕДИТНИ ЗАВОД

АПСТРАКТ: *Банкарство Краљевине Србије карактерисао је велики број локалних финансијских установа са скромним основним капиталом. Најважнији циљ ових установа био је кредитирање својих акционара, по правили трговаца, који су на тај начин развијали своје пословање. У Краљевини Југославији новчани заводи постојали од 1925. године све више су кредитирали земљораднике као главне тражиоце кредита. Избијањем банкарске кризе, као последице светске економске кризе, услед владиних мера највећи број новчаних завода свео је своје пословање на исплату штедних улога, јер је најлакша израживања од земљорадника била реулисана посебним уредбама. У раду је, првенствено на основу архивске грађе, анализиран историјат Чачанског кредитног завода који је до економске кризе својим акционарима доносио високе приходе.*

КЉУЧНЕ РЕЧИ: *Чачански кредитни завод, Насиас Илић, дивиденда, економска криза, заштићена земљорадника, мораторне менице, заштићена новчаних завода*

Зачетком формирања извесних кредитних извора за подмиривање најосновнијих потреба за кредитом у Србији сматра се указ од 1. јула 1836. године који је регулисао давање зајмова из црквеног фонда и фонда сирочади. Актива и пасива ова два фонда, као и школског, чиновничких удовица, манастирског и болничког фонда, те руковање пупилним и депозитским судским новцем стављени су 1862. године под управу новоформиране финансијске институције – Управе фондова. Ова, прва права кредитна установа у Србији, налазила се под надзором и руководством Министарства финансија.¹

Услед неефикасног деловања Управе фондова и потреба за кредитом фебруара 1869. године Министарство финансија дозволило је оснивање првог приватног новчаног завода под именом Прва српска банка. Основни

капитал овог завода требало је да износи милион дуката, при чему би половину акционарског капитала уплатила Француско-угарска банка, а другу половину удружење београдских трговаца. Међутим, она је октобра исте године отпочела рад са главницом од 200.000 дуката, а како је доживела слом већ 1871. године, њено кратко постојање изазвало је подозрење народа у новчане заводе.²

Даљи развој финансијских установа у Србији огледао се у оснивању локалних новчаних завода који су имали за циљ подмиривање потреба за кредитом првенствено својих акционара. Разлога за овакав ток догађаја било је више. Буџет Краљевине Србије био је константно у дефициту, па је оснивање финансијске установе државним капиталом било немогуће, док је држава стицањем независности била ослобођена извесних стега и ограничења вазалне државе,

[1] Момир Гломазић, *Историја Државне хипотекарне банке 1862–1932*, (Београд: Народна мисао, 1933), 58–59.

[2] Лепосава Цвијетић, „Прва српска банка“, *Историјски гласник* 2–3 (1964), 97–99.

па је у последње две деценије XIX века кренула у напредак који се огледао у истински спорој, али присутној индустријализацији, док је трговина постала једна од најзначајнијих привредних грана. Растао је промет и пољопривредних и индустријско-занатских производа. Повећавао се обим трговине на градским пијацама, па су јаја из Пирота, ћурани и друга живина из Лесковца, кајмак из Крагујевца и Крушевца постали тражени у свим већим местима, а посебно у Београду.

Табела 1 – Државни дефицити Краљевине Србије (1880–1900)³

Година	Државни приходи	Државни расходи	Буџетски дефицит
1880.	19.145.376	19.520.477	375.110
1883.	28.314.937	34.469.918	6.154.981
1886.	32.168.687	46.000.000	13.832.313
1889.	36.863.730	51.869.999	14.333.134
1894.	57.786.222	62.623.868	4.837.646
1897.	61.646.870	72.125.298	10.478.428
1900.	75.306.229	84.419.516	9.113.287

Трговачки сталеж је у последњих двадесет година XIX века доживео снажан успон, посебно крупни трговци (гросисти) који су оснивањем банака и ширењем трговачких веза разгранатом мрежом агената и заступника постепено потискивали стране трговце са српског тржишта. Трговачки сталеж чинио је до 5% становништва, а према прегледу из 1900. године у Србији је било 6.713 трговаца и 8.053 слугу и помоћника.⁴

Пораст опште привредне делатности довео је до пораста количине новца у промету и тиме омогућио стварање нових финансијских установа и завода. У пракси је то значило појаву великог броја паланачких новчаних завода који су за кратко време преплавили земљу. До 1890. године шалтере су отворила чак 43 новчана завода, са укупним капиталом од 10.606.000 динара.⁵ Овај број нарастао је до краја 1908. године

[3] Dragana Gnjatović, *Stari državni dugovi, prilog ekonomskoj i političkoj istoriji Srbije i Jugoslavije 1862–1941*, (Београд: Економски институт – Jugoslovenski pregled, 1991), 46–74.

[4] *Историја српског народа*, (Београд: Српска књижевна задруга, 1994), 30.

[5] Исто, 18.

на 140, а уплаћени капитал износио је 47 милиона динара.⁶

Развој банкарства у Чачку почео је 20. фебруара 1885. године,⁷ а до краја века основане су 15. новембра 1892. Чачанска задруга⁸ и 27. априла 1900. Чачанска удеоичарска задруга.⁹ Без обзира на постојање три новчана завода, на самом крају 1901. године основан је и четврти – Чачански кредитни завод – који је код Првостепеног суда у Чачку протоколисан 14. марта 1902. године.¹⁰ Оснивање новог новчаног завода поред већ постојећих наговештава константан развој градске трговине, али и недостатак новчаног капитала за већи обим пословања. Уз то, имућнији трговци и људи других професија желели су не само да на лакши начин дођу до потребних средстава за пословање, већ и до могућности да кредитирањем становништва дођу како до зараде, тако и до политичког утицаја.

Циљ оснивања Чачанског кредитног завода био је да капитале којима рукује даје на приплод, да сиромашној класи људи даје прилику да своје уштеђевине на сигурном месту могу чувати и умножавати, да онима којима треба зајам може давати према прописима правила и тиме помагати трговину и занатство. Основни капитал износио је 100.000 динара (10.000 акција по 100 динара) у сребру, чиме је Банка спадала у заводе са невеликим капиталом, довољним првенствено за задовољавање кредитних потреба својих акционара.¹¹ Па ипак, акционари Кредитног завода могли су бити задовољни дивидендом коју је пословање доносило. Она се током првих година рада усталила на 10%,¹²

[6] *Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca, Almanah 1921–1922*, (Zagreb: Hrvatski štamparski zavod D. D, 1922), svezak I, 125.

[7] *Правила Чачанске штедионице, основана 1885. године*, (Београд: Модерна штампарија „Вук Караџић“, 1921), 1.

[8] *Правила Чачанске задруге, основана 1892*, (Чачак: Штампарија Стевана Матића, 1921), 1.

[9] *Правила Чачанске акционарске задруге, донесена на ванредној скупштини удеоичара задругних 10. марта 1902. год.*, (Чачак: Штампарија Стевана Матића, 1903), 1.

[10] *Српске новине* 74, 3. април 1902, 4.

[11] *Правила Чачанској кредитној заводу, основан 1901. год.*, (Чачак: Штампарија Стевана Матића, 1921), 1–2.

[12] *Compass, Finanzielles Jahrbuch, Jugoslavien*, (Wien: Compassverlag, 1930), 268.

што је у пракси значило да су акционари до избијања Првог светског рата успели да поврате уложени капитал.

Иако је самом објавом о избијању Првог балканског рата 1912. године и спроведеном мобилизацијом сваки рад банака био прекинут, и ова година завршила се повољно по Кредитни завод, захваљујући успешном пословању на њеном почетку. Дивиденда у две године балканских ратова остала је иста као и претходних, а средства за кредитирање Банка је обезбеђивала из штедних улога на које је плаћала камату од 6% до 7,5% и од кредитора код којих је интерес износио 7% и 8%.¹³

Избијање Великог рата прекинуло је све видове редовног привредног пословања, а за новчане заводе то је значило борбу за очување покретне и непокретне имовине, као и портфеља који су припадали Банци. Захваљујући благајнику Таси Обреновићу основна главница и сва имовина су сачувани. Међутим, по окончању ратних дејстава, за Кредитну банку то је значило и спор са тада већ бившим благајником, будући да је он за очување њене имовине захтевао да му се од 1. јула 1915. године до дана исплате призна и исплати цела плата. Збор је одлучио да спор са Обреновићем и осталим персоналом реши Управни одбор.¹⁴

Ситуација у којој се Краљевина СХС наша после завршетка Великог рата била је изузетно тешка. Катастрофалан проценат страдалог становништва на простору предратне Краљевине Србије, девастирани привредни субјекти, огромно страдање сточног фонда, као и уништена саобраћајна инфраструктура јасно су осликавали

[13] Архив Југославије, фонд Министарства трговине и индустрије Краљевине Југославије, АЈ, 65-1282-2266, Извештај о раду за 1912. годину.

[14] Решавање спора по питању плата са чиновницима Банке вршено је на основу члана 90. Уредбе о правној ликвидацији стања створеног у рату 1914–1920. године, према којој су новчани заводи били дужни да исплаћују половину плате чиновницима за све време трајања рата, ако услед ратних догађаја нису радили. Службеници и остало правно особље имали су право да траже половину своје плате и за време за које су били на војној дужности до 1. јануара 1916. године, уколико је банка у то време радила. (*Уредба о правној ликвидацији стања створеног ратом 1914–1920. године*, (Београд: Државна штампариа Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца, 1920), 35).

тешкоће покретања привреде.¹⁵ Све побољшано, као и мораторно стање за враћање предратних зајмова банкама, утицало је да се и банкарство као део привреде нађе у тешком стању за пословање. За велике новчане потребе тржишта довољну количину новца за кредитрање имао је мали број банака, док су предратне главнице новчаних завода постале симболичне и нису могле да подмире ни мали део потраживања. Зато су банке биле принуђене да повећавају свој основни капитал (уколико су акционари били у могућности да то прихвате), да се спајају са другим новчаним заводима и фузијом повећају свој капитал (а смање режију) или да прибегну ликвидацији.

Акционар Кредитне банке и члан Надзорног одбора Максим Кривачић поднео је предлог о ликвидацији, сматрајући да је капитал са којим је Банка располагала био десетоструко ниже вредности у односу на предратни и да стога акционари не могу да остваре зараду. Овај предлог Скупштина акционара одбацила је акламацијом и одлучила да Кредитни завод продужи рад према својим правилима. Управном и Надзорном одбору дато је овлашћење да процене да ли је за установу било повољније повећања главнице или фузија са неким другим заводом, те да то образложе Скупштини акционара која ће о томе донети коначну одлуку.¹⁶ Управа је проценила да је за Кредитну банку најповољније да изврши до-капитализацију и самостално настави свој рад, што је и учињено. Управу Чачанског кредитног завода чинило је осам чланова Управног и пет чланова Надзорног одбора. Председник Управног одбора био је Настас Илијћ,¹⁷ док су чланови били Милун Пурић,

[15] Преко 60% прагова на српским пругама било је труло, па је максимална брзина композиција износила 25–30 км/ч. Најважнија саобраћајница Београд – Ниш – Скопље оспособљена је за коришћење тек крајем јула 1919. године. Порушени Савски мост и недовољан број речних пловила онемогућавали су нормалну комуникацију са крајевима северно од Саве и Дунава, што је додатно оштерећивало и иначе проблематичну циркулацију људи и робе у источном делу државе. (Андре Станић, „Наш железнички саобраћај“, *Нови животи*, јануар 1920, 242–243).

[16] АЈ, 65-1282-2266, Записник са Четрнаесте редовне скупштине акционара Чачанског кредитног завода одржане 10. априла 1921. године.

[17] Презиме председника Управног одбора изазивало је проблем записничарима на седницама скупштина акционара и Управног

Витомир Николић, Чеда С. Солујић, Ђорђе С. Мићовић, Никола Перишић, Стеван А. Пушељић и Милија Лазовић. Надзорни одбор чинили су Радомир Пушељић, Периша Весовић, Тадија Драгутиновић, Максим Кривачић и Јован Марковић.¹⁸

Осим вишеструко обезвређеног капитала, велики проблем за пословање новчаних завода представљало је мораторно стање за наплату предратних дугова и начин на који је држава била принуђена да тај проблем реши како би донекле ублажила тежак положај становништва. Министар трговине и индустрије др Момчило Нинчић донео је наредбу по којој је прописан начин решавања предратних дугова. У циљу извршења припрема за оснивање Ликвидационе банке новчани заводи добили су задатак да напишу менице које су се код њих затекле на дан 12. јула 1914. године, а чије је рок плаћања био у периоду од 17. септембра 1912. године до објаве указа о демобилизацији војске (24. марта 1920), прерачунавајући засебно и камату која је призната по прописима Закона о ликвидацији мораторног стања, а закључно до краја 1920. године. Менице које неки завод не би хтео да уступи Ликвидационој банци на наплату зато што има намеру да их споразумно с дужником на други начин ликвидира завод је могао задржати, али под условом да за то има дужников пристанак. Уколико је дужник био писмен, била је довољна његова својеручна изјава о томе, а ако није, његова изјава морала је бити оверена код судских органа. Новчани заводи били су у обавези да, на овај начин задржане менице, третирају дужника на исти начин како би га, према члану 39. Закона о ликвидацији мораторног стања, третирали Ликвидационој банци.¹⁹

одбора. До 1921. године уписиван је увек као Настас Илијћ, а потом као Настас Илић. Током 1924. године и на још неким документима био је уписиван као Илијић, да би се у годинама које су следиле најчешће помињао као Илијћ. За презиме Илијћ определили смо се на основу његовог својеручног потписа.

[18] АЈ, 65-1282-2266, Записник са Тринаесте редовне скупштине акционара Чачанског кредитног завода одржане 19. августа 1920. године.

[19] *Službene novine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*, 207, 20. septembar 1920, 2.

Колико је питање решавања проблема предратних меница било значајно за Кредитни завод види се по томе да их је било ненаплаћено 398 комада у вредности од 113.315 динара.²⁰ Самим тим што је сума дуговања превазилазила основни капитал Банке, јасно је да је, поготово у периоду несташице капитала, начин решавања овог проблема био један од примарних задатака акционара и управе. Збор акционара одлучио је да се не предају све менице Ликвидационој банци, већ да изванредно број од дужника наплати сама Кредитна банка. Ова одлука показала се погрешном, јер су многи дужници користили сваки начин да не исплате своја дуговања. Кредитна банка утужила је те дужнике, али је чачански Првостепени суд одбијао право тражења наплате на овај начин, руководећи се чланом 31 Закона о ликвидацији мораторног стања, уз образложење да тражење обезбеђења и наплате по предратним меницама може вршити искључиво Ликвидационој банци, што је Апелациони суд у Београду потврђивао.

Кредитни завод обратио се Ликвидационој банци са питањем да ли спорне менице имају правну вредност, јер уколико је нису имале, Кредитни завод би био на великој штети. Највећи део дужника који нису признавали дуг тврдио је да наплату меница може потраживати само Ликвидационој банци и дао изјаве да ако их она буде затражила, да ће свој дуг признати.²¹ Зато је Кредитни завод од 1925. године тражио да се дозволи наплата меница преко Ликвидационе банке, будући да се у наредби министра трговине и индустрије, објављене у Службеним новинама од 20. септембра 1920. године, нигде није стајало да потраживања застаревају.²² Одговор Ликвидационе банке није сачуван, али је јасно да је био негативан, будући да је 1929. године

[20] АЈ, 65-1282-2266, Извештај Управног одбора поднет на Шеснаестој редовној скупштини акционара Чачанског кредитног завода 4. марта 1923. године.

[21] АЈ, 65-1282-2266, Допис Чачанског кредитног завода Ликвидационој банци од 26. августа 1925. године.

[22] АЈ, 65-1282-2266, Записник са Двадесете редовне скупштине акционара Чачанског кредитног завода одржане 13. фебруара 1927. године.

било нерегулисаних предратних меница у висини од нешто преко 40.000 динара.²³

Током прве две послератне године Кредитни завод се није бавио издавањем нити наплаћивањем предратних меница, већ су се његове активности огледале у продаји њиховог имања и исплати новца штедишама које су то желеле. Имање које је Кредитни завод имао продато је на предлог Радомира Пушељића, а пре рата купљено је од акционара Милана Београчића. Разлог продаје била је повољна цена некретнина у Чачку и јачање резервног фонда, будући да је новац од продаје унет у резерву Банке.²⁴ Завод је у 1919. години имао оставе код више банака, тако да је повлачење тих остава повећавало крајње сиромашни капитал за потребе пословања.²⁵

Акције кредитног завода биле су распоређене на већи број акционара, што је била једна од карактеристика банкарства у Краљевини Србији. Разлога је било више, а најважнији су били ти да су се у малим срединама привредници ретко опредељивали да се баве само банкарством, већ је оно служило за обезбеђивање повољног кредита првенствено за њихове основне делатности и тај да је, према важећем закону, расподела акција доносила више гласова од њиховог концентрисања.²⁶ Највише акција Кредитног завода поседовали су Настас Илијћ – 30, Перка Д. Лазовић – 30, Благоје Д. Лазовић – 32, Милија Д. Лазовић – 30 (деца једног од оснивача, умрлог Драгутина Лазовића), Максим Кривачић – 30,

[23] АЈ, 65-1282-2266, Извештај Управног одбора поднет на Двадесет другој редовној скупштини акционара Чачанског кредитног завода 10. фебруара 1929. године.

[24] АЈ, 65-1282-2266, Записник са Тринаесте редовне скупштине акционара Чачанског кредитног завода одржане 19. августа 1920. године.

[25] Кредитни завод имао је оставе у висини од 53.350 динара код Београдске задруге, 33.330 динара код Банке Андрејевић и Ко., 16.550 динара код филијале Прашке банке и 21.450 динара код Српске кредитне банке (АЈ, 65-1282-2266, Рачун изравнања за 1919. годину).

[26] Према члану 65. важећег закона сваке три акције давале су имаоцу право на један глас. Међутим, ниједан акционар није могао имати више од десет гласова, ма колико акција поседовао. Зато су акције уписиване на чланове породице и најчешће су износиле око 30 по члану породице. („Закон о акционарским друштвима“, *Трговачки законик и специјални постојећи Краљевине Србије, пројумачени одлукама ошће седнице и одељења касационог суда*, (Београд: Трговина Маричића и Јанковића, 1914), ССXXII)

Ђорђе Ђорђевић – 30, Јарослав Павловић – 30, Милан Београчић – 30, Душан Рељић – 30 и Добрамир (Добромир?) Илијћ – 22.²⁷

Иако се размишљало о спајању са неким од постојећих чачанских банака, управа Кредитног завода одлучила се за наставак самосталног рада повећањем основног капитала. На ванредном Збору акционара 20. јуна 1921. године предвиђено је да се главница повиси на милион, али је министар трговине и индустрије одобрио повећање на 500.000 динара. Акционари су уписали две емисије акција од по 250.000 динара и планирали су да средства буду уплаћена до краја 1922. године.²⁸ План да се повећање основног капитала изврши у два кола била је особеност у раду српских банака. Уплате су најчешће биле недељне, а када би се једно коло уплатило, приступало се упису новог. Ограничена финансијска моћ акционара често је доводила до обуставе уплата наредног кола, па се уплаћена вредност претварала у акције које су носиле вредност од 50 или од 100 динара.

И током 1921. године Кредитни завод није предузимао никакве послове, осим наплате предратних меница и есконта нових. И поред скромног рада остварена је дивиденда од 10.000 динара, док је 357 динара из остатка чисте добити пренето на рачун ажије.²⁹ Нова правила Банке предвидела су поделу добити на следећи начин: 10% зараде уплаћивало би се у резервни фонд, 5% била је висина тантијеме председника Управног одбора, 4% је износила тантијема чланова Управног одбора, а 3% чланова Надзорног одбора. За фонд обезбеђења службеника и чиновника издвајано је 3% чисте добити, док је 75% добити

[27] АЈ, 65-1282-2266, Списак депонованих акција за Тринаесту редовну скупштину акционара Чачанског кредитног завода од 19. августа 1920. године.

[28] АЈ, 65-1282-2266, Извештај Управног одбора поднет на Петнаестој редовној скупштини акционара Чачанског кредитног завода 12. марта 1922. године.

[29] АЈ, 65-1282-2266, Извештај Управног одбора поднет на Петнаестој редовној скупштини акционара Чачанског кредитног завода 12. марта 1922. (Ажија је представљала теоријски однос између вредности злата и вредности новца у оптицају, али у пракси није увек одговарала берзанској вредности новца. (Министарство финансија Краљевине Југославије 1918–1938, (Београд: Министарство финансија, 1938), 109))

стављано акционарима на располагање, односно дивиденду.³⁰

У финансијском погледу, послератне потребе становништва чачанског краја биле су, као и у другим крајевима предратне Србије, веома велике. Иако је сам Чачак имао 5.093 становника, округ је са 121.922 становника спадао у веће у источном делу државе.³¹ Осим недостатка капитала и високе инфлације, додатан проблем за озбиљан привредни раст била је и „неплодна“ и свом становништву тешка 1922. година. Услед велике суше приноси су подбацили, тако да Кредитни завод није предузимао никакав други посао, осим што је, у складу са својим скромним могућностима, излазио у сусрет тражиоцима зајма. Високе каматне стопе омогућиле су задовољавајући успех и зараду од 26.492 динара, што би према главници од 310.700 динара значило исплату дивиденде акционарима у висини од 8%, док је остатак од 1.636 динара пренет као добит за 1923. годину.³²

Хронична потражња великих количина новца на тржишту условљавала је инфлацију и интензивно обраћање новчаних завода Народной банци за добијање зајмова. Тенденција високе потражње кредита већ је постала јасна током прве половине 1922. године, када је у априлу њихова сума износила 900 милиона динара.³³ Колебање вредности девиза на берзама и нагли суоврат динара утицали су да управа Народне банке у другом тромесечју приступи знатно опрезније давању кредита, па је одлучила да коришћење већ одобрених кредита смањи за 10% и заведе тенденцију здравог привредног пословања. Услед стања државних финансија, пореских проблема и велике потражње за новцем која је утицала на раст каматних стопа код приватних банака, ова мера предострожности Народне банке није уродила плодом. Крајем септембра

1922. године менични и ломбардни зајмови достигли су рекордан износ од 1.526 милиона динара и дошли до крајње границе законских средстава Банке. Зато је Народна банка била принуђена да обустави давање нових кредита по есконту, да све кредите почев од 1. јануара 1923. године поново смањи за 10%, а да есконтовање меница по већ одобреним кредитима продужи и даље у новим границама.³⁴

Осим смањених кредита код Народне банке новчаним заводима није ишла на руку ни економска политика министра финансија Милана Стојадиновића. Иако је министар суштину своје политике објаснио речима „ни инфлација, ни дефлација“ у пракси је спровођена рестриктивна монетарна политика која је давала добре резултате у погледу стабилности валуте. Након извесног времена сам министар признао је ову чињеницу.³⁵ Критике да је новчана маса у оптицају мала за привредне потребе земље и да је у поређењу са земљама у окружењу осетно нижа, Народна банка покушала је да ублажи повећањем новчане масе у неколико наврата, али је тај новац углавном коришћен за интервенције на берзи.³⁶ Без обзира на спорадичне интервенције Народне банке, реални оптицај новца у већини европских земаља био је од 100% до 300% предратне количине, док је у Краљевини СХС износио свега 66%.³⁷

Поменуте мере изазвале су велику несташницу новца, нарочито за време јесење извозне кампање, тако да је добијање кредита код других новчаних завода било могуће само по изузетно високим каматним сто-

[34] Исто, 152.

[35] Говорећи о предузетим мерама за поправку вредности динара Стојадиновић је навео и то да је од октобра 1923. до маја 1924. године новчанични оптицај смањен са 6 на 5,5 милијарди динара. (*Jugoslavenski Llojd*, 196, 27. јун 1924, 1).

[36] Да је невелика маса новца у оптицају истицали су и чланови саме Народне радикалне странке. У оптицају се јануара 1923. године налазило свега око 415 динара по глави становника. (*Самоуправа*, 19, 26. јануар 1923, 1) Демократе су замерале Стојадиновићевој дефлационој политици на томе што је она уведена без припреме, па је Народна банка морала да откаже 10% кредита привреди, али су признавали да је министар истрајао на свом правцу и није подлегао ни обећањима ни претњама да се новац штампа. (*Народна слога*, 12, 24. август 1924, 1)

[37] Goran Nikolić, *Kurs dinara i devizna politika Kraljevine Jugoslavije 1918-1941*, (Beograd: Stubovi kulture, 2003), 99.

[30] *Правила Чачанској кредитној заводи*, 17.

[31] *Дефиницијни резултати пописа становништва од 31. јануара 1921. год.* (Сарајево: Државна штампарија, 1932), 82.

[32] А], 65-1282-2266, Извештај Управног одбора поднет на Шеснаестој редовној скупштини акционара Чачанског кредитног завода 4. марта 1923. године.

[33] *Народна банка 1884-1934*, (Београд: Завод за израду новчаница - Топчидер, 1934), 151.

пама. Многа приватна лица која су имала штедне улоге, подизала су новац и давале га на зајам другим приватним лицима по осетно вишим каматама него што су оне износиле у банкама. Актуелни тренд утицао је на пад висине штедних улога код Кредитног завода и немогућност да се изврши повећање основног капитала током 1923, па су се акционари надали да ће га уплатити до краја 1924. године.³⁸ Иако су у томе успели тек током 1925, Кредитни завод успео је да током 1924. године исплати цео реесконт који је до тада користио код других новчаних завода, не тражећи нове зајмове, пошто је имао довољно средстава захваљујући повећаном улогу на штедњу грађана које су привукли повећаном каматном стопом, али је она била много мања у односу на камату коју би давали другим банкама.³⁹ Кредитни завод избегавао је повлачење кредита код других новчаних завода, а у 1925. години кредите је узимао код београдске Извозне банке која им је давала кредит када им је био потребан.⁴⁰

Смањење обима послова градске привреде од 1925. године заменило је трговце као главне комитенте Кредитног завода земљорадницима. Смањен обим послова утицао је на то да су банке бележиле стални раст улога на штедњу, па је коришћење кредита код других новчаних завода јењавало, а банке су за кредитирање користила средства којима су оне руководиле. Раст улога на штедњу довео је до промене структуралног односа између властитих и туђих средстава којима су банке располагале. Док је тај однос 1920. године био 43:57%, он је због знатног пораста улога 1929. године износио 24,1:75,9%.⁴¹ Овај однос диктирао је инвестициону политику банака. Како су три четвртине средста-

ва припадале штедишама банке су се, да би умањиле ризик пословања, опредељивале на краткорочно кредитирање индустрије, трговине и земљорадника. Дугорочни кредити пољопривреди нису разматрани као реална могућност, а кредитна способност клијената и гаранција отплате дуга стављани су испред зараде.

Већина акционара Кредитног завода припадала је трговачком слоју, што је била карактеристика највећег броја новчаних завода на простору Србије, посебно у местима као што је био Чачак, у коме је постојао велики број трговачких радњи. Крајем двадесетих година XX века у граду је пословало 18 трговина са мануфактурном робом, 1 дрогерија, 3 трговине дрва, 1 трговина кожом, 1 извозник, 15 трговина колонијалном робом, 28 трговина мешовитом робом, 1 трговина намештајем, 2 трговине стакларије и порцеланске робе, 1 трговина шиваћим машинама, 48 трговина пољопривредним производима и 10 гвожђарских радњи.⁴² Утицај и значај трговачког слоја у привредном животу града је очигледан.

Вишегодишњи успешан рад Кредитног завода дао је повода Управи да сматра да њихова установа спада у ред најликвиднијих новчаних завода. Дивиденда се усталила на 20%, па су и зараде на основу тантијема чланова Управе биле задовољавајуће. Вероватно из тих разлога дошло је до покушаја да се упражњена места у Управном одбору, услед оставки Максима Кривачића и Настаса Илијћа, те смрти једног члана, искористе као прилика да се измени читав Управни одбор. Наиме, Кривачић и Никола Перишић предложили су да из Управног одбора не иступе лица према правилима већ да се бирају сви чланови, а да се додашњи Управни одбор смени. Председник Управног одбора изнео је да Правилник не допушта тако нешто, јер број чланова није пао испод минимума за одлучивање да би се бирали сви, што је збор и потврдио.⁴³

[38] АЈ, 65-1282-2266, Извештај Управног одбора поднет на Седмнаестој редовној скупштини акционара Чачанског кредитног завода 16. марта 1924. године.

[39] АЈ, 65-1282-2266, Извештај Управног одбора поднет на Осамнаестој редовној скупштини акционара Чачанског кредитног завода 8. марта 1925. године.

[40] АЈ, 65-1282-2266, Извештај Управног одбора поднет на Деветнаестој редовној скупштини акционара Чачанског кредитног завода 28. фебруара 1926. године.

[41] Joso Lakatoš, *Jugoslovenska privreda* (Zagreb: Jugoslovenski Lloyd, 1933), 216.

[42] *Adresar Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*, (Beograd: Jugoslovensko Rudolf Mosse A. D., 1928), 651-652.

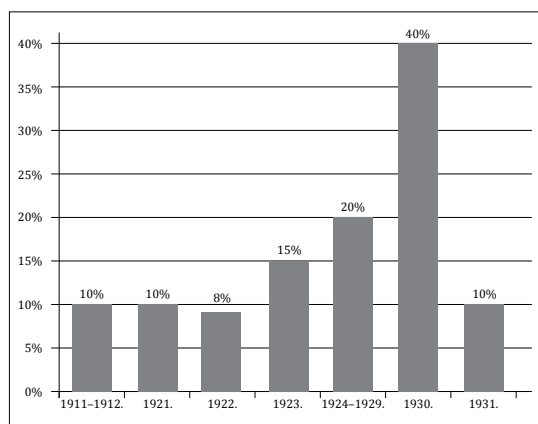
[43] АЈ, 65-1282-2266, Записник са Двадесете редовне скупштине акционара Чачанског кредитног завода одржане 13. фебруара 1927. године.

Друга половина двадесетих година била је изузетно успешна за рад Кредитног завода. Банка је располагала са довољно средстава да буде способна да одговори захтевима дужника, поверилаца и улагача, а стабилним пословањем стекла је поверење и привукла улагаче, међу којима је неколико њих сматрала за велике и озбиљне. Водиља пословања била је да се иде на малу разлику у заради на каматама, да се већа каматна стопа даје улагачима, а мања наплаћује клијентима. У 1927. години резервни фонд, пензиони фонд чиновника и фонд за сумњива потраживања износили су 503.624,31 динар, што је премашивало основни капитал, тако да је Кредитни завод био апсолутно ликвидан и у ситуацији да може да рачуна на отпис око 20% есконтваних меница у случају њихове ненаплативости.⁴⁴

Фондови Банке константно су расли и на крају 1928. године износили 692.698,04 динара, што је било готово за чвртину више од основног капитала. Особеност у пословању била је та да је Кредитни завод имао приход чак и од своје резерве, што је значило да је новац из једног од фондова, који није морао бити чуван у хартијама од вредности, употребљаван као обртни капитал, али зарада није коришћена за тантијеме и дивиденду, већ за повећање резервних фондова Банке.⁴⁵

Из графикана дивиденде акционара Кредитног завода може се уочити да се она, након првих послератних година, усталила у периоду од 1924. до 1929. године на 20%, што је била реткост код новчаних завода у источном делу Краљевине СХС. Дивиденде су често варирали и разлика у њиховој висини знала је да буде драстична. Приходи банака у 1926. години махом су подбацили у односу на претходну, што је последица мањег интереса за кредите и отписа од капитала, али и ограничене могућности пла-

сирања капитала, тако да је просечна дивиденда износила 9%.⁴⁶ Кредитни завод није имао падове у приходу, али ни повећање висине дивиденде иако се зарада разликовала током наведеног периода. Разлог је био тај што су акционари свакако били задовољни зарадом од 20% на годишњем нивоу, па је остатак зараде служио за јачање резервних фондова. У 1930. години зарада је износила рекордних 40%, по чему се чачанска Банка може сврстати у оне заводе који су у једној години успели да својим акционарима отплате две петине уложеног капитала. Почетак економске кризе 1931. године утицао је и на успешност пословања Кредитног завода, али је и у овој години он успешно пословао. Услови за пословање, посебно у другој половини двадесетих година, били су повољни, а један од оних који су на то утицали било је повећање броја становника. У односу на деценију раније, у Чачку је 1931. године живело 9.115 становника, што је значило повећање броја становника од 80%. Град је имао 1.435 кућа са 2.007 домаћинстава, док је Трнавски срез бројао 26.970 становника.⁴⁷

Графикон 1 – Дивиденда акционара Чачанског кредитног завода⁴⁸

[44] АЈ, 65-1282-2266, Извештај Управног одбора поднет на Двадесет првој редовној скупштини акционара Чачанског кредитног завода 12. фебруара 1928. године.

[45] АЈ, 65-1282-2266, Извештај Управног одбора поднет на Двадесет другој редовној скупштини акционара Чачанског кредитног завода 10. фебруара 1929. године.

[46] „Наше банке“, Велики штрџовински календар за 1928. годину, (Београд: Привредни преглед, 1927), 68.

[47] Дефинитивни резултати пописа становништва од 31. марта 1931. год, књ. I, (Београд: Државна штампарија, 1932), 42.

[48] АЈ, 65-1282-2266, Извештаји Управног одбора Чачанског кредитног завода од 1912. до 1932. године; *Compass, Finanzielles Jahrbuch, Jugoslavien*, (Zagreb: Kompas d. d, 1926), 195; *Compass*, 1930, 268).

Развој новчаних завода заустављен је избијањем Велике светске економске кризе која се у Краљевини Југославији почела осећати 1931. године и то првенствено у банкарству, посебно као криза поверења. Из извештаја Удружења банака спремљеног за скупштину 12. јуна 1932. године могло се уочити следеће: „Почев од августа 1931. године, десила се једна појава, веома значајна по новчане установе, како приватне тако и државне, у нашој земљи. Та је појава била у наглom и великом повлачењу улога и осталих потраживања од новчаних устано-ва, каква се у нормалним приликама не дешава. Она је изазвала веома тежак положај наших новчаних устано-ва, као и поремећај како у кредитним односима, који иначе нису били сређени, тако и нашој народној привреди, која је већ била оронула.“⁴⁹

Осим повлачења новчаних средстава из банака, још озбиљнији проблем огледао се у неиспуњавању обавеза комитената према банкама, посебно од стране земљорадника, који су били најзаступљенији клијенти у највећем броју новчаних завода. Осим реалне немогућности да у пуној мери одговоре својим обавезама, земљорадници су се повели разним агитацијама које су ишле у прилог томе да се дугови не отплаћују. На то је скренуо пажњу и др Влада Марковић, председник Удружења банака на скупштини 14. августа 1932. године: „Међу сељацима развила се агитација, која иде за тим, да се створи увјерење, да ће доћи до конверзије и да се према томе не морају отплаћивати дугови. Овакав је рад рушење здравих основа нашег господарства и тај мора уродити најтежим посљедицама, не само за новчарство, него и за читаво наше господарство.“⁵⁰

Како су најбројнији клијенти провинцијских банака били земљорадници, од њихове ликвидности зависило је функционисање банкарског система на локалу. Ниска цена пољопривредних производа онемогућила је ликвидност сељаштва, па је др-

жава, да би сачувала основни и најбројнији друштвени слој, објавила 19. априла 1932. године мораторијум на отплату сељачких дугова. Мада је Законом о заштити земљорадника предвиђено да се и новчани заводи којима је угрожена ликвидност могу заштитити њиме, он је у пракси довео до паралисања рада банака. Збивања у држави и те како су се одразила на рад Кредитног завода. Иако је ова установа пословала тако да је вршила кредитирања земљорадника, трговаца и занатлија по мањим сумама, на основу меница са роком доспећа од три месеца, дакле најсигурнијим видом пословања, нашла се у великом проблему.

Управа Банке видела је доношење Закона о заштити земљорадника као могућност да се „своја дуговања не морају плаћати“. Токм прва два месеца од ступања Уредбе на снагу дужници су у приличној мери одговарали својим обавезама. Међутим, након агитације „извесних (левичарских) елемената“ међу земљорадницима да не плаћају дугове јер ће их држава платити, отплата је готово у потпуности престала. Агитатори су као средство пропаганде користили анкету Привилеговане аграрне банке о земљорадничким дуговима као аргумент да ће држава примити на себе обавезу плаћања. То је довело до наглог пада броја дужника који су измиривали потраживања, а подизање штедних улога нагло је порасло, услед вести да ће улагачима уместо готовине бити издаване државне обвезнице. Зато је Кредитни завод дошао у позицију да није могао да одговори својим обавезама, будући да су улагачи своја средства тражили лично, преко власти, а поједини и претњом да ће наплату тражити судским путем.⁵¹

Вредност свих фондова Кредитног завода на крају 1931. године износила је 1.271.446,14 динара и била је два и по пута већа у односу на основни капитал.⁵² Обавезни резервни фонд састојао се од 2,5% обвезница Ратне штете и других хартија од

[49] „Изузетна појава у нашем банкарству у 1931. години“, *Правда*, 149, Београд, 28. мај 1932, 3.

[50] АЈ, 38-575-742, Централни прес биро, „Скупштина Друштва банака у Београду“, *Обзор*, Загреб 17. август 1932.

[51] АЈ, 65-1282-2266, Молба за стављање под заштиту Чачанског кредитног завода од 10. октобра 1932. године.

[52] АЈ, 65-1282-2266, Рачун изравњања Чачанског кредитног завода на дан 31. децембар 1931. године.

вредности, непокретног имања, а делом и од других разних послова. Кредитни завод остваривао је приход од својих непокретности на основу изнајмљивања простора у пословној згради. Зграда Банке имала је седам одељења на 6 ари плаца, чија је процењена вредност износила 195.000 динара. Уз то, Кредитни завод имао је на рачуну код Поштанске штедионице 390.000 динара.⁵³ Чланови Управног и Надзорног одбора дуговали су по кредитима укупно 583.000 динара, а ова сума била је обезбеђена интабулацијама на њихова непокретна имања, чија је вредност била вишеструко већа од дуговања, док су штедни улози чланова управе износили 666.000 динара. Земљорадничке менице чиниле су 90% меничног портфела и углавном су износиле на суме до 5.000 динара, док је врло мали број меница гласио на веће суме. Завод је протестованих и утужених меница имао у вредности од 3.000.760 динара, а дуговања Кредитног завода била су само по уложним књижицама, док их није имао ни по текућим рачунима, нити код других завода, што није био чест случај. Број улагача код Кредитног завода био је 405, а структура штедних улога била је оваква:⁵⁴

До 500 динара	130
до 1.000	28
до 5.000	106
до 10.000	46
до 20.000	39
до 30.000	18
до 40.000	12
до 50.000	9
до 60.000	6
до 70.000	2
до 80.000	1
до 90.000	3
Преко 100.000	5

Од 5.000 акција банке, 4.200 налазило су се у поседу њене Управе. У власништву Настаса Илијћа налазило се преко 50% акција, док је други по значају акционар био

[53] АЈ, 65-1282-2266, Извештај о стању Чачанског кредитног завода од 19. новембра 1932. године.

[54] АЈ, 65-1282-2266, Молба за стављање под заштиту Чачанског кредитног завода од 10. октобра 1932. године.

трговац Јарослав Павловић. Уједно, ова два члана Управе били су и највећи улагачи, тако да је Илијћ на штедни имао 322.400, а Павловић 238.000 динара. До избијања кризе Кредитна банка давала је камату на штедњу у висини од 6% до 8%, према погодби, а кредите по меницама наплаћивала је у распону од 16%–24% заједно са провизијама и по погодби, док је на зајмове на основу залога, највише по обвезницама Ратне штете и локалних новчаних завода, камата износила од 12% до 24% са провизијом. Због кризе током 1932. године Кредитни завод исплатио је више него наплатио 360.000 динара.⁵⁵

Активно стање Кредитног завода омогућило му је да 6. децембра 1932. године буде стављен под заштиту. Планом рада прецизирано је да плаћа на штедне улоге камату од 5%, по земљорадничким меницама, наплаћује камату прописану законом, да по осталим меницама наплаћује камату од 12% и провизију према уговору са дужником, да оним дужницима који ће отплатити дуг у целости или бар његову половину може снизити камату, да месечни режијски трошкови износе 8.000 динара и да се исплате врше према закону.⁵⁶ Иако је на овај начин Кредитни завод наставио своје пословање, претворио се у установу чија је основна и готово једина делатност била исплата штедних улога.

Владе Краљевине Југославије одлагале су коначно решење „сељачког питања“ што је земљорадницима поговодило јер су били ослобођени обавезе да плаћају задужења, али их је ускраћивало за сваки нови кредит. „Стагнација банковне дјелатности, растуће неповјерење улагача, увијек нови предлози стручњака и привредника најбољи су знаци да се банкарство унаточ помоћи законодавства налази у сталној депресији, те убија и онако већ рудиментарне облике кредита који још постоје код нас. Како је кредит основа сваке привредне дјелатности, а привредне прилике опет дјелују на стање

[55] АЈ, 65-1282-2266, Извештај о стању Чачанског кредитног завода од 19. новембра 1932. године.

[56] АЈ, 65-1282-2266, План рада Чачанског кредитног завода од 12. децембра 1932. године.

Табела 2 – Главне позиције Чачанског кредитног завода⁶¹

Година	Капитал	Есконт меница	Резервни фонд	Улози на штедњу
1912.	100.000	216.075	17.2016,70	146.216,25
1913.	100.000		19.291,10	176.075,35
1914.	100.000	415.901,35	19.578,60	186.294,35
1919.	100.000	411.821,35	20.840,26	174.472,90
1920.	100.000	362.611,35	61.987,26	141.991,10
1921.	261.000	798.675	100.030,65	248.616,50
1922.	310.700	926.230	116.408,30	328.056
1923.	333.000	865.970	127.590,25	276.067,60
1924.	333.200	1.124.700	139.866,71	649.012,67
1925.	500.000	2.335.500	215.633,51	1.587.666,59
1926.	500.000	4.233.140	249.538,51	2.789.624,23
1927.	500.000	5.484.657	289.667,29	4.031.099,23
1928.	500.000	6.032.683	319.873,25	5.081.288,23
1929.	500.000	6.162.260	547.911,43	5.219.377
1930.	500.000	6.098.550	509.734,40	5.519.215,50
1931.	500.000	6.602.317,50 ⁶²	544.730,14	5.141.173
31. 10. 1932.	500.000	5.958.747		4.147.337
15. 2. 1934.	500.000	5.297.593	624.467,14	3.725.976,50

кредита, настаје овдје *circulus*, који неће бити рјешен очекивањем конјунктурног побољшања, већ се треба почети неком терапијом тј. потребно је стварање кредитних могућности на новчаном тржишту.⁵⁷

Уредба о заштити земљорадника замењена је Уредбом о заштити новчаних завода и њихових веровника од 4. децембра 1933. године. По њој су банке морале да се одреде о свом будућем пословању: да траже одлагање плаћања, санацију или ликвидацију. До 4. марта 1934. године, када је рок истицао, од 150 банака које су се користиле чланом 5 (69 банака) и чланом 6 (81 банка) Уредбе, молбу је поднело њих 132, од чега 120 за одлагање плаћања, 7 за санацију и 5 за ванстечајну ликвидацију. Нових банака било је око 20, а око 40 банака, које су уживале заштиту, више је нису тражиле. Разлог да четвртина банака није желела нову заштиту свакако није требало тражити у томе да се је њихово стање у време мораторијума толико поправило да им заштита више није требала, већ у томе да заштитом вероватно

[57] AJ, 38-577-744, „Рјеšаванје наше bankovne krize“, Jugoslavenski Lloyd, Zagreb, 18. februar 1933. године.

нису биле задовољне.⁵⁸ Кредитни завод тражио је одлагање плаћања на дванаест година, пошто им се менични портфељ састојао првенствено од земљорадничких меница чије је плаћање одложено за исти период.⁵⁹ Новом молбом за продужење заштите од 22. фебруара 1934. године добили су право на одлагање на шест година, са каматом од 2% на старе улоге.⁶⁰

Аграрни карактер државе утицао је да су комитенти Кредитног завода чије су менице биле протестоване или утужене били становници читаве околине Чачка, али и шире. Клијенти Кредитног завода у Трнав-

[58] „Наши новчани заводи и 4. март!“, *Народно блајосићање*, 11, 10. март 1934, 167.

[59] AJ, 65-1282-2266, Записник са Двадесет седме редовне скупштине акционара Чачанског кредитног завода одржане 11. фебруара 1934.

[60] AJ, 65-1282-2266, Решење министра трговине и индустрије од 15. маја 1935. године.

[61] Од укупне суме улога на штедњу за 1913. годину, 50.385,55 динара било је у златним динарима. (AJ, 65-1282-2266, Рачуни изравнања Чачанског кредитног завода од 1912. до 1934. године)

[62] AJ, 65-1282-2266, Од ове суме 6.116.540 динара била је вредност активних меница, док је остатак од 485.777,50 динара представљао вредност сумњивих меница, предатних и утужених, као и судских такси по њима.

ском срезу, осим Чачка, били су мештани 22 села. У Љубићком срезу клијенти су живели у 30 села, у Драгачевском срезу, осим вароши Гуче, у још 16 села, у Таковском срезу у 6 села, а осим најближе околине, клијенти су живели и у Београду, Крушевцу, Папратишту, Самаилима, Драгојевцима и Дејанима.⁶³ Из тога се може закључити да је рад Кредитног завода био широко развијен, јер је пословао са клијентима из 82 насељена места.

После стављања под заштиту, Кредитни завод се трудио да своје обавезе извршава ревносно. Управни одбор састајао се редовно, првенствено ради креирања плана исплате обавеза за наредних шест месеци. Од Привилеговане аграрне банке примали су на основу 3% обвезница одређене своте новца које су распоређивали. Нових улога било је веома мало, што је била последица неповерења јавности у приватне и повећања поверења у државне банке. Кредитни завод умањивао је своје обавезе и на тај начин што је обвезнице Привилеговане аграрне банке давао улагачима који су хтели да их приме и пословао са њима. До јануара 1940. године Кредитни завод успео је да исплати око 50% штедних улога и како им је тада истицала заштита, обновили су нову која им је одобрена до 22. фебруара 1942. године.⁶⁴

После смрти Илијћа, власник Кредитног завода практично је постао Јарослав Павловић. Пословна политика Кредитног завода почетком 1941. године била је чудна комесару при банци, Александру Вишњевском, судији окружног суда. Вишњевски је констатовао да се међу меницама у Кредитном заводу налазе и оне које је сматрао потпуно наплативим и то у вредности од 200.000 динара. Комесар је наредио Павловићу да барем делимично изврши наплату истраживања, што је Павловић одбио уз образложење „нећу никоме да се замерам“. Свакако су менице припадале локалним

моћним људима који су материјално били добростојећи, али се са њиховом наплатом отезало иако се тиме наносила штета улагачима који су у Кредитном заводу имали улога још за око 1.600.000 динара.⁶⁵

Избијањем Другог светског рата на простору Краљевине Југославије сви редовни новчани послови запали су у кризу, а под окупацијом становници део делатности нису хтели да обављају. Почетком маја 1941. године фелдкомандант у Чачку одржао је конференцију на којој је наредио старешинама државних надлештава и управницима свих новчаних завода да одмах отпочну са радом, што је у писаној форми свима достављено 8. маја. Сви новчани заводи у Чачку извршили су ово наређење, осим Кредитног завода, јер разлог за непословање управа је нашла у томе што се ова установа „налазила под заштитом“. Павловић је као управник истакао на вратима да „завод ради“, али су врата била закључана преко целог дана, а особље по наредби управника уопште није долазило на посао. Комесар завода Вишњевски оценио је да је у питању груба саботажа, па је 20. маја саопштио Управном одбору да са њом престане, али су се они оглушили о његово наређење. Пошто је фелдкомандант у Ужицу оцењен као врло строг, Вишњевски је сматрао да би у случају нефункционисања установе он сносио одговорност, па је на овај начин доказивао да његове кривице за непословање није било. Вишњевски је отишао и корак даље напомињући да само „строге и ефикасне мере“ могу натерати Управни одбор, прецизније Павловића, да изврши наредбу⁶⁶

Министарство народне привреде умешало се у спор на тај начин што је Вишњевски добио инструкције да нареди Управном одбору да мора своје пословање да управи у духу Закона о заштити како би се заштитили интереси улагача и да, уколико је могуће, приступи реализацији својих

[63] АЈ, 65-1282-2266, Списак протестованих и утужених меница Чачанског кредитног завода од 31. октобра 1932. године.

[64] АЈ, 65-1282-2266, Молба Чачанског кредитног завода министру трговине и индустрије од 15. јануара 1940. године.

[65] АЈ, 65-1282-2266, Извештај комесара при Чачанском кредитном заводу министру трговине и индустрије од 4. фебруара 1941. године.

[66] АЈ, 65-1282-2266, Допис комесара при Чачанском кредитном заводу Министарству народне привреде од 26. маја 1941. године.

потраживања уколико то није противно већ издатим наређењима у погледу наплате потраживања.⁶⁷ Због ванредних прилика у крају Кредитни завод није могао да ради, а услед оскудице сви дужници по немоторним меницама у потпуности су престали са плаћањем обавеза. Како Кредитни завод није могао да наплати купоне државних папира (Ратна штета) и како су се приходи од заводских имања тешко прикупљали, јасно је да је пословање готово у потпуности било онемогућено. Без обзира на све недаће, Кредитни завод успео је да у 1941. години, што у готовини, што у обвезницама, што пребијањем, исплати 488.810,50 динара.⁶⁸ Нерешени су остали штедни улози чија је структура изгледала овако:⁶⁹

До 10.000 динара	251
10.000 – 20.000	23
20.000 – 30.000	6
30.000 – 40.000	12
40.000 – 50.000	2
50.000 – 60.000	8
60.000 – 70.000	2
70.000 – 80.000	2
90.000 – 100.000	2
Преко 100.000	3

У склопу мера које су спровођене у окупираној Србији, Кредитни завод се 9. новембра 1942. године одрекао права на заштиту, што је био услов да може даље да настави са радом. Министарство народне привреде званично је укинуло заштиту 18. децембра 1942. године, али јасно је да у ратним приликама финансијске установе нису биле у могућности да послују.⁷⁰

[67] АЈ, 65-1282-2266, Допис Министарства народне привреде комесару при Чачанском кредитном заводу од 5. јуна 1941.

[68] АЈ, 65-1282-2266, Допис Чачанског кредитног завода министру народне привреде од 8. фебруара 1942.

[69] Исто.

[70] АЈ, 65-1282-2266, Допис Чачанског кредитног завода министру народне привреде од 9. новембра 1942.

Извори:

Необјављени извори:

Архив Југославије (АЈ), фонд: Министарство трговине и индустрије Краљевине Југославије АЈ, фонд: Централни прес биро

Објављени извори:

Adresar Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, (Београд: Jugoslovensko Rudolf Mosse A. D., 1928)

Дефиницијски резултати пописа становништва од 31. јануара 1921. год., (Сарајево: Државна штампарија, 1932)

Дефиницијски резултати пописа становништва од 31. марта 1931. год, књ. I, (Београд: Државна штампарија, 1932)

Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca, Almanah 1921–1922, (Zagreb: Hrvatski štamparski zavod D. D, 1922), svezak I

Правила Чачанске акционарске задруге, донесена на ванредној скупштини угеоничара задругних 10. марта 1902. год., (Чачак: Штампарија Стевана Матића, 1903).

Правила Чачанске задруге, основана 1892, (Чачак: Штампарија Стевана Матића, 1921).

Правила Чачанској кредитној заводу, основан 1901. год., (Чачак: Штампарија Стевана Матића, 1921). *Правила Чачанске штедионице, основана 1885. године*, (Београд: Модерна штампарија „Вук Караџић“, 1921)

Трговачки законик и специјални послови Краљевине Србије, пројумачени одлукама ојшће седнице и оделјења касационој суда, (Београд: Трговина Маричића и Јанковића, 1914)

Уредба о јавној ликвидацији стана створеној рашом 1914–1920. године, (Београд: Државна штампарија Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца, 1920)

Compass, Finanzielles Jahrbuch, Jugoslavien, (Zagreb: Kompas d. d, 1926)

Compass, Finanzielles Jahrbuch, Jugoslavien, (Wien: Compassverlag, 1930)

Штампа:

Jugoslovenski Llojd, 1924.

Народно блајосијање, 1934.

Народна слоја, 1924.

Нови живош, 1920.

Правда, 1932.

Самоуправа, 1923.

Službene novine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, 1920.

Српске новине, 1902.

Литература:

Велики ширтовински календар за 1928. годину, (Београд : Привредни преглед, 1927)

Гломазић, Момир, *Историја Државне хидроелектричне банке 1862–1932*, (Београд : Народна мисао, 1933)

Гнјатовић, Драгана, *Stari državni dugovi, prilog ekonomskoj i političkoj istoriji Srbije i Jugoslavije*

1862–1941, (Београд : Ekonomski institut – Jugoslovenski pregled, 1991)

Историја српског народа, (Београд : Српска књижевна задруга, 1994)

Lakatoš, Joso, *Jugoslovenska privreda*, (Zagreb : Jugoslovenski Lloyd, 1933)

Министарство финансија Краљевине Југославије 1918–1938, (Београд : Министарство финансија, 1938)

Народна банка, (Београд : Народна банка, 1934)

Nikolić, Goran, *Kurs dinara i devizna politika Kraljevine Jugoslavije 1918–1941*, (Beograd: Stubovi kulture, 2003)

Цвијетић, Лепосава, „Прва српска банка“, *Историјски гласник* 2–3 (1964)

The Loan Bank of Čačak

Economic development of the city of Čačak at the beginning of the 20th century resulted in foundation of the fourth financial institution, in addition to the three existing ones, named the Loan Bank of Čačak. The bank principally granted loans to its shareholders, but starting from 1911, the dividend stabilized at 10%, which represented a stable profit for the period preceding the First World War. Due to all the distress and suffering brought by the Great War, the Loan Bank of Čačak completely renewed its activity as late as the second half of 1921.

In the following years, until the banking crisis broke out in the Kingdom of Yugoslavia, the Loan Bank of Čačak successfully operated and the most usually provided a sustainable dividend of 20% to its shareholders. The Loan Bank performed purely banking activities, mainly such as granting short term loans by discounting bills of exchange. Consolidation of the bank consisted in the fact that it disposed of important assets from deposits in savings and therefore the Loan Bank did not have to

take loans from other larger financial institutions. The most important shareholders, real owners of the bank according to the number of shares they owed, were Natas Ilijić and Jaroslav Pavlović.

Due to the different events on the financial market, activity of private financial institutions got into large difficulties starting from 1931, which also affected the work of the Loan Bank, since almost 90% of its clients were farmers. At the end of 1932 the bank put itself under protection, which meant that it was not active any more. The burst of the Second World War in the territory of the Kingdom of Yugoslavia made the performance of banking activities impossible in reality, however, the occupation government wanted to create apparently normal working conditions. The Loan Bank of Čačak, using the fact that it was an institution under protection, quietly boycotted work in 1941 during the occupation but, nevertheless, it managed to pay a part of funds to its saving depositors.

Ivan M. BEČIĆ, Ph.D.

Le bureau de crédit de Cacak

La croissance économique de Cacak au début du XXème siècle conditionna qu'on ouvrit également, mis à part les trois bureaux existants, un quatrième bureau monétaire nommé bureau de crédit de Cacak. La banque créda en premier lieu ses actionnaires, mais à partir de l'année 1911, le dividende se stabilisa à 10%, ce qui fut la hauteur d'un salaire stable pour la période précédant la Première guerre mondiale. En raison de tous les malheurs et périls qu'amena la Grande guerre, le bureau de crédit de Cacak ne renouvela son activité que durant la deuxième moitié de l'année 1921.

Durant les années suivantes, jusqu'au déclenchement de la crise bancaire au Royaume de la Yougoslavie, le bureau de crédit de Cacak travailla avec succès et apporta le plus souvent à ses actionnaires un dividende stable de 20%. Le bureau de crédit s'occupa d'affaires purement bancaires, donnant avant tout des crédits à court terme d'après l'escompte des lettres de change. La puissance de la banque se refléta aussi dans la disponibilité d'importants moyens d'après les dépôts d'épargne, de sorte que le bureau de crédit n'eut pas besoin

d'utiliser des crédits chez d'autres, institutions monétaires plus grandes. Les actionnaires les plus importants, véritables propriétaires de la banque par nombre d'actions, furent Nastas Ilijc et Jaroslav Petrovic.

Conformément aux évènements sur le marché financier, la conduite des affaires des bureaux monétaires privés, à partir de 1931, entre dans de grandes difficultés, ce qui se refléta aussi sur le travail du bureau de crédit, étant donné que près de 90% de ses clients possédait un statut agricole. À la fin de l'année 1932, la banque se plaça sous protection, par quoi sa conduite d'affaires active cessa d'exister. Par le déclenchement de la Deuxième guerre mondiale sur l'étendue du Royaume de la Yougoslavie, la conduite des affaires bancaires fut réellement impossible, mais le pouvoir occupateur voulait créer une illusion de conditions de travail normales. Le bureau de crédit de Cacak, en utilisant le fait qu'il fut un bureau sous protection, boycotta d'une manière calme son activité avant l'année 1941 dans les conditions d'occupation, bien qu'il réussit à verser une partie des ressources à ses épargnants.

Ivan M. BECIC, Ph. D.

УДК: 725.2(497.11)".../1945"

**Др Милош
РАДОВАНОВИЋ,
дипл. инг. арх.**

Факултет техничких наука
у Чачку

ДУЋАНИ И ЗАНАТСКЕ РАДЊЕ У ЧАЧКУ ДО ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА

АПСТРАКТ: Чачак је као насеље градској тииа од свој насџанка ђа све до савременој доба, ђоред сџамбених и јавних, имао и ђривредне објекте који су били важни за развој и изџрадњу ђрада. Међу њима су ђосебно месџо заузимали дуђани и занайске радње. Они су служили не само за обављање ђривредних делайносџи њејових сџановника, веђ су доџриносили и развоју ђрада. Дуђани и занайске радње су, ђоред своје намене да обезбеде ђпростор за обављање занайске и ђрџовачке делайносџи, давали насељу и ђградски каракџер. Уџиџали су и на формирање сџеџифичне урбанисџичке сџрукџуре у ценџралном, ђословном делу насеља – чаршији, али и на обликовање ђосебне физиономије Чачка. У свом развоју од џурској ђериода, а ђосебно ђо ослобођењу од Турака, ђа до најновијеј доба, они су ђрошли кроз различџије фазе и у својој орђанизацији и у свом изџледу

КЉУЧНЕ РЕЧИ: дуђани, занайске радње, једноделни дуђани, двојни дуђани, дуђани и занайске радње у низу, ђейенци, излози, ђерде

Најстарији период

Сигурно се још у средњем веку на чачанском тргу продавала роба, а вероватно је било и неких занатских делатности, али о томе у расположивим изворима немамо конкретних података. То можемо само посредно закључити по подацима о величини и значају чачанског трга, нарочито у каснијем периоду српске државе, за време кнежевине и деспотовине.¹ Знамо да су дубровачки трговци овде имали куће, а вероватно и своје дуђане и радње, али о томе у изворима не постоје подаци.

У турском периоду у оквиру чачанске касабе постојала је и мала чаршија са занатским и трговачким радњама. Податке о томе имамо у разним изворима: катастарским пописима, вакуфнамама, путописима и извештајима аустријских ухода.

[1] Д. Павловић, „Чачак од 1405. до 1805. године“, Зборник радова Народной музеја XII, Чачак, 1982, 138.

По турском попису из 1559/60. и 1572. године видимо да је Чачак веђ развијена касабa са доста занатлија и занатских радњи и дуђана. Тако је у попису из 1559. године забележено 6 табака, 4 ковача, 2 столара, 2 чизмара, 2 свирача и 1 месар. У истом попису забележена су и 4 дуђана у поседу вакуфа Месџида Кара-Кади.²

Евлија Челеби је у свом путопису, пролазећи кроз чачанску касабу 1664. године, забележио, поред других објеката, и 20 дуђана.³

За време бурних времена и аустро-турских ратова и устанака у XVII и XVIII веку чачанска касабa је, заједно са чаршијом и дуђанима, више пута паљена и уништавана, а после одласка Аустријанаца обнавља-

[2] А. Алиџић, Турски кайастарски ђописи неких обласџи заџадне Србије XV и XVI век, књ. II, Чачак, 1985, 156–157.

[3] Е. Челеби, Пуџопис, Одломци о ђујословенским земљама, II, Сарајево, 1957, 142.

на заједно са насељем, али много мање и скромније.

Немамо конкретних података о изгледу и величини дућана и занатских радњи у турском периоду, али на основу изнетих података и аналогije са објектима у другим турским насељима можемо претпоставити да су били слични онима који су до данас сачувани у Новом Пазару, на Косову и Сарајеву. Били су саграђени у данашњем центру вароши, организовани по оријенталном принципу и вероватно постављени у низу дуж главног сокака који је од џамије водио ка Карановцу.

Период у XIX веку по ослобођењу од Турака

Још за време устанка Срби су почели да користе напуштене турске радње и дућане у Чачку, али и да од устанничких власти траже тапије за подизање нових. Тако располажемо тапијом коју је Рака Левајац добио од Правитељствујушег совјета на подућанско место које је купио за 100 гроша у Чачку. Место за подизање дућана је износило 20 фати дужине и 8 ширине (сл. 1).⁴ Совјет је тада издао тапије и Милану Обреновићу и Веси Богдановићу на подућанско место такође купљено за 100 гроша у Чачку.⁴

Одмах после ослобођења Срби су у Чачку полако почели да замењују турске трговце и занатлије и да од њих откупљују и изнајмљују радње и дућане. Највећи број дућана и кућа откупили су виђенији људи и представници власти: Јован Обреновић, Васа Поповић, Илија Поповић-Прељанац и њихови сарадници. Тако из једног документа из 1833. године сазнајемо да је Јован Обреновић продао екмечији Сими Сврачковцу један плац под бином (дућаном) у касаби Чачку за 480 гроша, који је претходно купио од турчина Мехмеда Терзића.⁵ Неко време по одласку Турака из вароши српске власти су сакупљале и дућанску кирију од из-

најмљених локала и слале је преко везира њиховим власницима.⁶

По коначном одласку Турака, упоредо са развојем насеља, расте и изграђује се пословни део вароши заједно са дућанима и занатским радњама. Јоаким Вујић већ приликом посете Чачку 1826. године бележи: *Ова варош може имаћи до 120 домова, између којих йонајвише дућани йертовачки и мајсйорски находе се.*⁷

У списку прихода мукаде Чачак из 1832. године забележен је велики број занатлија, а у списку еснафа у Чачку из 1836. године регистровано је 36 механџија, 28 абација, 25 терзија, 20 ћурчија, 7 мутавџија, по 4 столара и грнчара, по двојица туфегџија, кујунџија и самарџија, по један поткивач и папуџија и 9 трговачких и 7 ситничарских радњи.⁸

Власти у Србији су после ослобођења предузимале мере не само да унапреде занатство и трговину, већ и да уреде и регулишу пословне делове вароши и изградњу дућана и занатских радњи. Тако је Суд Народниј Српскиј из Крагујевца 1834. године упутио акт Јовану Обреновићу у Чачак у коме тражи уклањање механа, екмечиница (пекара) и лончарница из средине чаршије да би се спречила опасност од пожара.⁹

И поред уређења чаршије и изградње нових дућана чачанска варош је све до друге половине XIX века задржала оријенталне карактеристике, а објекти се нису много разликовали од турских. То видимо из описа њеног изгледа из четрдесетих година XIX века који нам је оставио прота Кречковић по сведочењу своје мајке. Он каже: *Дућани су били начињени сви од гасака са ћејенџима, који се йодиџу йе дућане са њима зайворе. А када их сйусйе на два коца који су били йобйјени йред дућаном, онда је дућан ойворен и на ћејенку сеги йазда са момџима йе шију*

[6] Б. Перуничич, *н. г.*, књ. I, 37.

[7] Ј. Вујић, *Пушешесйвије йо Србији*, I, Београд, 1901, 245.

[8] Н. Живковић, „Занати и еснафи у Југозападној Србији у 1836. години“, *Зборник радова Народной музеја ХХ*, Чачак, 1988, 199–200.

[9] Б. Перуничич, *н. г.*, књ. I, 221.

[4] Г. Давидовић Г. и Л. Павловић, *Историја Чачка – хронологија од праисторије до 2000. године*, Чачак, 2009, 88.

[5] Б. Перуничич, *Чачак и Горњи Милановац*, Чачак, 1968, књ. I, 198.

*и њазарују са муштеријама који не улазе у дућан, но с'тоје најољу, ѓред ђејенком.*¹⁰

Дућани и занатске радње су били универзални објекти – служили су и за трговину и за обављање занатских делатности. Унутрашњи простор је углавном служио за рад, био је сличан код свих радњи и једино су се пекаре разликовале јер су имале пећ. Ови објекти су пре свега грађени за занатске делатности, а трговина је у почетку била само допунска или споредна делатност.

По једном акту у Чачку је већ 1857. године било 163 дућана и занатских радњи, од чега 78 мајсторских, 70 ситничарских, 14 бакалских и 1 болтаџијска.¹¹

Из пописа житеља Чачка и њихове имовине из 1865. године видимо да је још увек више од половине дућана саграђено од слабог материјала. Највећи број њих је представљао посебне објекте, углавном саграђене на чаршији, мада се јавља и мањи број у саставу куће или кафане.

У другој половини века о постављању и изградњи дућана на чаршији бринуо се и окружни инжењер који је одређивао грађевинску линију и контролисао градњу, али и доносио решења за њихово рушење када нису подигнути по прописима.¹²

У једном акту који је Начелство округа чачанског упутило Министарству грађевина, а ово се обратило Министарству унутрашњих дела за мишљење 1869. године стоји: *Како су од некој времена њоједини ѓрађани вароши Чачка, без знања власџи и ѓрисусџва инжињеревој, на Великој ѓијаџи и у друџим ѓлавним сокаџима оџџочели ѓодизаџи неке ѓросџе наслоне умесџо дућана од дасака и леса у којима се шљиве суше, ѓа како овакви наслони не само рђав изѓлед вароши дају, но је јошџ збоџ џакови дрвенаџија, у којима се ваџра ложи, у свако доба и ѓожар ѓроизвесџи може...* Од Министарства је тражено упутство како да се тако

[10] Р. Кречковић, „О прошлости Чачка, *Полетџ*, Чачак, 1925, 281.

[11] Б. Перуничџ, *н. д.*, књ. I, 659.

[12] Исто, књ. II, 132.

подигнути објекти поруше и да се њихово даље подизање забрани. Сигурно да је Министарство одобрило начелству спречавање градње оваквих објеката и рушење постојећих, јер у извештају рада окружног инжењера Козлића за 1869. годину под редним бројем 41 стоји да је написао 3 решења за рушење бина.¹³

Пред крај осме деценије XIX века у вароши је било 197 дућана¹⁴ који су још увек у великој мери задржали оријентални изглед и организацију. То сазнајемо из једног документа у коме стоји да су сви дућани на Великој пијаџи имали напусте – тремове на дрвеним стубовима (ћулсијама).¹⁵

Већ крајем XIX века уместо примитивних дућана од *слабој маџеријаала* почињу све више да се граде и објекти од тврдог материјала. Нови зидани дућани и занатске радње подижу се нарочито осамдесетих и деведесетих година, често по плановима инжењера или по угледу на сличне објекте у Београду, Крагујевцу, а некад и по европским узорима. Такве објекте подижу имућнији чачански трговци: Николићи, Ерићи, Кривачићи, Антонијевићи, чачанска општина и други. Кривачић у својим забелешкама о знатнијим догађајима у 1892. години наводи: *Чачанска оџшџина је озигала десетџ дућана на малој ѓијаџи ѓде су смешџени касаџи, ово је кошџало динара 6000 ѓредузимач је био Фердинанд Крен ѓивар из Чачка. У јулу 1895. године Кривачић даље бележи: Угаџрио сам џемељ ѓрађевини а доврџио сам је 20. окџобра 1895. ѓодине. У овој ѓрађевини била су два дућана и једна ѓекарница, ова ѓрађевина нахоџи се на малој ѓијаџи са сџране сокак – улиџа оџшџинска и до ѓлаџа Чачанске Загруџе за међу ѓоџџомаџање и шџедњу и моџа ѓлаџа.*¹⁶

Из сачуваног плана дућана трговца Влајка Антонијевића, који се налазио на Великој пијаџи, видимо како су изгледали план-

[13] Исто, књ. II, 122.

[14] Исто, књ. II, 63.

[15] М. Мојсиловић, *Само је један џвој ѓраџ*, Чачак, 1995, 110.

[16] Ј. Кривача и И. Кривачић, „Забелешке знатнијих догађаја 1853–1909. године“, *Изворник 1*, Чачак, 1984, 22.

ски дућани грађени крајем XIX века. Објекат је подигнут највероватније одмах после 1896, а 1902. године је само снимљен и сачињен план заједно са премером имања. Дућане и имање је снимио и план сачинио општински инжењер Јован Камачај, а оверу плана извршио окружни инжењер М. Протић. Из њега видимо да се објекат састоји од дућана који се налазе до улице (пијаце), а иза њега сз смештени соба и остава (сл. 2). Објекат има двоводни дрвени кров окренут према пијаци и дворишту. Висина локала је 3,30 м. У свом спољном изгледу објекат добија неке нове планске елементе, пре свега кровни венац до улице, али се у детаљима излога и врата још увек мешају стари и нови елементи.

Период у XX веку до Другог светског рата

Од почетка XX века, па све до балканских и Првог светског рата, долази не само до интензивног развоја и изградње вароши, већ и до подизања великог броја дућана и занатских радњи. У овом периоду граде се не само појединачни или по два-три локала заједно, већ и нивози од већег броја дућана. Тако низ од 10 до 12 локала подижу браћа Љујићи у делу данашње Кужељеве улице, од Хајдук Вељкове до Добрачине улице. Други низ од 10 до 15 локала подигао је Младен Луковић у данашњој Железничкој улици у Чачку. Плац за изградњу дућана у Железничкој улици Општина је продала лицитацијом 1908/1909. године са циљем да се овај простор уреди. Оба низа дућана су грађена по плановима за које знамо да су постојали. То су били типски међусобно слични локали који су издавани под закуп трговцима и занатлијама за различите потребе.

Из овог периода имамо сачувана и два пројекта – пројекат двојног дућана Љубомира Ерића у Улици Краља Александра и Бугарчића у Кнез Михаиловој улици. Ерића дућани су припадали *Пејру Николићу и Комјанији* и саграђени су вероватно на самом почетку XX века, а план је сачињен 1911. године када су постали власништво Ерића. Објекат се састоји од два дућана до

улице између којих се налазе ходник и улаз на таван. Позади дућана у дворишном делу објекта налазе се три собе – иза једног локала већа и иза другог две мање. Објекат има висок надзидак на делу тавана и двоводни кров окренут према улици и дворишту. Фасада према улици има кровни венац, пиластре на угловима, пластику на делу кровног надзидка између таванских светларника и лучно завршене отворе у горњем делу (сл. 3). Бугарчића дућани су, судећи по потпису грађевинара на плану, саграђени 1908. године и састоје се од два дућана састављена од по једног одељења, од којих један излази на Кнез Михаилову, а други на Скадарску улицу. И овај објекат има тавански простор и двоводни кров. Спољни изглед му је сличан претходним дућанима: има два хоризонтална венца са таванским светларницима и пластику између њих, као и оквире око отвора врата и излога (сл. 4).

Поред појединачних дућана или локала у низу, у овом периоду грађени су и локали у комбинацији са станом, пословним простором или кафаном. Такав пример представља и кућа са дућаном Драгића Ћирковића у Улици Краља Милана. Објекат се састоји од подрума, приземља и спрата, при чему се у приземљу налазе три дућана, степениште и пролаз у двориште, а на спрату стан (сл. 5).

У периоду између два светска рата саграђен је или преправљен и адаптиран приличан број дућана и занатских радњи у Чачку. Дућани су често мењали власнике и кориснике, па су стога прилагођавани новим потребама или су адаптирани да би се њихов простор и изглед прилагодили новом времену и стилу. Старе дућане су преправили и адаптирали браћа Матовићи (сл. 6), Општински дућан у Улици Краља Милана у коме је отворена штампарија, као и Лужанска кафана која је преправљена у два дућана и малу кафану.

У овом периоду гради се и приличан број нових локала, а све чешће у комбинацији са пословним простором.

Из расположиве архивске грађе, као и из других извора, видимо да су нове локале

подигли Никола Аћимовић, Радомир Ђеловић, Милутин Белопавловић, Андрија Димитријевић, Видојевићи, Ђеловић, Симовић и Брат и други (сл. 7). Поред већине нових локала који су подизани појединачно, у склопу стамбене зграде или кафане јављају се и локали у комбинацији са пословним простором, најчешће спратни, код којих се доста води рачуна о спољном изгледу објекта. Такве примере представљају објекти Николе Аћимовића, Ђеловића и Белопавловића.

Из комисијског извештаја новосаграђеног дућана часовничара Радомира Ђеловића видимо да се објекат налазио на углу Велике пијаце и Улице Краља Александра и да се састојао од приземља и спрата димензија 4,5 x 3,3 м¹⁷ (сл. 8). Белопавловића објекат који је касније прешао у власништво Солујића налазио на Малој пијаци у Чачку на углу Скадарске и Кнез Михаилове улице. Састојао се од три локала у приземљу и спрата на коме је била смештена Чачанска обласна банка. На углу до Мале пијаце се налазио већи локал у коме је била смештена текстилна радња *Три младића*. Два мања локала налазила су се у задњем делу објекта. У један објекат се улазило из Скадарске, а у други из Кнез Михаилове улице (сл. 9). Зграда је национализована 1950, а срушена 1963. године због уређења тог дела града.

Нови објекат Андрије Димитријевић подигнут је 1927. године и налази се на углу Кужељеве и Добрачине улице. То је спратни објекат који је представљао комбинацију пословног и стамбеног простора и састојао се од два дућана и радионице у приземљу и стана са осам просторија на спрату.¹⁸ На основу комисијског извештаја видимо да је и Милка Видојевић подигла нову приземну зграду у Кужељевој улици 1932. године са четири дућана. И општина чачанска је на Малој пијаци 1938. године подигла тзв.

[17] Међуопштински историјски архив Чачак (МИАЧ), Фонд: Општина чачанска (1839–1934), Записници о пријему новосаграђених локала, 1924–1934. године.

[18] МИАЧ, Фонд: Општина чачанска (1839–1934), Записник о пријему локала Андрије Димитријевића, 1927. година.

Зигану њијацу, објекат који је поред тржнице имао и низ локала.

У типолошком погледу дућани и занатске радње се могу сврстати у четири основна типа: једноставне, полуразвијене, развијене и сложене. Једноставан тип се састоји само из једног простора, полуразвијени из локала и помоћног простора позади који служи као радни или магацински простор, развијени из локала до улице и две просторије на задњој страни које служе за рад, оставу и преноћиште, док сложени типови могу бити организовани на више различитих начина и представљају комбинацију локала и стана или локала и пословног простора организованих по хоризонтали или вертикали (сл. 10). Поред ових типова дућани могу бити и двојни, тројни, а врло често и у низу. До данас је сачуван мали број дућана и занатских радњи у изворном облику, међу којима вредне примере представљају *Воскарска радња Трифуновић* (касније *Шљивић*) у Улици Цара Лазара (сада Драгише Мишовић), као и сајцијска и лимарска радња у Улици Краља Милана (данас Бате Јанковића).

Архитектура дућана и занатских радњи

У архитектонском погледу дућани и занатске радње у Чачку су најчешће скромнији од јавних, угоститељских и стамбених објеката, али је било и бољих, а понекад и репрезентативних примера као код Аћимовића, Ђеловића, Белопавловића и Димитријевића. Они су увек, без обзира на величину, намену и место градње, у границама могућности пратили стилске карактеристике и дух времена у коме су настали.

Главна пажња код већине ових објеката била је посвећена функцији, односно настојању да се обезбеди одговарајући простор за обављање трговачке и занатске делатности. Код трговачких радњи тај простор је служио не само да се смести и изложи роба, већ и да се обезбеди место за купца и да се он привуче излогом, натписом и рекламом. И код занатских радњи главна

пажња је посвећена настојању да се простор прилагоди врсти занатске делатности и смештању алата, опреме и материјала. Поред функције дужна пажња је посвећивана и излагању и презентовању робе помоћу излога, а код неких радњи роба је излагана и у самој радионици. Занатске радње су по својој организацији најчешће имале радни простор и магацине за материјал и готову робу смештене у задњем делу објекта, док је предњи део улице служио за излагање и продају робе. Код дућана и занатских радњи пажња је посвећивана и њиховом изгледу и архитектуру.

У најстаријем периоду, по ослобођењу од Турака па све до друге половине XIX века, дућани и занатске радње су били под оријенталним утицајем. Најчешће су то били једноставни објекти од једног или два одељења, са конструкцијом од дрвета и испуном од дасака и чатме, а ретко су грађени од тврдог материјала. Имали су кров на две воде покривен ћерамидом или даском, обично са великим стрехама са предње стране или напустима у виду неке врсте трема.

У другој половини XIX века код дућана и радњи почињу да се јављају европски утицаји, али се они споро прихватају и добрим делом задржавају оријентални изглед све до последње четвртине века. Озбиљнији утацаји из Европе у изградњи локала у Чачку настају тек осамдесетих година и крајем XIX века, када почињу да се граде од тврдог материјала, по плановима инжењера и да добијају уместо стреха венце, а уместо ћепенака излоге и модернији изглед. На објектима се појављају и стилски елементи, на почетку у скромној мери, најчешће у виду венаца и пиластара. Такве примере представљају локали око хотела *Русија* и зграде Обласне штедионице, а посебно у Ерића објекту у Улици Краља Александра (сада Градско шеталиште).

Почетком XX века, па до Првог светског рата, ови објекти потпуно добијају европски изглед и богатију архитектонску пластику. Они најчешће имају две, понекад и три просторије, двоводни кров и обично

су покривени ћерамидом, а појављује се и бибер цреп. Крајем XIX и почетком XX века отвори за излоге и врата на дућанима и радњама су још увек скромних димензија и обично прате облик и величину отвора околних објеката. Излози и врата су најчешће правоугаоног облика, док су код једног мањег броја објеката, као код Ерића, у приземљу код хотела *Русија* и на северној страни Велике пијаце, на горњој страни лучно завршени. У овом раздобљу се гради велики број дућана и радњи, не само појединачних него и оних у низовима као што су Луковића у Железничкој и Љујића у Кужељевој улици. Тада се подижу и посебно значајни (са архитектонског становишта) Пушељића и Аћимовића објекти.

У раздобљу између два светска рата дућани и занатске радње у Чачку су у потпуности у духу европске архитектуре тога доба, али прилагођени локалним потребама и могућностима и схватањима тога времена. Тада настају посебно значајни објекти са овом наменом као што су Ђеловића сајцијска радња на Великој пијаци, Димитријевића објекат у Кужељевој улици и Белопавловића (касније Солујића) на Малој пијаци. У овом периоду се реконструише и модернизује велики број старих локала у духу новог времена и европске моде, посебно оних око Велике пијаце и у улицама Краља Александра и Краља Милана.

Локали су у Чачку најчешће грађени у низовима, поређани један уз други дуж улице или спољне стране стране пијаце. Они обично имају двоводне кровове окренуте једном страном ка улици, а другом према дворишту. Поред једноделних често се јављају и двојни локали као код Антонијевића и Ерића, али и као сложенији објекти састављени из више локала у приземљу и пословног стамбеног или угостиошког садржаја на спрату као код хотела *Русија*, Белопавловића и Луковића (сл. 11). Највећи број локала од краја XIX века, па до између два рата, поред приземног дела има и тавански простор са надзитком на коме се појављују мали прозори за вентилацију и осветљење – луфтери. Поред приземних

и локала са високим таваном и надзитком јављају се и спратни објекти обично са комбинованом наменом – локали у приземљу, а пословни, стамбени или угоститељски простор на спрату (Ђирковића и Ерића објекти са локалима у приземљу и станом на спрату, Аћимовића и Белопавловића са локалима у приземљу и пословним простором на спрату и хотели *Русија* и *Српски краљ* који имају локале у приземљу, а угоститељске садржаје на спрату).

У стилском погледу локали прате архитектонске карактеристике и детаље свога времена. У другој половини XIX века они се прво ослобађају оријенталних карактеристика, а затим се полако јављају и европски утицаји. Они су на почетку у скромној мери и без стилских детаља, а од осамдесетих година и крајем XIX века најпре се јављају венци и пиластри, а код неких објеката (као код Ерића и хотела *Русија*) и у богатијем облику. Код највећег броја локала крајем XIX и почетком XX века архитектонски детаљи су у виду венаца, пиластара, а понекад и атика. Пиластри се јављају најчешће на угловима, а код већих објеката и у пољима и понекад између излога и врата. Они су најчешће скромно обликовани у духу класицизма, а некад подељени по вертикали и тесаницима у духу ренесансе. Понекад се код објеката, поред пиластара, јављају и оквири око излога и врата, портали и равни лукови у малтерној техници (као код Ерића у Улици Краља Александра, Бојовића на углу улица Драгише Мишовића и Девет Југовића преко пута кафане *Цар Лазар*) (сл. 12). Венци се по правилу појављују испод крова, понекад и изнад излога, а код објеката са спратом и надзитком и изнад приземља. У периоду између два светска рата граде се и репрезентативнији објекти са богатом архитектонском пластиком и детаљима, најчешће у духу академизма и еклектике (као код Белопавловића, Ђеловића и Димитријевића).

Излози

Развој и трансформацију дућана и занатских радњи у Чачку можемо пратити и преко њихових излога који су служили не само да се у њима изложи и прикаже роба и привуку муштерије, већ су истовремено били и одраз времена, стила и моде.

У Турско време и у првом периоду по ослобођењу од оријенталног утицаја није било излога у данашњем смислу, већ су то били дрвени застори од дасака, тзв. *ћепенци*, најчешће на преклапање. Када се ћепенци спуште радња је била отворена и сва роба у дућану се могла видети, а када се подигну дућан је био затворен и роба у њему се није могла видети. У другој половини века излози су почели да се осмишљавају по узору на утицаје који су долазили из Европе и у Чачак стизали обично преко Београда и Крагујевца, а некад директно. На почетку су били скромни, најчешће у виду мањих или већих дрвених прозора, са поделом у виду крила и металним решеткама-шиповима због безбедности робе. Крајем XIX века дућани се у Чачку раде по плановима инжењера, па се и излозима посвећује већа пажња. Они постају пространији, али и даље најчешће задржавају форме прозора са поделом, а због безбедности се употребљавају решетке, а код неких и метални капци са спољне стране. Такви примери су излози на Ерића локалима у Улици Краља Александра (Градско шеталиште) и на Великој пијаци (сл. 14). Почетком XX века они још више потпадају под европске утицаје и форме, постају већи, са дрвеним оквирима, али је још увек код њих присутна хоризонтална и вертикална подела у форми прозора. У овом периоду код појединих излога почињу да се јављају и нижи парапети и дрвени оквири са стилским детаљима, најчешће у духу академизма.

У периоду између два светска рата потпуно преовлађује утицај Европе, али прилагођен локалним потребама и могућностима. Излози су сада већих димензија и најчешће заузимају највећи део уличне фасаде објекта како би се у њима роба мо-

гла што боље изложити. Правоугаоног су облика и код мањих локала су постављени са једне стране поред врата, док су код већих обично распоређени лево и десно од врата, а понекад заједо са вратима заузимају и целу предњу фасаду. Израђени су од дрвета, најчешће са дрвеним парапетом у виду таблица и таблом за натпис фирме и рекламу изнад самог излога. Дрвени оквири око излога и врата најчешће су обликовани са стилским детаљима у духу академизма, а код неких и сецесије. Вертикални делови оквира најчешће су обрађени у виду стубића, а хоризонтални у облику венаца, понекад и са богатом пластиком. Посебно су богато обрађени излози код једног броја репрезентативних објеката (као код Аћимовића, Ђеловића, Белопавловића, Димитријевића и Трифуновића).

Крајем тридесетих година јављају се и модерније обликовани излози од челичних профила (локали на Градској тржници).

Излози су се у периоду између два рата у току ноћи или по затварању радњи најчешће захватили вертикалним ролетнама од метала (као код Шљивића, Видојевића, Аћимовића и Трифуновића).

Називи фирми код старијих локала обично су писани на зиду изнад излога или врата или на дрвеној табли. У периоду између два рата назив фирме код већине локала је на дрвеној табли изнад излога, а некад и на зиду изнад излога и врата. Код неких локала називи фирме и рекламе поред на табли и зиду постављани су и на крову изнад излога, на дрвеној или металној табли у виду атике (као код Матовића и Шљивића). Неки локали су изнад излога и врата имали и платнене перде са металном конструкцијом које су служиле за заштиту од кише и сунца, али и за рекламу. Такве перде су биле код Ђеловића сајдијске радње и Матовића и Радојевића у Улици

Краља Александра (Градско шеталиште). Излози на дућанима и занатским радњама често су се мењали и брже од архитектуре објеката и прилагођавали новим потребама, стилским утицајима и моди времена.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Необјављена архивска грађа:

Међуопштински историјски архив Чачак (МИАЧ), Збирка Мите Петровића, 1852–1911.

МИАЧ, Фонд: Општина чачанска (1839–1934)

МИАЧ, Фонд: Градско поглаварство (1934–1944)

Путописи:

Челеби Евлија, *Пуџојис*, Одломци о југословенским земљама, II, Сарајево, 1957.

Вујић Јоаким, *Пуџешесџвије њо Србији, I*, Београд, 1901.

Часописи и зборници радова:

Зборник радова Народној музеја у Чачку XII, Чачак, 1982.

Зборник радова Народној музеја у Чачку XX, Чачак, 1990.

Изворник 1, Међуопштински историјски архив Чачак, 1984.

Литература:

Аличић Ахмед, *Турски кашастарски њојиси неких њодручја зајадне Србије у 15. и 16. веку*, Чачак, 1985.

Перуничкић Бранко, *Чачак и Горњи Милановац I–II*, Чачак, 1968.

Кречковић Радомир, „О прошлости Чачка“, *Полет*, Чачак, 1925.

Мојсиловић Мирослав, *Само је један њвој ѓрад*, Чачак, 1996.

Давидовић Горан, Павловић Лела, *Историја Чачка – хронологија од ѓраусторије до 2000. ѓодине*. Чачак, 2009.

STORES AND CRAFT SHOPS IN ČAČAK UNTIL THE SECOND WORLD WAR

Stores and craft shops are important economic facilities which had an important influence on the development of the city, its appearance and architecture. In Čačak, they were built, developed and changed according to the needs and potential of the city as well as according to the influences and perceptions of time.

During the period after the liberation from the Turks until the second half of the 20th century they were still built under the influence of the Orient and, therefore, mostly made of wooden structure and board and earth filling with wooden blinds in form of a Turkish shop shutters on the front side. In the second half of the 19th century, especially from the eighties, stores and craft shops start to be made of solid material according to plans and under European influence. These buildings were built in business quarters in the city centre around the large and small market as well as along the main streets surrounding the markets. Regarding their typology, there are single, double and complex types of shops consisting of several premises like the ones owned by the Erics, Lukovics and Belopavlovics.

Most of the stores and shops have only the ground floor, with an attic and parapet but there are also buildings with upper floors usu-

ally with a shop on the ground floor and an apartment or business premises on the upper floor as in those owned by the Erics, Cirkovics and Acimovics.

Architecture of stores and craft shops in Čačak is usually modest and rational and there is only a small number of buildings distinguishing by their quality, such as the stores belonging to the Acimovics, Erics, Celovics and Dimitrijevics.

Regarding the style, these buildings follow architectural characteristics and fashion of their time. In the second half of the 20th century they become free from Oriental influence and slowly start to adapt to the European fashion. European influences are first modest but at the beginning of the 20th century all the important architectural elements of that time appear: cornices, pilasters and attics.

In the period between the two world wars stores and craft shops are completely under the influence of Europe adapted to local needs and possibilities. Stores and craft shops now become larger and more comfortable, with a more modern organization, more beautiful appearance and more modern windows, window blinds, curtains, inscriptions and advertisements which follow the fashion and trends.

Miloš RADOVANOVIĆ, PhD

Les boutiques et ateliers artisanaux jusqu'à la Deuxième Guerre mondiale

Les boutiques et ateliers artisanaux sont des bâtiments commerciaux importants qui eurent, de manière significative, une influence sur le développement de la ville, sur son apparence et son architecture. À Cacak, ils furent édifiés, évoluèrent et changèrent en harmonie avec les besoins et les possibilités des agglomérations et avec les influences et points de vue de l'époque.

Pendant la période après la libération des Turcs et même jusqu'à la deuxième moitié du XIXème siècle, ils furent construits sous l'influence de l'Orient encore présente, principalement avec une construction en bois, garnie de planches et torchis et avec des stores en bois sur le devant, en forme de volets. Durant la deuxième moitié et, à partir des années quatre-vingts du XIXème siècle, les boutiques et ateliers artisanaux commencèrent à être bâtis avec des matériaux durs, selon les plans et l'influence européenne. Ces bâtiments furent édifiés dans la partie commerciale du centre-ville, autour du grand et du petit marché et le long des rues principales autour d'eux. Au point de vue typologique, ils apparaissent en forme de types une pièce, deux-pièces et complexes, constitués de plusieurs locaux, comme chez Eric, Lukovic et Belopavlovic.

Le plus grand nombre de boutiques et d'ateliers artisanaux possèda un rez-de-chaussée, avec un grenier et un jambage, mais apparaissent également des bâtiments à étages, la plupart avec un local au rez-de-chaussée et un

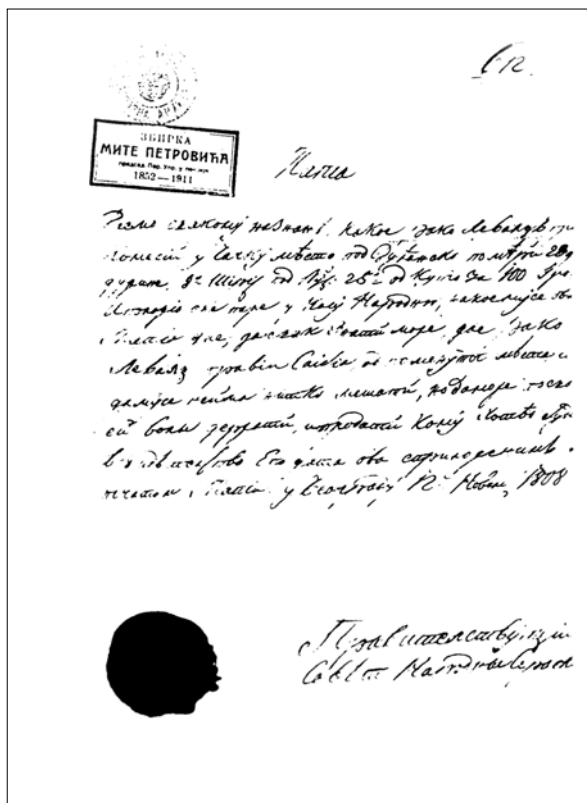
appartement ou espace commercial à l'étage comme chez Eric, Cirkovic et Acimovic.

L'architecture des boutiques et ateliers artisanaux à Cacak est, pour la majeure partie des bâtiments, modeste et réduite à une mesure rationnelle et excelle uniquement chez un nombre moindre de bâtiments par sa qualité comme chez Acimovic, Eric, Celovic et Dimitrijevic.

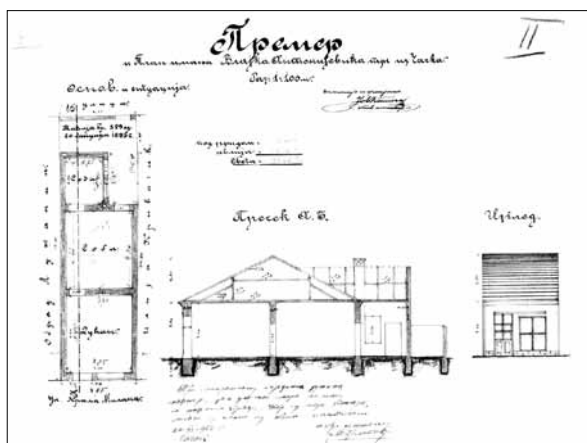
Au point de vue stylistique, ces bâtiments suivent les caractéristiques architecturales et la mode de leur époque. Pendant la deuxième partie du XIXème siècle, ils se libérèrent de l'influence orientale et commencèrent lentement à s'adapter à la mode européenne. Les influences européennes furent modestes au début et, à partir du début du XXème siècle, tous les éléments architectoniques importants de cette époque apparaissent: moulures, pilastres et attiques.

Durant l'entre-deux-guerres, chez les boutiques et ateliers artisanaux, l'influence de l'Europe est pleinement présente, adaptée aux nécessités et possibilités locales. Les boutiques et ateliers artisanaux deviennent à présent plus grands et confortables, obtiennent une organisation plus contemporaine, une apparence et un équipement plus beaux. En dehors d'un meilleur emplacement, ils sont maintenant équipés de vitrines, de stores, de bannes, d'enseignes et de réclames plus modernes, qui suivent la mode et les tendances européennes.

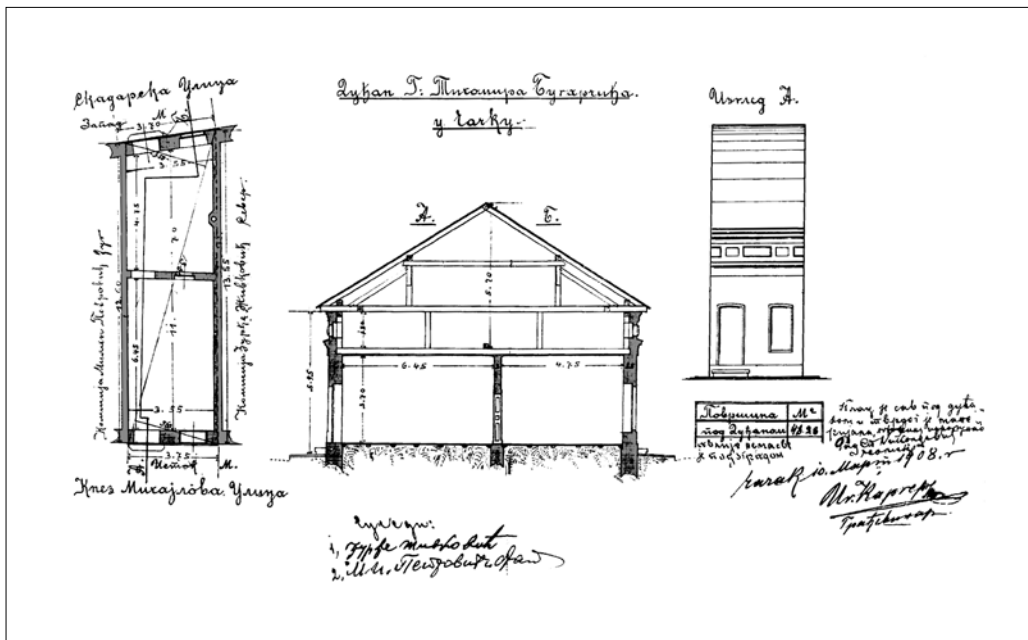
Milos RADOVANOVIC, Ph. D.

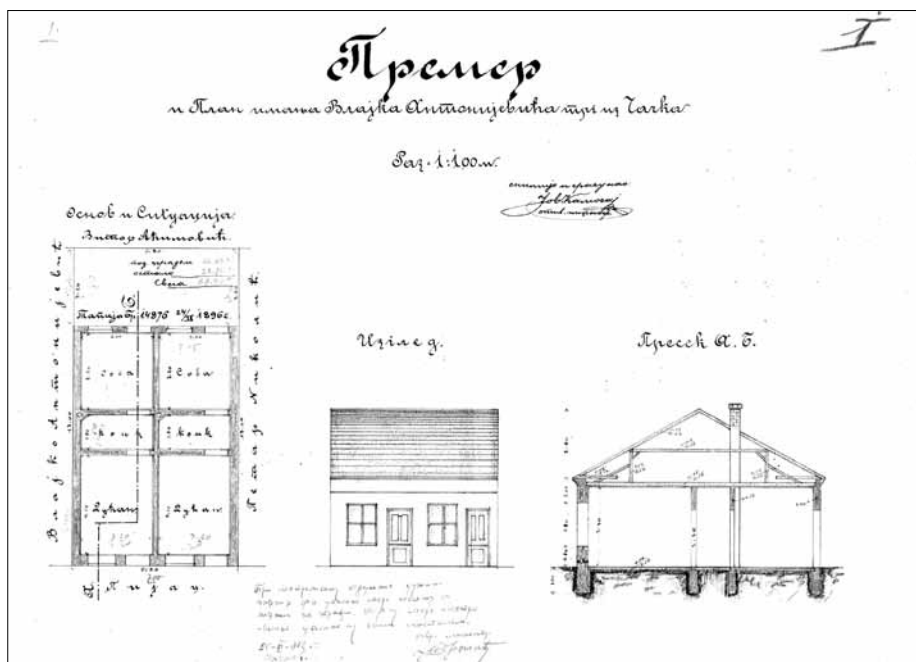
Сл. 1. – Тапија Раке Левајца на дућанско место у Чачку (МИАЧ), Збирка Мите Петровића, 1852-1911.

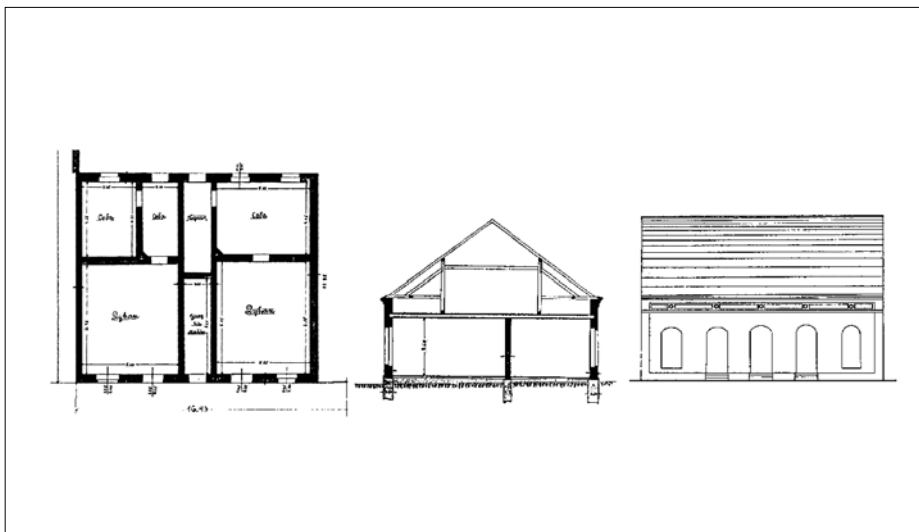
Сл. 2. – План дућана Влајка Антонијевића трговца из Чачка у Улици Краља Милана, збирка породице Ђирковић

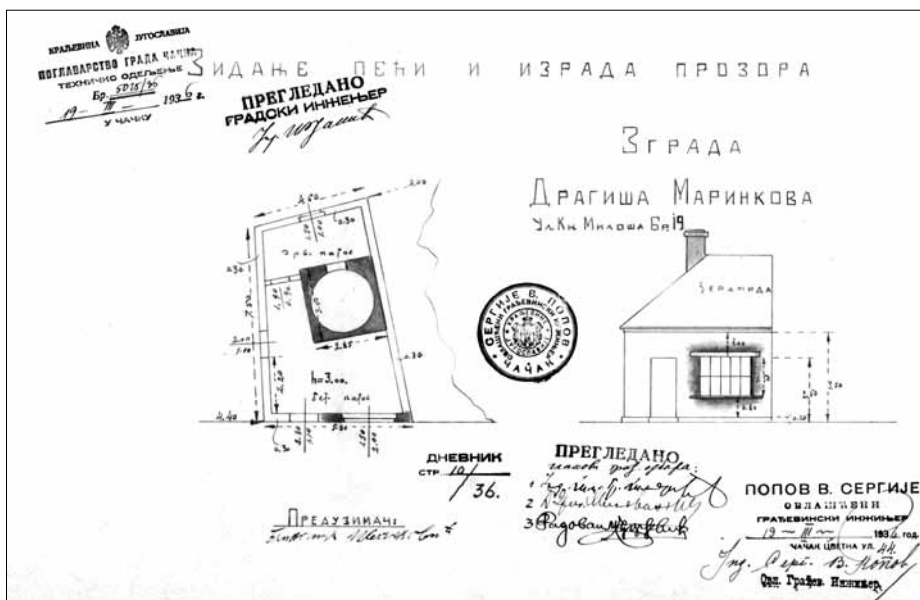
Сл. 3. – План двојног дућана Тихомира Бугарчића између улица Скадарске и Кнеза Михајла у Чачку, збирка породице Ђирковић

Сл. 4. – План двојног дућана Влајка Антонијевића у Чачку, збирка породице Ђирковић

Сл. 5. – План двојног Николића (Ерића) дућана у Улици Краља Александра у Чачку, приватна збирка аутора

Сл. 6. – План пекарне Драгише Марковића у Улици Кнеза Милоша у Чачку (МИАЧ), Градско поглаварство

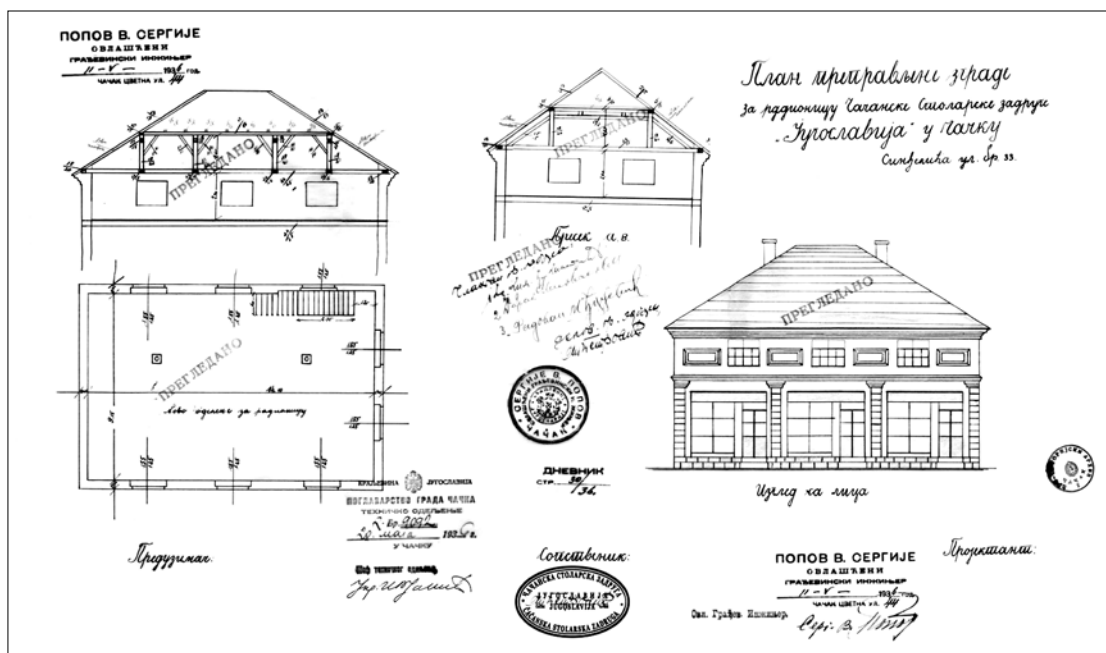
Сл. 7. – Изглед Луковића дућана у Железничкој улици у Чачку, фотографија из збирке Народног музеја у Чачку

Сл. 8. – Радња Владимира Бојовића преко пут кафане *Цар Лазар* у Чачку, фотографија из збирке Народног музеја у Чачку.

Сл. 9. – План објекта Драгића Ћирковића са дућанима у приземљу и станом на спрату на Великој пијаци у Чачку, збирка породице Ћирковић

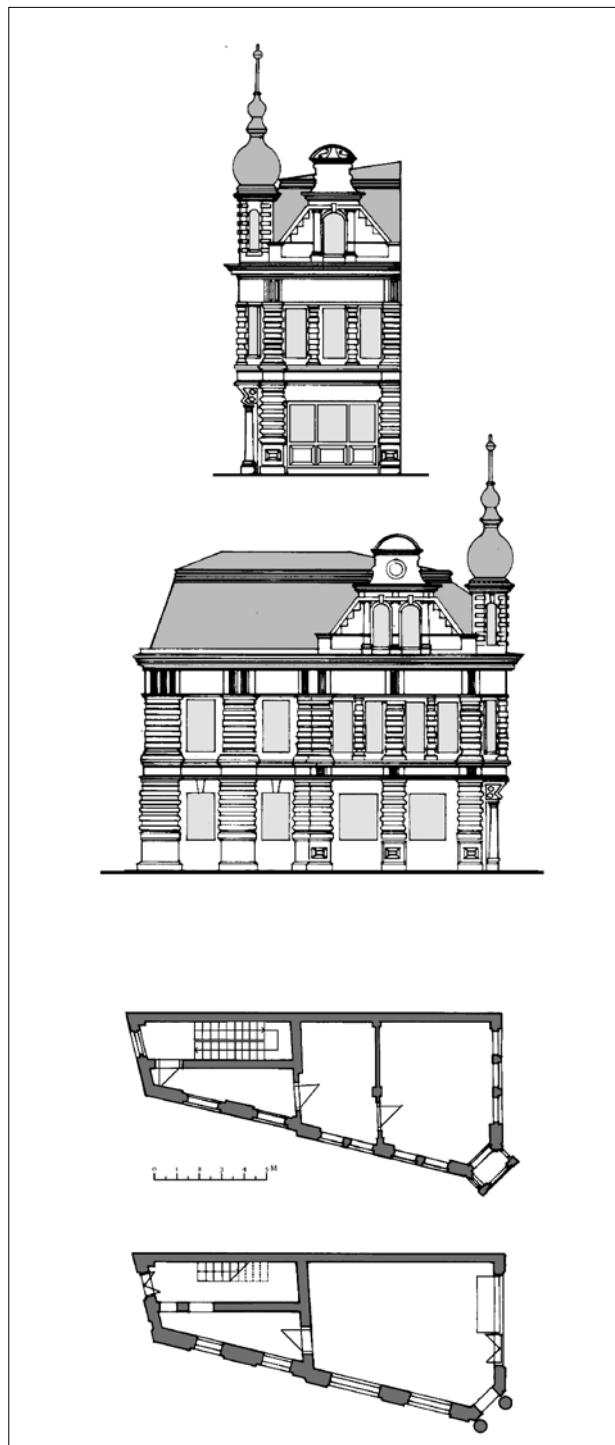
Сл. 10. – Ајдација гвожђарска и фарбарска радња у Чачку, фотографија из збирке Народног музеја у Чачку

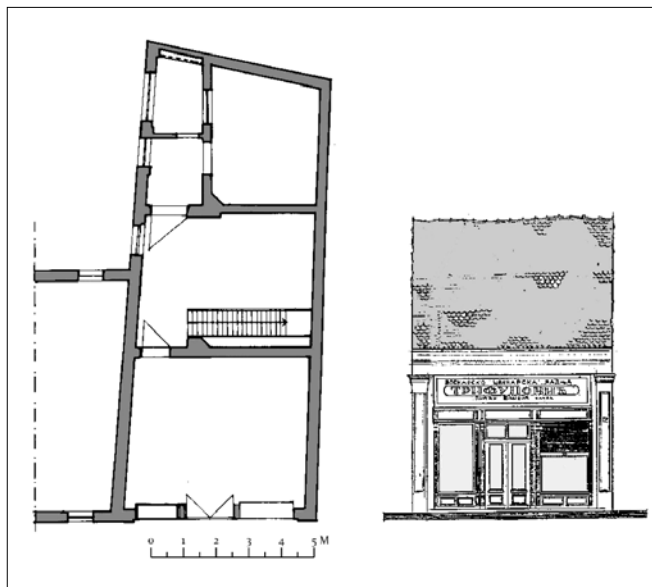
Сл. 11. – План столарске радионице Југославија у Чачку, (МИАЧ)

Сл. 12. – Изглед књижаре и воскарске радње браће Шљивића у Чачку, фотографија из збирке Народног музеја у Чачку

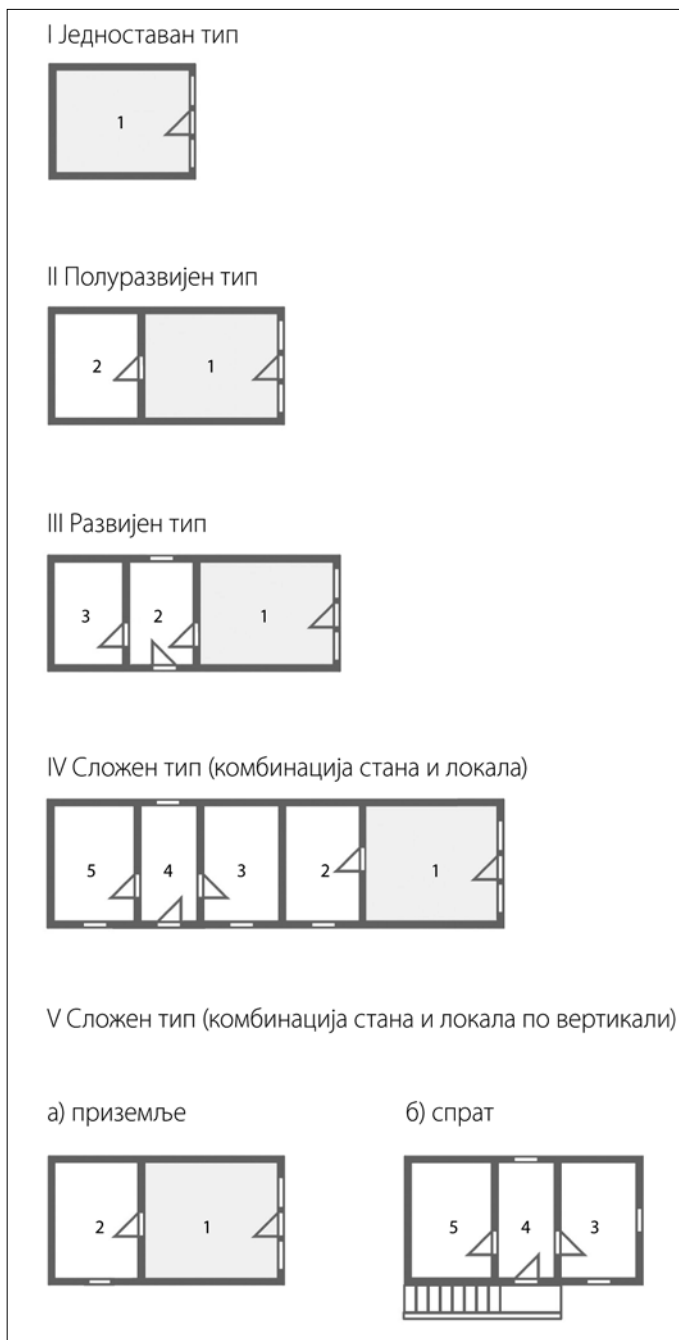
Сл. 13. – План објекта Николе Ађимовић са локалом у приземљу и пословним простором на спрату, документација Завода за заштиту споменика у Краљеву

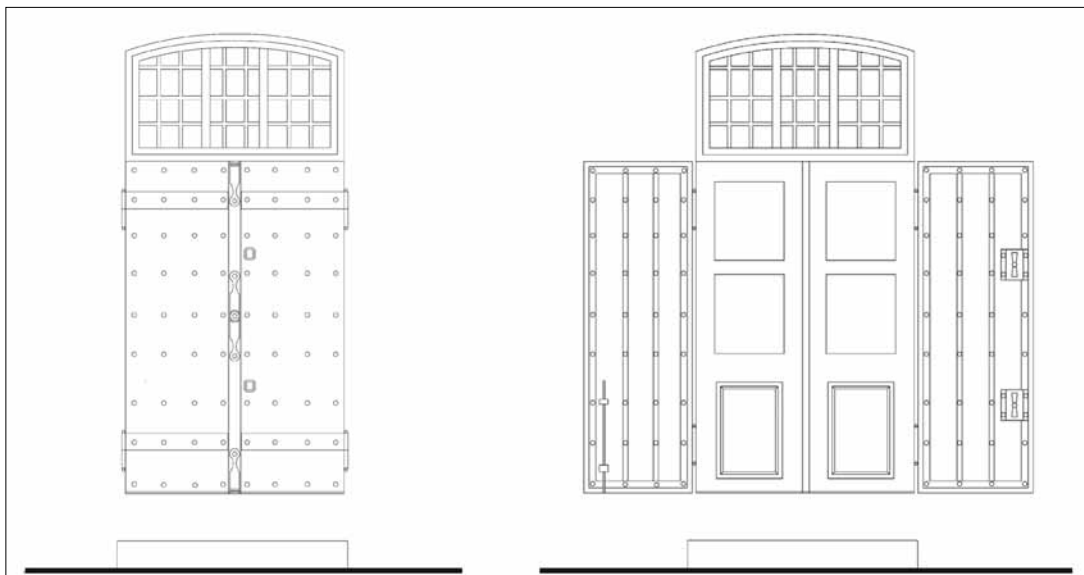
Сл. 14. – Дућан са стовариштем Војислава Матовића и брата у Улици Краља Милана у Чачку, збирка породице Матовић

Сл. 15. – План воскарске радње Трифуновић (Шљивић), технички снимак аутора

Сл. 16. – Типови дућана и занатских радњи у Чачку,
типологија аутора

Сл. 17. – Детаљ улазних врата са капцима кројачке радње Бугарчића у Улици Драгише Мишовића у Чачку, технички снимак аутора

Сл. 18. – Детаљ излога воскарске радње Трифуновић у Улици Драгише Мишовића у Чачку, технички снимак аутора

УДК: 316.728-053.6(497.11)"1945/1970"

**Мина
ЈЕЛЕСИЈЕВИЋ**

етнолог-антрополог,
кустос
Чачак

ДРУШТВЕНИ ЖИВОТ СЕОСКЕ ОМЛАДИНЕ ОД 1945. ДО 1970. ГОДИНЕ

АПСТРАКТ: У овом раду је представљена етнографска трађа која се односи на друштвени живот сеоске омладине у периоду од завршетка Другој светској рати до седамдесетих година XX века. Појашњени су улози и значај који су имали скупови младих како на нивоу појединца, тако и на нивоу шире сеоске заједнице. Истраживање је сprovedено у селу Горња Горевница у околини Чачка.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: друштвени живот, сеоска омладина, моба, ирело, иранка, вашар, иаџријархалне вредности

Друштвени живот, тј. социјална организација, може се разложити на три нивоа на којима се одвија и организује овај сегмент међуљудских односа и активности: ниво шире сеоске заједнице, ниво породице и ниво човека као појединца. На првом се успостављају друштвени односи који превасходно произилазе из заједничке привредне делатности, али и из заједничке обредне праксе. За села су била карактеристична традиционална окупљања уз рад која су представљала погодне прилике за дружење, тј. за све видове заснивања и утврђивања неформалних односа међу људима. Примарну социјалну функцију су имали скупови омладине који се могу посматрати као институционализовани обичаји који су служили за упознавање младих стасалих за удају и женидбу.¹ Друштвени живот сеоске омладине биће анализиран на примерима скупова као што су мобе, прела, вечерње игранке и вашари.

С обзиром да се сви видови разоноде темеље на истим основним принципима као

[1] Гордана Љубоја, „Друштвени живот“, *Гласник Етнографског музеја у Београду*, књ. 62 (1998), 13–15.

и целокупна структура датог друштва, друштвене забаве престају да буду само безначајни облици провода, већ добијају одређени смисао и важност у проучавању друштвено-културних процеса. Све типове забава карактеришу издвојеност од свакодневног тока догађаја, везаност за одређени догађај, повећана театаралност и стилизација опхођења, као и одређена ритуализација целокупне атмосфере.² Према томе, о њима се може говорити као о „символичним облицима понашања и посебном нивоу експресивности друштвене структуре“.³

Мобе

У селима суседство представља непосредно окружење породице и основно поље културне и социјалне интеракције са другима, а суседски односи се огледају и у међусобном испомагању које је све до почетка осамдесетих година XX века било уобичајено

[2] Мирјана Прошић-Дворнић, „Вечерње забаве (балови) у Београду крајем XIX и почетком XX века“, *Етнолошке свеске V* (1984), <http://www.anthroserbia.org/> (преузето 17. 1. 2017).

[3] Исто.

појава. Милош Матић наводи да су међусуседски односи приликом испомагања веома прецизно уређени и подразумевају комбинацију генералног и строгог реципроцитета, па се испомагање може посматрати и као заједничко обављање послова на имањима групе суседа.⁴

Најчешћи облици испомагања у селима били су моба и позајмица. За мобу није постојала обавеза враћања добијене помоћи у раду⁵ и на њу су млади радо долазили, јер је то била прилика да се забаве.⁶ За разлику од мобе, код позајмица се строго водило рачуна да пружена помоћ буде враћена истом мером,⁷ тј. онолико радника колико једно домаћинство добије из друге куће, толико радника даје тој кући када њој буде потребна помоћ.⁸

У Горњој Горевници мобе су организовали богатији мештани који су имали више земље и, самим тим, већу потражњу за додатном радном снагом, па се дешавало да на једној моби буде и по 120 људи. Оне се могу разврстати на разне послове и трајале су у периоду од почетка маја до краја октобра (копање током маја и јуна, косидба крајем јуна, жетва током јула и августа, купљење шљива током августа и септембра, комишање у октобру). На њих се није позивало тако што се ишло од куће до куће, већ су мештани сами одлазили у испомоћ чим би чули да се код некога организује моба. Домаћин би најчешће на великом картону написао обавештење о месту и времену одржавања мобе, као и која ће музика свирати. На готово све мобе се ишло од 12 часова, а једино је комишање било током вечери. Свирачи, које је позивао домаћин, свирали су све време током

[4] Милош Матић, „Социјална организација у селима у околини Пирота“, *Гласник Етнографског музеја у Београду*, књ. 73 (2009), 45–46.

[5] Никола Пантелић, „Село и породица“, *Гласник Етнографског музеја у Београду*, књ. 25 (1962), 109.

[6] Никола Пантелић, *Наслеђе и савременост: друштвени живот у селима чачанској и јорњомилановачкој краја*, (Београд: Етнографски институт САНУ, 1991), 23.

[7] Пантелић, *Село и породица*, 109.

[8] Матић, „Социјална организација у селима у околини Пирота“, 46.

трајања рада. Често се и певало и то у време пауза за одмор, али и након завршетка посла. Песму је започињала она жена или девојка која је лепо певала, док су је остале пратиле. За мобаре је приређивана вечера, осим када је комишање. Обед је постављан на земљи (на простртој струци од тежине). Обавезно се спремала гибаница, а ако је домаћинска кућа онда и кувано јело. Пила се врућа ракија или шљивовица. По завршетку вечере одржавале су се кратке игранке (најчешће се одиграју два или три кола). Девојке углавном нису остајале на вечери, јер су одлазиле кућама да би се припремиле за игранку. Иако су поједине долазиле до теране и лепо обучене, већина је долазила у свакодневном оделу за рад. Обично су се на игранкама догађале и момачке туче на песнице изазване некаквим размирицама, а било је и тзв. букација и бојација који су долазили са намером да изазову тучу. У таквим ситуацијама мајке су одмах упозоравале кћерке и водиле их кући. Иначе, на мобе се ишло и у друга села.

Поред моба за пољопривредне радове било је и моба када се прави кућа. У том случају, чак и ако домаћин не позове, они који су имали волове и кола обавезно су самовољно одлазили да помогну у набавци материјала.

Прела и посела⁹

Овакве седељке су имале радно-забавни карактер. Најпре се, нешто раније, окупљају жене, а доласком мушкараца развија се забавна страна оваквог окупљања.¹⁰ Оне би том приликом понеле своју вуну, осим ако би се на прело позивало ради помоћи у припреми девојачке спреме. У том случају, девојке и жене су доносиле празне преслице и преле вуну коју добију у кући у коју су дошле.¹¹

[9] Мобе за женске радове које имају карактер седељки. (Пантелић, *Село и породица*, 109)

[10] Матић, „Социјална организација у селима у околини Пирота“, 47.

[11] Никола Пантелић, *Наслеђе и савременост: друштвени живот у селима чачанској и јорњомилановачкој краја*, 25–26.

Прела или посела¹² су организована пре-тежно у кућама које су имале више просто-ра. На ове седељке се ишло увече. Позивало се са брда на брдо, тј. жене су се довикивале и обавештавале једна другу код кога ће те вечери бити прело. Мушкарци су долазили у пратњи жена или сами. У ретким случајевима се дешавало да их домаћица не прими у кућу, па су младићи, како би се осветили, често у таквим ситуацијама правили нека-кав несташлук. Док су жене и девојке ради-ле (обично су преле, али и плеле и везле), мушкарци су углавном играли каиша и кар-ти. Домаћица је најчешће спремала уштипке или гибаницу за послужење. Био је обичај и да се присутнима, у виду дарова, поделе суве шљиве и јабуке. На прелима су се организо-вали и читалачки часови. Наиме, учитељице из сеоске школе су долазиле у кућу у којој се одржава прело и читале присутнима на-родне песме, умотворине, дела Милована Глишића и Јанка Веселиновића итд. Када није било читалачких часова, окупљени су разговарали и певали. Дешавало се и да се на прелима игра коло, али не увек (најчешће уз инструменталну пратњу фруле). Углав-ном се остајало до једанаест часова увече.

Игранке суботом увече

Како наводи Марија Делић, игранке су биле популарна врста друштвене забаве како у градској, тако и у сеоској средини. То је до-гађај везан за посебну прилику „у којој се исказују театарни модели понашања учес-ника и стилизација опхођења учесника“.¹³

Игранке у Горњој Горевници су приређи-ване суботом у зимском периоду у малој сали Задружног дома која је могла да при-ми око 200 људи. Почињале су у 17 часова и трајале најкасније до поноћи. На игранке је могао да дође ко год је желео. Није познато да ли су се улазнице наплаћивале, али је организована лутрија, а новац од продаје

[12] У Горњој Горевници ови појмови се поистовећују и за испитанике имају исто значење.

[13] Марија Делић, „Игранка као структурисана друштвена активност“, *Етнoлoшкo-антpoпoлoшкe cвecкe* 24, (н. с.) 13 (2014), <http://www.anthroserbia.org/> (преузето 17. 1. 2017).

срећки коришћен је за наградне поклоне. Такође, организовано је и такмичење пе-вача аматера.

Млади су први пут на игранке ишли када се „замомче“ и „задевојче“, тј. са напуњених шеснаест или седамнаест година. За девој-ке је горња граница била двадесет три го-дине, будући да се очекивало да тада већ буду удате.¹⁴ Младићи су се договарали између себе да заједно иду на игранку, док су девојке обавезно ишле у пратњи мајки или других чланова породице, који су увек стајали иза кола, разговарали и посматрали своје кћерке.

Свирали су локални свирачи из села (нај-заступљенији инструменти били су хармо-ника, виолина или ћемане и гитара), а игра-ло се коло. Коловођа¹⁵ би најпре изабрао ко ће да му буде на кецу, тј. последњег момка у колу (то је најчешће био његов добар друг). Играње је започињало момачким колом,¹⁶ тзв. шетњом.¹⁷ Коловођа је потом слао свог најбољег друга да пита одређену девојку која му се допада да ли хоће да игра до њега. Након шетње, када девојка дође до коловође, играло се споро, тзв. ретко коло (најпопуларније је било *Рагојкино*), током којег су се девојке хватале у игру. Потом су се играла брза кола (*мoрaвaц*, *шpојaнaц*, *чeјвoркa*, *кaчepaц*, *Жикино коло*, *заврзла-ма*). Њихов редослед играња није био тачно утврђен, већ је коловођа говорио музици које ће да свирају. Колико дуго је један ко-ловођа водио коло зависило је од тога ко-лико је новца имао да плати музици (која је свирање наплаћивала према сату).

На ове игранке су долазили и млади из других села.

[14] У овом периоду је ретко која девојка након завршене основне школе настављала даље школовање.

[15] Током једне игранке промени се неколико коловођа.

[16] Догађало се, мада ретко, и да девојке поведу коло (тзв. девојачка шетња).

[17] Све врсте сеоских забава започињу шетњом/одмором, тако да она представља увођење играча у саму игру. Изводи се уз вокално-инструменталну пратњу, па се назива и по почетним стиховима песама које је прате. (Ивана Недић, „Игра и музика за игру Горњег Качера: на примеру сеоске игранке у другој половини XX века“, *Зборник радова Музеја рудничко-шаковског краја*, бр. 6 (2011), 154) У Горњој Горевници шетња је била позната по називу „Прођи, Миле, кроз наш крај“.

Вашари

Реч вашар потиче из мађарског језика и означава пазар, односно сајам, али и посао (у смислу погодбе). У истом значењу се користе и термини панађур и сабор. Међутим, ови термини означавају и народне светковине повезане са сеоским славама, тј. заветинама.¹⁸ Заветине су биле прилика како за опуштање од свакодневног рада и забаву, тако и за заснивање нових друштвених односа, што је посебно важно ако се има у виду да на сеоске славе долазе и гости из других села.¹⁹

У Горњој Горевници су се у овом периоду одржавала два вашара,²⁰ односно игранке на отвореном простору. Први је био на Ђурђевдан на локалитету Ливадице. Представљао је дугогодишњу традицију за мештане и важио је за главни вашар, односно састајалиште за сва околна села. Трајао је два дана, с тим што је по правилу првог дана увек било присутно више људи. Момци су се надметали у бацању камена са рамена, скоку удаљ из места, надвлачењу, рвању, док су други навијали. Игранка је организована предвече и завршавала се између 21 и 22 часа. Млади су се шетали или играли у колу. Свирало је неколико различитих оркестара истовремено (како локалних, тако и из других села). Музичари су стајали на коњским колима којих је било неколико, у зависности колико је оркестара било присутно, а испред њих се играло. С обзиром да није било струје,²¹ користиле су се лампе на гас или карбид, које су се качиле на дрво, док су најбоље осветљење пружали тзв. ферали. Неретко су се догађале и туче.

[18] Саша Срећковић и Сузана Антић, *Вашари у Србији*, (Београд: Демократска странка, Истраживачко-издавачки центар, 2007), http://www.izdavackicentar.ds.org.rs/images/web_vasari%20u%20Srbiji.pdf (преузето 18. 1. 2017).

[19] Матић, „Социјална организација у селима у околини Пирота“, 51.

[20] Мада испитаници користе термин вашар, ове локалне светковине су заправо имале форму игранке и нису имале економски, већ пресвходно друштвени и забавни карактер.

[21] Припреме за електрификацију започеле су у јануару 1961, а 1962. године у селу је почела да се разводи електрична мрежа. (Божидар Никитовић, *Основна школа „Стејпа Стејановић“ Горња Горевница 1919–1999.*, (Горња Горевница: Основна школа „Степа Степановић“, 1999), 172–173)

Други вашар је био на Бели петак испред Задружног дома. Бели петак је заватина или обетина (како се назива у чачанском крају) у Горњој Горевници.²² Тада су младићи најпре играли фудбал на оближњем игралишту, а потом одлазили на игранку. Иначе, на овој светковини су се каткад продавали боза, лимунада, лицидерска срца...

Омладина је посећивала и вашаре у другим селима. Ишли су пешке, у кондурама, понеки момци чак и боси, како не би похабали нову обућу. Са собом су носили нове опанке или ципеле како би се преобули кад стигну. Девојке су обавезно ишле у пратњи родитеља, па су мајке носиле у торбама стару обућу својих кћерки, након што би се оне преобуле у нове ципеле или сандале. Уколико родитељи нису могли да иду, није могла ни девојка. На ове вашаре се ишло раније (већ од 13 часова, а остајало се до 19 или 20), будући да су била потребна два или три сата да се пешке врати кући.

Из наведеног произилази да се одржавање друштвених веза међу појединцима и забава истичу како основне функције вашара. Другим речима, они све више попримају улогу друштвене институције која преовладава над економском.²³

Други видови окупљања и забаве

Непосредно након завршетка Другог светског рата у селу је основано културно-просветно друштво које је бројало око 100 чланова ангажованих у драмској, хорској и рецитаторској секцији. Организоване су разноврсне приредбе за омладину и старије које су припремане и извођене у школи.²⁴ О успешном раду овог друштва говоре и награде као што је, између осталог, *Пох-*

[22] У чачанском крају обетине се обележавају од Спасовдана до Петрових поклада – Беле недеље. Овај обичај се у чачанском крају одржавао до краја Другог светског рата, када је наредбом комунистичких власти забрањен. (Ивана Ђирјаковић, „Заветина у чачанском крају“, *Зборник радова Народне музеја XXXII* (2002), 201–202) Ипак, игранка се, будући да је имала друштвени и забавни карактер, одржавала све до средине шездесетих година.

[23] Nikola F. Pavković, „Društveni značaj tradicionalnih godišnjih sajмова“, *Etmološki pregled*, br. 10 (1972), 98–99.

[24] Никитовић, *Основна школа „Стејпа Стејановић“ Горња Горевница 1919–1999.*, 131–132.

валница додељена од стране Среског савеза КПД за рад на уметничко-просветном пољу на првомајском такмичењу.²⁵ У Задружни дом је једном месечно долазио покретни биоскоп.

Младићи су се најчешће састајали ради спортских и рекреативних активности. Окупљали су се на ливадама и пољанама²⁶ где су углавном играли фудбал, а у паузама разговарали о спорту, разним личним договорштинама, али и пошалицама, поготово када су на распуст долазили младићи који су били на школовању у другом граду и са собом доносили разноразне нове фазоне и вице.

Девојке су се недељом окупљале на „ленији“ (најчешће четири или пет другарица). Том приликом би наместили фризуру и излазиле на пут да се шетају. Било је и момака са којима су могле кратко да поразговарају.

Први телевизори у селу појавили су се почетком шездесетих година у објектима Рудника магнезита „Шумадија“ (рударским салама на Јељену и у Бачевцима) у којима су се мештани окупљали, најчешће у вечерњим терминима. Највећу пажњу гледалаца привлачиле су домаће телевизијске серије и преноси фудбалских утакмица. У том периоду ствар престижа било је поседовање радија који је поседовао врло мали број мештана.

С обзиром да је пут био макадамски и да није било аутобуса и аутомобила, млади су ретко одлазили у град. Ишло се само по потреби²⁷ и то пешке или камионима који су превозили руду. Уколико је неко имао родбину у граду и где да преноћи, да би се сутрадан пешке вратио у село, ишао је повремено у биоскоп или на фудбалску утакмицу.

[25] Аноним, „Најбоља културно-просветна друштва Љубићко-трнавског среза, као и појединци у тим друштвима, добијају похвалнице и новчане награде“, *Чачански глас*, 5. јун 1951, 3.

[26] Раније генерације су се пред мрак окупљале поред пута. Младићи, али и старији мушкарци, имали су обичај да поседају на траву поред пута и разговарају. Таква места су се називала „падалиштима“, а било их је по неколико у селу – сваки крај или заселак је имао своје „падалиште“.

[27] Најчешће петком, јер је то пијачни дан.

Омладина између традиционалног и модерног

Другу половину XX века карактеришу друштвене, економске, политичке и културне промене изазване процесима и идејама које се најбоље могу објаснити појмом модернизације која је, са једне стране, дефинисана као друштвена обнова заснована на начелима јединства, повећаним слободама и задовољавању базичних потреба, док се са друге доводи у везу са кризом присутном на свим нивоима друштвеног система. Основна идеја модернизације била је рушење „старог“ и изградња „новог“, при чему се „старо“, у територијалном и идеолошком смислу, односило на сеоску средину. У складу са тим, КПЈ је означила село и сељака као главног непријатеља промена и напретка и спровела низ мера усмерених на унапређење пољопривредне производње и побољшања услова живота на селу, али које су довеле до његовог пропадања. Мада је пољопривредно становништво чинило већину у професионалној структури државе, сматрано је назадним елементом и препреком у остваривању комунистичких идеала.²⁸

Иако су, упркос сеоском конзервативизму, процеси иновације све чешће прихватани (што је довело до интеграције сеоске културе са глобалном),²⁹ елементи традиционалне, патријархалне културе су у Горњој Горевници и те како били присутни. У то време омладина није могла сама да доноси одлуке, већ се уклапала у захтеве и начела старијих. Родитељима, пре свега оцу, није се противило ни у ком случају и њихове одлуке се нису доводиле у питање. Овде се уочава једна од основних одлика патријархалне породице – истицање ауторитета оца који ужива највећи углед, носи одговорност и има заповедничку власт.³⁰ Ограничења проистекла из патријархалног

[28] Александра Б. Павићевић, *На угару идеологија: брак, породица и ђолни морал у Србији у другој ђоловини 20. века*, (Београд: Етнографски институт САНУ, 2006), 17–21.

[29] Исто, 21.

[30] Vera St. Erlich, *Jugoslavenska porodica u transformaciji: studija u tri stotine sela*, (Zagreb: Liber, 1971), 38.

окружења првенствено су се односила на девојке које никуда нису могле да иду без дозволе, а када су могле то су чиниле готово увек у пратњи чланова породице. Контакт са младићима били су сведени на минимум, а они су, са друге стране, уживали већи степен слободе.³¹ Од девојака се очекивало да буду скромне и смерне, што се огледало и у томе да су се, приликом играња у колу, девојке и младићи веома ретко држали за руке целом шаком,³² већ врховима прстију на чему су, управо, оне инсистирале.

На игранкама девојка није смела без позива да заигра, док је пристанак водио ка наредним позивима и зближавању.³³ Девојка је, пак, могла и да се не одазове. То се дешавало у случајевима када младић који упућује позив није био прикладан за њу, односно за њену породицу, јер није био на добром гласу и из домаћинске куће. Ако девојка не дође да игра, а прихвати позив следећег, дешавало се да је одбијени младић прекори, па чак и опсује, због тога што га је јавно потценила. Ипак, до одбијања је ретко долазило, јер се знало ко са ким може и сме да се дружи, па су младићи бирали и позивали девојке наспрам себе. Било је случајева да су девојке (које су волеле да играју) прихватале позив било ког младића, без обзира на његов друштвени или материјални статус. Тада би их мајке, које су стајале иза кола, удариле у леђа како би им ставиле до знања да су погрешиле. Ово се може објаснити чињеницом да су „економско-друштвена моћ и углед кућа које се „пријатеље“ били испред жеља и наклоности младих“.³⁴ Са друге стране, уколико је

младић на добром гласу, девојке су се међусобно дошаптавале и ишчекивале коју ће да позове да игра до њега.

Требало би напоменути да је на разним светковинама одећа „одражавала економску моћ и класни положај оних који је носе“.³⁵ Појачани утицај модне индустрије на нашим просторима осећа се тек након Другог светског рата, када услед убрзане индустријализације земље долази и до масовније производње текстилних предмета.³⁶ У послератном периоду одевање је било сведено на најнеопходније предмете и лишено сваке естетске функције, а значајну улогу има форма социјалистичке одеће која је била практична, једноставна и ненаметљива,³⁷ чиме се из употребе потискује традиционална одећа. Иако су младићи у годинама након завршетка рата и даље носили опанке *шилкане*, вунене везене чарапе и бриџ панталоне, у моду су постепено улазила шивена одела од штофа и ципеле.

Масовна производња допринела је да одећа постане доступна ширем потрошачком кругу, чиме су скоро сви становници били укључени у новонастали процес моде.³⁸ „Модирање“ није заобишло ни сеоску средину, што се највише учавало приликом друштвених скупова којима су млади присуствовали. Родитељи су настојали да своју децу прикажу у најбољем светлу, а велику улогу у томе имала је одећа. Подразумевало се да се, уколико економске могућности дозвољавају, младићу, а нарочито девојци, купи или сашије ново одело, односно хаљина. Унапред се планирало како ће се обући за поједине свечаности, па се код сеоских снајдера чекало на ред и по два месеца. Важило је неписано правило да се девојка није смела појавити у истој хаљини на два узастопна вашара, што упућује на улогу одеће као показатеља друштвено-

[31] У патријархалном поретку улоге су подељене тако да се мушкарцима дозвољава или опрашта понашање које није у складу са моралним захтевима, од њих се тражи иницијатива у сваком подухвату и агресивност као борца, а дужност девојке и жене је да чува себе и моралне принципе. (Исто, 133)

[32] Само ако је њихов однос у међувремену постао приснији.

[33] Александра Павићевић такође наводи да ако је постојао још неки младић који је исказивао наклоност према истој девојци, она није смела да два узастопна кола игра са два различита младића, чиме би први био осрамоћен. (Павићевић, *На удару идеологија: брак, породица и њихов морал у Србији у другој половини 20. века*, 280)

[34] Никола Ф. Павковић, „Породица и сеоска заједница у Шумадији“, *Зборник Мајнице српске за друштвене науке*, бр. 114–115 (2003), <http://www.maticasrpska.org.rs/> (преузето 18. 1. 2017).

[35] Милина Ивановић-Баришић, „Одевање и мода“, *Гласник Етнографског института САНУ LIV* (2006), <http://www.etnoinstitut.co.rs/> (преузето 22. 1. 2017).

[36] Исто.

[37] Снежана Шапоњић-Ашанин, *Мога у ојлегалу шезгесетих* (Чачак: Народни музеј, 2007), 20.

[38] Ивановић-Баришић, *Одевање и мога*, <http://www.etnoinstitut.co.rs/> (преузето 22. 1. 2017).

економског статуса појединца. Такође, запажен је и уплив одевних предмета који су били популарни у градској средини, па су се тако на Ђурђевданском вашару по први пут могле видети кошуље од перлона (тзв. „перлонке“) и мантил „шушкавац“,³⁹ а девојке које су га носиле важиле су за најмодерније у селу. У којој мери је било важно оставити добар утисак својим изгледом говори и то да су сиромашни позајмљивали одећу за одлазак на вашар, а имућнији младићи су јавно хвалили своје одело истичући да ће се, уколико на вашару буде било боље обучених од њих, одмах вратити кући.

Уколико се играчке, вашари и други видови окупљања посматрају као прилике које су служиле за „друштвену промоцију и „увођење у друштво“,“⁴⁰ а неизоставни елемент те промоције је свакако одећа, требало би напоменути да патријархалне вредности нису заобишле ни овај сегмент друштвеног живота младих. Одећа је морала бити скромна и пристојна, а једини вид улепшавања било је намештање фризура. Ретко која девојка је користила помаду за лице, а кармин на уснама се сматрао веома смелим „подухватом“.⁴¹

Узимајући у обзир улогу и значај који су имали, може се рећи да су наведени видови окупљања омладине представљали моделе за социјализацију „целом својом атмосфером коју ствара природа међусобних односа“⁴² јасно прописаних у складу са традиционалним и ауторитарним типом васпитања. Управо, утврђивање пожељног типа васпитања као културног модела је један од културних чинилаца који утичу на социјализацију.⁴³ Другим речима, сва-

[39] Ови мантили су у иностранству били у моди педесетих година, а шездесетих су све присутнији на чачанским улицама захваљујући „шверцеркама“. (Шапоњић-Ашанин, *Мога у ојлегалу шездесетих*, 46)

[40] Делић, *Игранка као стругиурисана друшћивена акћивност*, <http://www.anthroserbia.org/> (преузето 17. 1. 2017).

[41] Употреба шминке у сеоској средини је и током шездесетих сматрана веома непристојном и наилазила је на осуду. (Шапоњић-Ашанин, *Мога у ојлегалу шездесетих*, 39)

[42] Zagorka Golubović, *Porodica kao ljudska zajednica: alternativa autoritarnom shvatanju porodice kao sistema prilagodjenog ponašanja* (Zagreb: Biblioteka Naprijed, 1981), 255.

[43] Исто, 259.

ки културни и друштвени систем намеће одређене захтеве, правила понашања и стандарде у вези са тим шта је дозвољено а шта забрањено, тј. утиче на стварање жељеног типа личности који ће највише одговарати датом систему,⁴⁴ а од самих појединаца зависи да ли ће и у којој мери прихватити и повинovati се наметнутим вредностима. На основу етнографске грађе може се закључити да су млади, у првим деценијама након Другог светског рата, то и чинили. Разлоге за то би требало тражити у великом степену потчињености ауторитету у породици и страху од казне која би уследила ако се тај ауторитет доведе у питање. Наравно, то не значи да није било одступања од утврђеног модела понашања.

Добри односи са Западом током педесетих и шездесетих година омогућили су прихватање нових видова западне културе у југословенским градовима, пре свега рокенрола као најпопуларнијег облика забаве на играчкама. Након класичног рокенрола и твиста млади су до половине шездесетих већ били упознати са британским битом, а са битманијом је стигла и „бит мода“ коју карактеришу дуге косе младића, мини сукње и све шаренија одећа.⁴⁵ Све то није заобишло ни сеоску омладину, поготово од седамдесетих година XX века. Наиме, школовање младих и њихово запошљавање у градовима, све већа присутност радио и ТВ апарата, увођење аутобуске линије и појава првих аутомобила у селу допринели су успостављању бољих веза са градом и довели до приближавања градских забавних садржаја сеоској омладини, чиме традиционални видови окупљања све више губе на значају. Већ средином шездесетих година престале су да се организују играчке у Задружном дому који је био у фази реновирања,⁴⁶ о чему пише и „Чачански глас“ јануара 1966. године са констатацијом да, за разлику од

[44] Исто, 231.

[45] Александар Раковић, „Бит мода, рокенрол и генерацијски сукоб у Југославији 1965–1967“, *Етноантрополошки проблеми*, н. с. год. 6. св. 3 (2011), <http://www.anthroserbia.org/> (преузето 15. 2. 2017).

[46] Крајем шездесетих година поново је покренуто организовање играчки, али како је интересовање мештана постајало све мање њихово одржавање је убрзо прекинуто.

околних села, у Горњој Горевници не постоји никаква „организација која би покренула омладину на активност у културном и забавном животу“.⁴⁷ Уместо на сеоске игранке, мобе и посела, млади су почели да одлазе на концерте, градске забаве и журеве,⁴⁸ што не само да је довело до промена у организацији и садржају друштвеног, културног и забавног живота младих на селу, већ и до, слањењем патријархалних стега, ауторитета родитеља и све веће еманципације жена и промена у стилу њиховог живота.

Закључак

Скупови у виду вечерњих забава и игранки, вашара и других разних окупљања, играли су значајну улогу (уз рад, наравно) не само у животу појединца, већ и на нивоу целокупне сеоске заједнице. Првенствено су служили за јавно представљање младих и њихово подруштвљавање, као и за одржавање друштвених односа и веза између сеоског становништва. Разни облици испомагања били су могућност да се искаже заједништво и велики степен солидарности међу мештанима. Будући да су били доступни свима без обзира на класне разлике које су ипак биле изражене у самим интеракцијама између појединаца, не би требало занемарити ни забавни карактер ових окупљања, с обзиром да су то биле једине прилике за разоноду и опуштање од свакодневних обавеза и рада. Оно што их такође карактерише, сходно одликама тадашњег сеоског друштвено-културног система, јесте изражен степен патријархалних вередности и норми у васпитању и понашању омладине.

Без обзира што је у овом раду презентована и анализирана грађа на примеру једног села, може се, на основу релевантне научне литературе, закључити да је друштвени живот сеоске омладине, са

[47] М. М., „Село без забаве и разоноде“, *Чачански глас*, 28. јануар 1966, 5.

[48] Слободније забаве младих током шездесетих година које карактеришу гласна музика и бучно понашање, за већину су подразумевале недолучно и недопустиво понашање. (Шалоњић-Ашанин, *Мога у ојдегалу шездесетих*, 16)

одређеним локалним разликама, у суштини био истоветан у свим крајевима. Исто тако, новонастали услови проузроковани модернизацијом села и његовог приближавања градском стилу и начину живота довели су до замирања свих видова традиционалних скупова и забава сеоске омладине.

Извори

Чачански глас (1951, 1966)

Литература:

Golubović Zagorka, *Porodica kao ljudska zajednica: alternativa autoritarnom shvatanju porodice kao sistema prilagođenog ponašanja*, (Zagreb: Biblioteka Naprijed, 1981)

Делић Марија, „Игранка као структурисана друштвена активност“, *Етнологишко-антрополошке свеске* 24, (н. с.) 13 (2014), <http://www.anthroserbia.org/> (преузето 17. 1. 2017)

Erlich Vera St., *Jugoslavenska porodica u transformaciji: studija u tri stotine sela* (Zagreb: Liber, 1971)

Ивановић-Баришић Милина, „Одевање и мода“, *Гласник Етнологијског института САНУ LIV*(2006), <http://www.etno-institut.co.rs/> (преузето 22. 1. 2017)

Љубоја Гордана, „Друштвени живот“, *Гласник Етнологијског музеја у Београду*, књ. 62 (1998)

Матић Милош, „Социјална организација у селима у околини Пирота“, *Гласник Етнологијског музеја у Београду*, књ. 73 (2009)

Недић Ивана, „Игра и музика за игру Горњег Качера: на примеру сеоске игранке у другој половини XX века“, *Зборник радова Музеја рудничко-џаковског краја* бр. 6 (2011)

Никитовић Божидар, *Основна школа „Стејша Стејановић“ Горња Горевница 1919–1999*, (Горња Горевница: Основна школа „Степа Степановић“, 1999)

Павићевић Александра Б., *На удару идеологија: брак, породица и џолни морал у Србији у другој половини 20. Века*, (Београд: Етнографски институт САНУ, 2006)

Pavković Nikola F., „Društveni značaj tradicionalnih godišnjih sajмова“, *Etnološki pregled* br. 10 (1972)

Павковић Никола Ф., „Породица и сеоска заједница у Шумадији“, *Зборник Маџице српске за друштвене науке*, бр. 114–115 (2003), <http://www.maticasrpska.org.rs/> (преузето 18. 1. 2017)

Пантелић Никола, *Наслеђе и савременост: друштвени живот у селима чачанској и торњомилановачкој краја*, (Београд: Етнографски институт САНУ, 1991)

Пантелић Никола, „Село и породица“, *Гласник Етнографског музеја у Београду*, књ. 25 (1962)

Прошић-Дворнић Мирјана, „Вечерње забаве (балови) у Београду крајем XIX и почетком XX века“, *Етнолошке свеске V* (1984), <http://www.anthroserbia.org/> (преузето 17. 1. 2017)

Раковић Александар, „Бит мода, рокенрол и генерацијски сукоб у Југославији 1965–1967“, *Етноантрополошки проблеми*, н. с., год. 6, св. 3 (2011), <http://www.anthroserbia.org/> (преузето 15. 2. 2017)

Срећковић Саша и Антић Сузана, *Вашари у Србији*, (Београд: Демократска странка, Истраживачко-издавачки центар, 2007), http://www.izdavackicentar.ds.org.rs/images/web_vasari%20u%20Srbiji.pdf (преузето 18. 1. 2017)

Ђирјаковић Ивана, „Заветина у чачанском крају“, *Зборник радова Народне музеја XXXII* (2002)

Шапоњић-Ашанин Снежана, *Мода у ојлегалу шезгесейих*, (Чачак: Народни музеј, 2007)

Social Life of Village Youth from 1945 to 1970

This paper presents ethnographic material related to the social life of village youth during the period from the end of the Second World War until seventies of the 20th century. Social life i.e. social organization can be divided into three levels within which this segment of human relations and activities is performed and organized: level including a wider village community, family level and individual level.

Primary social function was held by youth gatherings which can be regarded as institutionalized customs allowing young people at the age to get married to meet each other. Since all types of entertainment had the same basic principles as the entire structure of the society itself, social events were not only unimportant forms of amusement any more, but they gained a certain meaning and importance in studies of socio-cultural processes.

Gatherings in form of evening and dance parties, fairs and different meetings followed

by work played an important role, not only in the life of an individual, but also at the level of the entire village community. They were usually aimed to public presentation of young people and their socialization, as well as to maintenance of social relations and connections among the village population. Moreover, different forms of support represented a possibility to express the sense of community and an important level of solidarity among villagers. Since they were accessible to everybody, regardless of class differences, one should not neglect entertaining character of these gatherings, bearing in mind that they represented a unique opportunity for leisure and distraction from every day obligations and work. According to the characteristics of the village cultural-social system, they were distinguished by a high level of patriarchal values and norms regarding education and behaviour of young people.

Mina JELESIJEVIĆ

La vie sociale de la jeunesse rurale des années 1945 à 1970

Dans cette étude, on présente les matériaux ethnographiques qui se rapportent à la vie sociale de la jeunesse rurale durant la période de la fin de la Deuxième guerre mondiale aux années soixante-dix du XXème siècle. La vie sociale, c'est-à-dire l'organisation sociale, peut être séparée en trois niveaux sur lesquels se déroule et s'organise ce segment de relations et d'activités interpersonnelles: niveau de la vaste communauté rurale, niveau de la famille et niveau de l'homme en tant qu'individu.

Une fonction sociale primaire possédèrent les rassemblements de la jeunesse qui peuvent être observés comme des coutumes institutionnalisées qui servirent à faire connaissance entre les jeunes hommes et jeunes filles en âge de se marier. Étant donné que toutes les formes de divertissement sont basées sur les mêmes principes élémentaires, tout comme la structure entière de la société nommée, les mondanités cessent d'être uniquement des formes banales de plaisirs, mais bénéficient également d'un certain sens et d'une importance dans l'étude des processus socio-culturels.

Les rassemblements, sous forme de parties de plaisir et soirées dansantes, de foires et diverses réunions, en plus du travail, jouèrent un rôle important non seulement dans la vie de chaque individu, mais aussi au niveau de la communauté rurale entière. En premier lieu, elles servirent à la présentation publique des jeunes et à leur socialisation, ainsi qu'à l'entretien des relations et rapports sociaux entre la population rurale. De même, les différentes formes d'entraide furent en mesure de mettre en relief la communauté et le haut degré de solidarité entre les habitants. Étant donné qu'ils furent accessibles à tous sans tenir compte des distinctions de classe, il ne faudrait pas négliger non plus le caractère amusant de tous ces rassemblements, vu que ce furent les seules occasions pour la distraction et la détente loin des obligations et travaux quotidiens. Ce qui les caractérise, conformément aux particularités des systèmes socio-culturels ruraux, c'est un effet prononcé des valeurs et des normes patriarcales dans l'éducation et dans le comportement de la jeunesse.

Mina JELESIJEVIC

УДК: 069.51:93/94(497.11)"1953/2006"

**Др Милош
ТИМОТИЈЕВИЋ**
историчар,
музејски саветник
Народни музеј Чачак

ИСТОРИЈСКО ОДЕЉЕЊЕ НАРОДНОГ МУЗЕЈА У ЧАЧКУ: ПОВЕСТ БАШТИЊЕЊА И СТРУКТУРА СТАЛНЕ ПОСТАВКЕ (1953–2006)

АПСТРАКТ: *Раг објашњава праксу прикупљања и излањања предмета у оквиру историјског одељења Народног музеја у Чачку од 1953. до 2006. године. Поред анализе структуре збирки, иако је усмерена и на хронологију прилива музеалија и мотиве за селекцију предмета који данас чине збирни фонд. Даје осврт и на структуру актуелне сталне поставке (од основне идеје коју она презентује до изабраних предмета који су у функцији ипакве замисли), што је одредило и политику скупљања и излањања музеалија.*

КЉУЧНЕ РЕЧИ: *музеалије, збирке, сталне поставке, политика прикупљања, излањања и објављивање предмета, Историјско одељење Народног музеја у Чачку*

Баштина представља сачувано и неговано материјално наслеђе вредно преношења у будућност. Тај процес истовремено постаје и чин производње културног идентитета, индивидуалног и колективног памћења који не би могли самостално да постоје без установа које се баве овом делатношћу. Читав систем норми и многих пракси, чији је циљ установљавање бриге о најразличитијим садржајима из прошлости, усмерен је на чување и презентацију баштине као култивисаног наслеђа. Памћење и сећање тако добијају институционални оквир који постаје зависан од друштвених, политичких или идеолошких кретања и утицаја.¹ Заправо, на званично друштвено памћење пре свега снажно утичу интереси владајућих група, при чему се његови селективни садржаји приказују као аутентично и неискривљено наслеђе.² Сви ови процеси постају веома ва-

жни у савременом друштву у којем је пораст интересовања за баштину постао глобална појава у другој половини XX века.³

Предмети и мисија музеја

Основна музеолошка делатност прикупљања, чувања, проучавања и излагања предмета, посебно у облику сталних поставки, не представља једноставно складиштење материјалних остатака прошлости, већ смисаони поступак у коме се селективност више него подразумева. Предмети се сакупљају у складу са унапред одређеном мисијом музеја. Са протоком времена многи предмети „падају у заборав“, у скла-

идентитет у раним високим културама (Београд : Prosveta, 2011), 12, 16, 36, 50–51; Мирослав Тимотијевић, *Таковски усџанак – српске Цвећи : о јавном заједничком сећању и заборављању у симболичкој политици званичне репрезентативне културе* (Београд : Историјски музеј Србије : Филозофски факултет, 2012), 231.

[3] Tijana Bajović, „Poplava sećanja : nastanak i razvoj 'memory booma'“, *Filozofija i društvo* 3 (2012), 91–105; Devid V. Blajt, „Pomama za sećanjem: zašto i zašto danas?“, *Kolektivno sećanje i politike pamćenja*, pr. Michal Sládeček, Jelena Vasiljević, Tamara Petrović Trifunović (Београд : Zavod za udžbenike : Institut za filozofiju i društvenu teoriju, 2015), 319–333.

[1] Milan Popadić, *Vreme prošlo u vremenu sadašnjem : uvod u studije baštine* (Београд : Centar za muzeologiju i heritologiju Filozofskog fakulteta, 2015), 33, 38–42, 57–64, 97–102.

[2] Todor Kuljić, *Kultura sećanja : teorijska objašnjenja upotrebe prošlosti* (Београд : Čigoja štampa, 2006), 7–10; Fernando Katroga, *Istorija, vreme i pamćenje* (Београд : Clio, 2011), 18, 21, 29, 32–34, 38–39; Jan Asman, *Kultura pamćenja : pismo, sećanje i politički*

ду са неким новим виђењима презентације прошлости, док се други излажу, или се покреће нека другачија стратегија прикупљања материјалних остатака прошлости, а затим и формирања новог званичног патримонијума.

Историја прикупљања и излагања предмета у оквиру Одељења за историју Народног музеја у Чачку посматра се преко модела музеолошке комуникације која полази од значаја предмета (музеалије) као носиоца информације и примарног циља музеолошког истраживања. Даљи ток комуникације остварује се преко стварања збирног фонда, а затим различитих концепата излагања предмета, односно публиковања резултата истраживања. Предмети заправо имају велику симболичку важност, јер у музејском контексту репрезентују одређене вредности које преносе на посетиоце у облику „нове стварности“.⁴

Зато су основна питања која се постављају у овом истраживању зашто, када и колико су прикупљани одређени предмети (мотивација за прављење збирки) Одељења за историју Народног музеја у Чачку, односно каква је била њихова даља судбина (излагање, интерпретација, публиковање, одлагање у депо). Структура сталне поставке Народног музеја у Чачку у Конаку господара Јована Обреновића (настале 1996. и допуњене 2006), која је испуњена предметима из Одељења за историју, представља саму срж овог процеса. Основна идеја излагања садржана је у самом називу овог дела сталне поставке („Устанци и ратови 1804–1941“), тако да је предмет анализе време када је та идеја уобличена, а затим и начин на који је реализована, односно стратегија прикупљања музејских предмета која је обезбедила остварење унапред задатог циља.

Музејске изложбе увек су условљене културним потребама, интересима и сврхом таквог комуникационог деловања у коме презентовани предмети представљају но-

воконструисано искуствено поље у коме делују структурне и селективне информације. Тако се путем конкретних предмета изражавају апстрактне замисли, при чему се пажња посетиоца путем визуелне комуникације усмерава ка самој сржи поруке. Сталне музејске поставке дуго се припремају за излагање, још дуже трају, тако да постају део свести друштва, његовог памћења и доживљаја прошлости. Оне истовремено легитимизују сваки музеј и у великом броју случајева представљају приказ знања акумулираног у предметима и збиркама. Стална поставка упућује на унапред замишљену целовиту политику сакупљања, одражава сврху такве праксе и дефинише физиономију музеја у облику једне интегралне поруке која се посредством изложеног материјала преноси сваком посетиоцу.⁵

Савремена преиспитивања наслеђа, посебно националне прошлости у случају Србије, настоје да деконструишу наметнуте наративе музејских изложби и отворе дебат у вези са трауматичном прошлошћу, при чему се музеји означавају као важна места сећања и простори који би требало да буду део процеса стварања неког новог идентитета.⁶ Музеји би у новом промишљању прошлости (поред споменичких комплекса – „места сећања“) требало да постану и „места буђења савести“. Традиционални облик музејске комуникације, који музеј дефинише као простор предвиђен за пасивно учење, требало би према овим замислима да се трансформише у један нови облик установе за активно грађанско деловање.⁷ Европски музеји су и настали као део процеса конструкције прошлости и означавања моћи, најпре владара, а потом нације и њеног „континуираног постојања“, недискутабилног „права“ на одређени простор. За излазак из таквог стања препоручује се концепт истицања посебности локалних

[5] Dr. Zbynek Stransky, „Temelji opšte muzeologije“, *Muzeologija* 8 (Zagreb, 1970), 65–69; Ivo Maroević, n. d., 168, 223–225.

[6] Olga Manojlović-Pintar, „Muzeji Beograda i koncept suočavanja sa prošlošću“, u: *Muzeji kao mesta pomirenja*, ur. Slađana Bojković, Ana Stolić (Beograd : Istorijski muzej Srbije, 2010), 129–136.

[7] Милица Божић-Маројевић, „Чување дисонантног наслеђа. Случај Брчко Дистрикта Босне и Херцеговине“, *Годишњак за друштвено историју* 3 (2015), 23–45.

[4] Ivo Maroević, *Uvod u muzeologiju* (Zagreb : Zavod za informacijske studije, 1993), 123–125, 153–154; Tomislav Šola, *Prema totalnom muzeju* (Beograd : Filozofski fakultet, Centar za muzeologiju i heritologiju ; Kruševac : Narodni muzej, 2011), 52, 66–64.

средина, мултикултуралности и заједничке историје Европе.⁸

Постмодерна деконструкција историјских наратива, најчешће националних, а затим инсистирање на друштвеној одговорности установа културе, у највећем броју случајева ипак није вредносно неутрална, већ представља још један облик политичко-идеолошког тумачења стварности и покушај конструкције пожељне будућности. Као и сви други наративи и овај постмодердни има свој „век трајања“, што се може пратити кроз дифузију најразлијитијих концепата (попут трендова у вези са глобализацијом) или поновни повратак националним перспективама.

Савремена критика постојећих музејских поставки има за циљ преиначење читавог концепта прикупљања и излагања музејских предмета. Историја музеја и њиховог рада свакако представља историју једног изабраног и конструисаног виђења света, као и покушај успостављања контроле и моћи у друштву. Политички утицај био је одлучујући за формирање основе идеје сталних поставки током епохе социјализма, када је и настао највећи број музеја у Србији. После пада комунизма покренуто је обликовање неких нових меморијских структура. Некадашња општа униформност испуњена сећањем на раднички и партизански покрет замењена је акцентовањем српских ослободилачких ратова, док је проблематична прошлост у вези са Другим светским ратом углавном заобилажена.⁹

То је био оквир у коме се развијао и Музеј у Чачку. Оснивање установе 30. августа 1952. године било је условљено идеолошко-политичким разлозима. Половина предмета која је прикупљена говорила је о деловању радничког покрета, комуниста, партизана, нарочито њихове победоносне ослободилачко-револуционарне борбе која се после 1945. године оваплотила у

[8] Ljiljana Gavrilović, *Muzeji i granice moći* (Београд : Biblioteka XX vek : Knjižara Krug, 2011), 31–50.

[9] Љиљана Гавриловић, *О ђолишћикама, иденџићешима и друће музејске ѝриче* (Београд : САНУ, Етнографски институт, 2009), 11, 42.

стварању социјалистичке Југославије.¹⁰ На тај начин обликована је и стална поставка смештена у Конаку господара Јована Обреновића, где је све до 1996. године половину простора заузимала презентација борбе комунистичког и партизанског покрета у Чачку и околини.¹¹

Прикупљање предмета и стварање збирки

Према подацима из Улазне књиге Народног музеја у Чачку Одељење за историју је 1953. године прикупило укупно 875 предмета. Био је то велики подухват, јер је све све до 2006. године тај број представљао 18% од укупног фонда предмета овог Одељења (са предметима донетим 1954–1955 чак 25%). То су, пре свега, биле фотографије (52%), документа (24%), брошуре (11%), плакати (2%) – укупно 89% прикупљеног материјала. Оружје и војна опрема, музеалије које би требало да најречитије говоре о борби, биле су заступљене са свега 5% предмета који су донети у Музеј 1953. године.

Почетни збирни фонд Народног музеја у Чачку није остао целовит, јер је велики део архивске грађе, плаката, па и књига, предат Историјском архиву у Чачку. То је време када Музеј у Чачку нема професионалног историчара, док је концепција целе установе додатно ослабљена издвајањем слика Надежде Петровић за Уметничку галерију (1961) као нову институцију која је добила сликаркино име.¹² Без обзира на различите мотиве и околности под којима су предмети Одељења за историју Народног музеја у Чачку престајали да буду део његових збирки, они ће се у овој анализи и даље водити као део почетног збирног фонда како би се добила јасна слика прикупљања музеалија.

[10] Милош Тимотијевић, „Дуг пут оснивања Музеја у Чачку“, у: *Сјоменица Народној музеја у Чачку 1952–2012*, ур. Делфина Рајић (Чачак : Народни музеј, 2013), 11.

[11] Милош Тимотијевић, „Шест деценија рада Народног музеја у Чачку (1952–2012)“, у: *Сјоменица Народној музеја у Чачку 1952–2012*, ур. Делфина Рајић (Чачак : Народни музеј, 2013), 17.

[12] Радивоје Бојовић, „Одељење за историју“, у: *Сјоменица Народној музеја у Чачку 1952–2012*, ур. Делфина Рајић (Чачак : Народни музеј, 2013), 145–158.

Највећи део материјала који је донет у првим годинама постојања установе био је у вези са комунистичким и партизанским покретом, али нису занемарени ни старији периоди историје, посебно XIX век. Заправо, предмети су прикупљани у складу са званичном државном политиком сећања на прошлост која је инсистирала на повезивању буна, устанака и националних ослободилачких ратова у јединствени низ у који је спадао и устанак из 1941. године. Сви претходни устанци били су само увод у нови ослободилачки рат, што је требало да означава и „крај историје“. Зато је устанак из 1941. приказиван као почетак новог доба. Револуција је неумерено уздигана као прекретнички догађај у повести на који се „природно“ надовезују и прве године социјалистичке изградње. Званична репрезентативна култура Србије, федералне јединице социјалистичке Југославије, почивала је на таквом виђењу националне историје, што је пресликавано и на локални ниво.¹³ У складу са тим одређена је и стратегија прикупљања предмета Народног музеја у Чачку, а затим и концепти повремених изложби и сталних поставки.

Прикупљени материјал био је веома разноврстан. Ипак, према броју уписаних предмета до 2006. године збирка фотографија Одељења за историју свакако је најбројнија (26%). При томе је већ 1953. године уписано 35% свих до сада регистрованих фотографија. Међутим, у то време није постојало разграничење између оригиналне фотографије (која се у време свог настанка могла умножавати у неограниченом броју примерака) и савремене фотографске копије некадашњег снимка (репродукованог са фото-папира или негатива, односно позитива). Све је уписивано заједно, да би се касније све фотографије уврстиле у посебан инвентар (оригинали и савремене копије), чиме су великим делом поништени њихова оригиналност и

музеалност. Тек у последње три деценије оригиналне фотографије су поново добиле статус музејског предмета. Тако су поново актуелизовани „предметност“ фотографије и информације које она са собом преноси. Фотографија по својој суштини никако није део „објективне“ стварности, већ је њен настанак условљен многим друштвеним чиниоцима (породичним, класним, идеолошким). Место и улога фотографије нису исти у грађанској и социјалистичкој држави, елитној или популарној култури. То је и условило физиономију ове збирке.¹⁴ Фотографије су важан и популаран медиј, али су оне у пракси Музеја у Чачку претежно коришћене као помоћни материјал.

Архивска збирка није престала да се попуњава и после предаје великог броја докумената Архиву у Чачку. Зато се променила концепција прикупљања. Архивска грађа најразличитије врсте (документа, дневници, писма, легитимације, телеграми) и даље су били важни, али ипак пратећи предмети у оквиру преузимања заоставштина истакнутих личности. Као и све друге збирке и архивска се највећим делом формирала као део чувања сећања на војничке традиције и ослободилачке ратове. Према броју регистрованих предмета (укључујући и део фонда који је предат Архиву у Чачку), архивска збирка чинила је петину, док је збирка плаката бројала свега 3,5% свих предмета који су припадали Одељењу за историју Музеја у Чачку.

Шестина предмета коју су прикупљани до 2006. години припада збирци књига и некњижног материјала. Половину збирке чине старе и ретке штампане књиге, а другу половину материјал најразличитије врсте (брошуре, календари, алманаси, визиткарте, вереничке карте, честитке, дописнице, разгледнице). Заправо, најважнији део збирке представља библиотека свештеничке породице Поповић из Бањице

[13] Милош Тимотијевић, „Бој на Љубићу у званичној репрезентативној култури Чачка током XIX и XX века“, у: *Српска револуција и обнова државности Србије : двеста година од Другој српској устанци*, ур. Радомир Ј. Поповић, (Београд : Историјски институт; Чачак : Међуопштински историјски архив, 2016), стр. 215–240.

[14] Милош Тимотијевић, „Албум старог Чачка (1870–1941) : град, људи, догађаји“, у: *Албум старог Чачка : 1870–1941*, пр. Делфина Рајић, Радивоје Бојовић и Милош Тимотијевић (Чачак : Народни музеј, 2010), 5–15; Милош Тимотијевић, *Чачак у доба социјализма : (1944–1990) : фотодографија као репрезентативни идолички моћи* (Чачак : Народни музеј, 2013), 5–24.

код Чачка и то као јединствена целина. За разлику од других збирки, садржај који је прикупљен у фонду књига и некњижног материјала припада грађанској традицији српског друштва, пре свега урбаног и образованог становништва, односно некадашње друштвене елите.

Слично порекло има и материјал који припада збирци повеља и диплома која чини свега 2% укупног фонда предмета који је прикупљан. Признања, награде и сведочанства у вези са професионалним и друштвеним животом у градском окружењу, пре и после 1945. године, представљају основу ове збирке везане за личности и организације из Чачка и најближе околине.

Заправо, три четвртине материјала који је прикупљен у оквиру Одељења за историју Народног музеја у Чачку чине дводимензионални материјал и књиге. Ово су важни и незаобилазни предмети који се чувају и у другим установама (архиви, библиотеке), али на неки други начин и у сасвим другом облику комуникације са публиком. Без ових збирки и „прави“ тродимензионални предмети тешко да би могли да самостално репрезентују било коју основу идеју и концепт излагања музеалија.

Збирка декорација свакако има најраскошнији материјал велике естетске и симболичке вредности, који је истовремено незаобилазно историјско сведочанство о животу и раду многих истакнутих личности. Истовремено, ова збирка се највећим делом односи на војничке традиције и приказивање славе ослободилачких ратова, истицање хероја нације како у грађанском, тако и у социјалистичком друштву. Овој збирци припада шестина укупног броја прикупљених предмета, од чега 75% чине музеалије под којима у ужем смислу подразумевамо декорације (ордени, медаље, споменице, плакете, значке, ознаке, минијатуре), док преостали део чини пратећи материјал (повеље, дипломе, уверења, врпце, кутије).

Збирке оружја и војне опреме (6,2%), униформи (4,4%) и реалија (5,4%) заједно чине 16% прикупљених предмета. Још три

збирке (застава, карата и печата) заузимају 1% од целокупног фонда предмета који је прикупљан до 2006. године. Ови тродимензионални предмети представљају важан део збирног фонда, међу којима се налазе вредне и заиста ретке музеалије. Управо та врста предмета има незаобилазну улогу у свим концептима излагања, од повремених изложби до сталних поставки. Збирке оружја, војне опреме и униформи у потпуности су везане за војничке традиције. То се може рећи и за реалије које су у Музеј доспеле у склопу преузимања заоставштине истакнутих личности, најчешће војних команданата. Пријем оваквих предмета најчешће је личио на „свечаност“, као приликом преузимања „реликвија“.¹⁵ Такве драгоцености, које су припадале „херојима нације“, имале су важну улогу у меморизацији изабраних догађаја из прошлости.

Повремене изложбе и сталне поставке нису једини начин излагања музеалија. Један од начина презентације прикупљених предмета представља и њихово публиковање у облику вербално-визуелне информације са обавезним пратећим каталожним одредницама. До краја 2016. године у различитим каталозима (погледати списак на крају рада) на овај начин публиковао је више од 1.100 предмета који припадају Одељењу за историју. Они представљају више од петине укупно уписаног фонда предмета (22%) – највише их је из збирке фотографија (376), потом декорација (198), затим архивске збирке (181), оружја и војне опреме (112), књига и некњижног материјала (76), униформи (59), реалија (57), печата (8), карата (4) и плаката (4). Када је у питању стална поставка, половина изложених предмета публикована је у каталозима (2,5% од укупног фонда уписаних предмета). Ако би се у овај списак уврстиле и публикације у којима су предмети само визуелно приказани, без пратећих каталожних одредница, онда је број музеалија који су на овај начин презентовани јавности још већи. Народни музеј у Чачку имао је неколико таквих издања, од којих се по

[15] Радивоје Бојовић, „Одељење за историју“, 145.

репрезентативности издвајају две публикации.¹⁶ То је важан комуникациони канал, јер се 95% предмета Одељења за историју Музеја у Чачку налази у депоу.

„Устанци и ратови 1804–1941“ – уобличавање комуникацијског обрасца сталне поставке Народног музеја у Чачку

Одлука да се устанци и ратови и 1996. изабери као приоритетна тема у музеолошком приказу прошлости чачанског краја није случајна. Заправо, то је био наставак рада на почетној мисији Музеја основаног 1952. године, која је и условила политику прикупљања предмета, формирања збирки и прављења изложби. Током епохе социјализма Други светски рат је имао централно место у музеолошким поставкама широм Србије и Југославије, што је био случај и са Чачком. Таква пракса промењена је током транзиције када је пажња усмерена на раније периоде историје, при чему су ослободилачки ратови 1912–1918. године добили истакнуто место. Управо је на тај начин и обликована стална поставка Одељења за историју Народног музеја у Чачку из 1996. године, као и њена допуна која је уследила деценију касније (2006). Наиме, преко половине изложених предмета приказују балканске и Први светски рат.¹⁷

Теорија комуникационог деловања заснива се на приказивању званичне репрезентативне културе посредством симболичне политике у облику већ унапред прихваћеног „заједничког знања“, што је неопходно за јавну друштвену комуникацију чији обавезујући карактер други вољно прихватају. Музеји у овом процесу имају важно место, јер стратегија овакве презентације подразумева присуство публике која

[16] Делфина Рајић, Милош Тимотијевић, *Културна ризница Чачка : од праисторије до савремене доба* (Чачак : Народни музеј, 2008); Радивоје Бојовић, *Чачански крај у прошлости : водич Народног музеја Чачак* (Чачак : Народни музеј, 2009).

[17] Милош Тимотијевић, „Шест деценија рада Народног музеја у Чачку (1952–2012)“, у: *Сјоменица Народног музеја у Чачку 1952–2012*, ур. Делфина Рајић (Чачак : Народни музеј Чачак, 2013), 15–111.

посредством прихватања претходно произведеног нормираног „заједничког знања“ (привилеговано право званичне културе) учествује у сећању на прошлост и прослављању актуелне садашњости. На тај начин се изабране историјске представе производе у званично сећање, а музеји постају посебни и истакнути меморијски топови, трезори заједничког сећања. Меморијски топови се производе посредством историјског наратива који својом метафоричношћу добијају симболично значење. Читав садржај био би нечитљив и несхватљив без разумевања дискурса симболичне политике у оквиру које се таква комуникација конституише. Некадашње патриотске иконе и реликвије, уобличаване у оквиру старих династичких, државних и националних митополитичких симбола, у савременим музејским поставкама заправо репрезентују актуелна тумачења прошлости.¹⁸

Стална поставка Народног музеја у Чачку, смештена на спрату Конака господара Јована Обреновића, хронолошки приказује седам посебних целина: 1) Први српски устанак 1804–1813; 2) Хаџи-Проданова буна 1814; 3) Други српски устанак 1815; 4) Српско-турски ратови 1876–1878; 5) Балкански ратови 1912–1913; 6) Први светски рат 1914–1918. и 7) Устанак 1941. године. Хол који повезује просторије са посебним тематским целинама није празан, већ се у њему налазе предмети настали за време Краљевине Југославије. Међутим, овај простор није замишљен за приказивање тог историјског периода, већ има задатак да буде увод за улазак у тематску целину посвећену устанку из 1941. године.

Тематска усмереност условила је и начин презентације предмета којима као илустрација за историјске периоде које репрезентују служе цртежи и слике (оригинали или копије) за старије, односно урамљене копије фотографија за новије периоде историје. Сlike, цртежи и фотографије чине саставни део сталне поставке. Међутим, они се налазе у другом плану као илустрација тродимензионалних предмета који на

[18] Мирослав Тимотијевић, *н. д.*, 12–13, 32–33, 37, 498.

тај начин добијају неопходан историјски контекст и персонализацију.

Пошто је стална поставка тематски усмерена на устанке и ратове, могло се очекивати да ће предмети из збирке оружја и војне опреме чинити највећи део презентовањих музеалија. Али није тако. Предмети из збирке декорације (пре свега одликовања, медаље и споменице) представљају скоро половину изложених предмета (45%), а оружје и војна опрема четвртину. Међутим, ни ту није испољена милитаризација сећања, јер две трећине тих предмета представља занатско оружје, чије је поседовање имало истакнуту симболику у приказивању друштвеног угледа, док је употребна вредност у рату била у другом плану. Иста оцена важи и за сабље које у модерно време немају улогу оружја за борбу, већ служе за декорацију официра и истицање њиховог места у војној хијерархији, али и приказивање моћи у цивилном друштву. На тај начин изложене су и свечане униформе. Практично три четвртине изложених предмета припада овој врсти музеалија. На тај начин стална поставка Народног музеја у Чачку нема улогу приказивања саме борбе или уздизања ортодоксног милитаризма, већ славе, достојанства и части учесника буна, устанака и ратова. Предмети нису анонимни (већином су припадали важним и истакнутим личностима – „херојима нације“). Многе теме и личности које чине данашњи садржај сталне поставке Музеја у Чачку најпре су покретане у оквиру повремених изложби поводом прославе разних националних јубилеја, док су касније такви догађаји и особе у оквиру сталне поставке добили „ванвременску“ конотацију.

Када су у питању предмети који приказују личности и догађаје са почетка XIX века, требало би истаћи да су они у Музеј доспели већ 50-их година XX века. Систематско прикупљање предмета у вези са ослободилачким ратовима 1912–1918. почело је 70-их година XX века, да би свој врхунац досегло у следећој деценији. Велике тематске изложбе посвећене ослободилачким ратовима, организоване још у време соција-

листичке Југославије, јасно су најављивале физиономију будуће сталне поставке. Последња измена сталне поставке из 2006. године није се односила само на пратећи материјал (витрине, декорисане позадине, фотографије), већ су новим аквизицијама допуњене постојеће збирке и мање музеолошке целине путем материјала који је у Музеј доспео у претходној деценији.

Репрезентативност музеалија Одељења за историју Народног музеја у Чачку није подложна сумњи. Стална поставка испуњена је предметима који потичу из породица династије Обреновић и Карађорђевић, војвода из Првог и Другог српског устанка, високих официра из свих ослободилачких ратова, укључујући и заповеднике партизанских јединица из 1941. године. Сви они по свом социјалном статусу нису припадали „обичном“ народу, већ елити друштва. Иако се по самом називу то не може одмах закључити, стална поставка Музеја у Чачку слави и уздиже улогу српског грађанства у стварању националне државе. При томе је избор личности зависио како од њихове „реалне“ улоге у историјским збивањима, тако и од одлуке њихових потомака да Народном музеју у Чачку поклоне предмете које су чували. На тај начин стална поставка није оријентисана искључиво на сам град, најближу околину и регион, већ на посредан начин приказује националну прошлост нововековне српске државе. Многе личности чији се предмети презентују у сталној поставци Народног музеја у Чачку само се у најширем контексту могу везати за Чачак и чачански крај.

Тезаурус у служби историјске нарације

Прикупљање предмета, формирање музејских збирки, припреме повремених изложби, штампање каталога и организовање сталних поставки (меморизација) захтевају много времена. Такви подухвати подразумевају године истрајног и усмереног рада који представља опредељење једне унапред обликоване идеје. У случају Народ-

ног музеја у Чачку та идеја утемељена је на истицању важности национално-ослободилачке борбе, изградњи идентитета и државности, као и улози елита у историјским процесима. Прикупљени предмети постали су тезаурус једног изабраног историјског наратива који комуницира са јавношћу путем сталне поставке, повремених изложби или презентације систематизованог регистра културних добара (каталози), патримонијума који је у протеклих шест деценија добио многа значења изван изворног окружења у којима су музеалије настале.

У таквом контексту институционализација меморизације полази од истицања важности хероја нације и драгоцености предмета који су им припадали. Управо је драгоценост музеалија била и основи критеријум тезаурације. Институционализација оформљених збирки наметнула је и критеријум репрезентативности националних вредности. Појам репрезентације обухвата значење позивања на нешто или представљање некога уместо нечега и за нешто. Такво схватање значаја предмета и њиховог излагања условило је теме и обим повремених изложби, каталоге који су их пратили, а затим и обликовање сталних поставки.

Предмети који се налазе у збиркама Одељења за историју Народног музеја у Чачку прикупљани су и излагани с циљем стварања читљивог и друштвено прихватљивог визуелно-вербалног музејског наратива српске нововековне националне историје. Такав комуникацијски образац условљава стварање искуственог поља у коме делују структурне и селективне информације које су уобличене после пропасти социјализма (1990). Међутим, у случају Народног музеја у Чачку тај процес имао је свој континуитет и током саме епохе социјализма, да би у времену транзиције добио свој пуни обим и смисао. Прикупљене и изложене музеалије нису репрезент целокупне повести нације или региона, већ представљају сажимање погледа на историју Србије с циљем приказивања војних сукоба у функцији стварања и одржања националне државе. При томе је повест грађанске класе пружила

окосницу за музеализацију предмета који су прикупљани и излагани, што је концепт и постојеће сталне поставке.

ПРИЛОГ

Списак каталога у којима су публиковани предмети из Историјског одељења Народног музеја у Чачку

1. Теодосије Вукосављевић, Радивоје Бојовић, *Рајни џуџ Десејој џука : ог 1912–1918* (Народни музеј Чачак, септембар-децембар 1984)
2. Радивоје Бојовић, *Пуковник Драјушин Гавриловић* (Народни музеј Чачак, октобар-новембар 1990)
3. Коста С. Радић, Небојша Ђокић, *Стрелачко наоружање и рајничка ојрема у првој љоловини ХХ века* (Крушевац : Градски музеј, 1. јун – 25. јун 1992)
4. Павле Љумовић, *Цер, Дрина, Колубара 1914 : каталој изложбе* (Београд : Војни музеј, 1994)
5. Биљана Станић, *Београдска ојерација 1944* (Београд : Музеј града Београда, 1994)
6. Branko Bogdanović, *Hladno oružje Srbije, Crne Gore i Jugoslavije : (19.–20. vek) : iz zbirki Vojnog muzeja* (Beograd : Vojni muzej, 1997)
7. Милош Тимотијевић, *Ојшћина Чачак и њени љредседници 1918–1941* (Чачак; Народни музеј Чачак, 1999)
8. *Службено одело у Србији у 19. и 20. веку* (Београд : Историјски музеј Србије : Галерија САНУ, 2001)
9. Лидија Никитовић, Радивоје Бојовић, Делфина Рајић, Милица Дрињаковић, Снежана Ашанин, Милош Тимотијевић, Ивана Ђирјаковић, Катарина Дмитровић, Дејан Петровић, *Пола века Народној музеја у Чачку 1952–2002* (Чачак: Народни музеј Чачак, 2002)
10. Милош Тимотијевић, *Соколско Друшћво у Чачку 1910–1941* (Чачак: Народни музеј Чачак, 2006)

11. Делфина Рајић, Радивоје Бојовић, Милош Тимотијевић, *Албум старог Чачка 1870–1941* (Чачак: Народни музеј Чачак, 2010)
12. Радивоје Бојовић, *Војвода Сїеїа Сїеїановић : 1856 – 1929 : кайшалої изложбе* (Чачак : Народни музеј, 2006)
13. Емица Милошевић, Делфина Рајић, Радивоје Бојовић, *Вајар Борђе Јовановић : (1861–1953) : кайшалої изложбе* (Чачак : Народни музеј, 2007)
14. Радивоје Бојовић, *Војвода Пеїшар Бојовић : живої и їобеге : кайшалої изложбе* (Чачак : Народни музеј 2008)
15. Радивоје Бојовић, *Срїске шїшамїане књиїе XVI века из збирке Народної музеја у Чачку* (Чачак : Народни музеј, 2009)
16. Радивоје Бојовић, *Инжењер Милоје Јовановић : 1877 – 1969 : кайшалої изложбе* (Чачак : Народни музеј, 2010)
17. Биљана Чкоњевић, Александра Гојгић, Марина Котарац, Делфина Рајић, Радивоје Бојовић, др Милош Тимотијевић, Ивана Ђирјаковић, *Блаїо Народної музеја: исїтраживања 2002–2012*. (Чачак: Народни музеј Чачак, 2012)
18. Милош Тимотијевић, *Чачак у доба социјализма: (1944–1990): фотїографїа као реїрезентїї їолиїичке моћи* (Чачак: Народни музеј Чачак, 2013)
19. Радивоје Бојовић, „Владарски дом Обреновића у збиркама Народног музеја у Чачку“, *Обреновићи у музејским и друїим збиркама Србије 2*, ур. Александар Марушић, Ана Боловић (Горњи Милановац : Музеј рудничко-таковског краја, 2014), стр. 207–249.
20. Милош Тимотијевић, *Сегамегесей їогина од їобеге над фашизмом (1945–2015)* (Чачак: Народни музеј Чачак, 2015)
21. Радивоје Бојовић, Марија Марић Јеринић, Миладин Марковић, Стевица С. Карапанџин, *Војвода Пеїшар Бојовић : знамења славе и часїи* (Београд : Медија центар „Одбрана“, 2016)

Литература:

- Asman Jan, *Kultura pamćenja : pismo, sećanje i politički identitet u ranim visokim kulturama* (Beograd : Prosveta, 2011)
- Bajović Tijana, „Poplava sećanja : nastanak i razvoj 'memory booma'“, *Filozofija i društvo* 3 (2012), 91–105.
- Blajt Dejvid V., „Pomama za sećanjem: zašto i zašto danas?“, *Kolektivno sećanje i politike pamćenja*, пр. Michal Sládeček, Jelena Vasiljević, Tamara Petrović Trifunović (Beograd : Zavod za udžbenike : Institut za filozofiju i društvenu teoriju, 2015), 319–333.
- Божић-Маројевић Милица, „Чување дисонантног наслеђа. Случај Брчко Дистрикта Босне и Херцеговине“, *Годишњак за друшївену исїорију* 3 (2015), 23–45.
- Бојовић Радивоје, „Одељење за историју“, у: *Сїо-меница Народної музеја у Чачку 1952–2012*, ур. Делфина Рајић (Чачак : Народни музеј, 2013), 145–158.
- Бојовић Радивоје, *Чачански крај у їрошлосїи : водич Народної музеја Чачак* (Чачак : Народни музеј, 2009)
- Gavrilović Ljiljana, *Muzeji i granice moći* (Beograd : Biblioteka XX vek : Knjižara Krug, 2011)
- Гавриловић Љиљана, *О їолиїикама, їденїиїшїеїшїма и друїе музејске їриче* (Београд : САНУ, Етнографски институт, 2009)
- Kuljić Todor, *Kultura sećanja : teorijska objašnjenja upotrebe prošlosti* (Beograd : Čigoja štampa, 2006)
- Manojlović-Pintar Olga, „Muzeji Beograda i koncept suočavanja sa prošlošću“, у: *Muzeji kao mesta pomirenja*, ур. Slađana Bojković, Ana Stolić (Beograd : Istorijski muzej Srbije, 2010), 129–136.
- Maroević Ivo, *Uvod u muzeologiju* (Zagreb : Zavod za informacijske studije, 1993)
- Popadić Milan, *Vreme prošlo u vremenu sadašnjem : uvod u studije baštine* (Beograd : Centar za muzeologiju i heritologiju Filozofskog fakulteta, 2015)
- Stransky Zbynek, „Temelji opšte muzeologije“, *Muzeologija* 8 (Zagreb, 1970), 40–73
- Рајић Делфина, Милош Тимотијевић, *Кулїурна ризница Чачка : од їраисїорије до савременої доба* (Чачак : Народни музеј, 2008)
- Тимотијевић Милош, „Албум старог Чачка (1870–1941) : град, људи, догађаји“, у: *Албум*

стари Чачка : 1870–1941, пр. Делфина Рајић, Радивоје Бојовић и Милош Тимотијевић (Чачак : Народни музеј, 2010), 5–15.

Тимотијевић Милош, „Бој на Љубићу у званичној репрезентативној култури Чачка током XIX и XX века“, у: *Српска револуција и обнова државности Србије : двеста година од Другој српској усџанка*, ур. Радомир Ј. Поповић (Београд : Историјски инситит; Чачак : Међуопштински историјски архив, 2016), 215–240.

Тимотијевић Милош, „Дуг пут оснивања Музеја у Чачку“, у: *Сџоменица Народної музеја у Чачку 1952–2012*, ур. Делфина Рајић (Чачак : Народни музеј, 2013), 5–13.

Тимотијевић Милош, „Шест деценија рада Народног музеја у Чачку (1952–2012)“, у: *Сџоме-*

ница Народної музеја у Чачку 1952–2012, ур. Делфина Рајић (Чачак : Народни музеј, 2013), 15–111.

Тимотијевић Милош, *Чачак у доба социјализма : (1944–1990) : фотџографија као рејрезентџ џолиџичке моћи* (Чачак : Народни музеј, 2013), 5–24.

Тимотијевић Мирослав, *Таковски усџанак – српске Цветџи : о јавном заједничком сећању и заборављању у симболичној џолиџици званичне рејрезентџаџивне кулџуре* (Београд : Историјски музеј Србије : Филозофски факултет, 2012)

Šola Tomislav, *Prema totalnom muzeju* (Beograd : Filozofski fakultet, Centar za muzeologiju i heritologiju ; Kruševac : Narodni muzej, 2011)

HISTORY DEPARTMENT OF THE NATIONAL MUSEUM IN ČAČAK: HISTORY OF HERITAGE AND STRUCTURE OF THE PERMANENT EXHIBITION (1953–2006)

The paper explains the practice of collection and exhibition of objects within the History Department of the National Museum in Čačak from 1953 to 2006. Besides the analysis of the structure of the museum collections, it focuses on the chronology of acquisition of artefacts and motifs for selection of the objects forming the present collection. It gives an overview of the structure of the current permanent exhibition, from the basic idea that it represents in public (rebellions, uprisings and wars from 1804 to 1941) to the objects selected to support such an idea, which defined further policy of collection and exhibition of artefacts.

In that context, institutionalization of memorisation starts with emphasizing the importance of national heroes and the value of objects they possessed. It was exactly the preciousness of artefacts that was the main criterion of preservation. Institutionalization

of the created collections at the same time imposed the criterion of representativeness of national treasures.

Such a communication model implies the creation of a field of experience involving structural and selective information shaped after the failure of socialism (1990). However, in case of the Museum of Čačak that process preserved its continuity even during the socialist era, while it obtained its full scope and meaning during the period of transition. The collected and exhibited artefacts do not represent the entire history of a nation or region, but a summary view of the history of Serbia with the aim of presenting military conflicts in function of creation and maintenance of a national state. Thereby, the history of bourgeoisie served as a framework for preservation of the collected and exhibited objects, which is also the idea of the existing permanent exhibition.

Miloš TIMOTIJEVIĆ, PhD

La section historique du Musée national à Cacak: histoire du patrimoine et structure de l'exposition permanente (1953–2006)

Cette étude explique la pratique de collecte et d'exposition d'objets dans le cadre de la Section historique du Musée national à Cacak de l'année 1953 à 2006. En dehors de l'analyse de la structure des recueils, l'attention est également portée sur la chronologie des afflux des muséales et sur les motifs pour la sélection des objets qui constituent aujourd'hui les fonds collectifs. Un coup d'œil rétrospectif sur la structure actuelle de l'exposition permanente est aussi donné à partir de l'idée élémentaire qu'elle présente au public (rébellions, insurrections et guerres durant la période de 1804 à 1941) jusqu'aux objets choisis qui sont en fonction d'une telle conception, ce qui déterminera aussi la politique ultérieure de collecte et d'exposition des muséales.

Dans un tel contexte, l'institutionnalisation de la mémorisation part de la mise en évidence de l'importance des héros de la nation et de la valeur des objets qui leur appartiennent. C'est justement la valeur des muséales qui fut le critère élémentaire de la tésaurisation. L'insti-

tutionnalisation des recueils formés imposa en même temps aussi le critère de représentation des valeurs nationales.

Un tel modèle de communication conditionna la création d'un champs expérimental dans lequel opèrent les informations structurales et sélectives formulées après la chute du socialisme (1990). Cependant, en ce qui concerne le Musée à Cacak, ce processus eut sa continuité aussi durant l'époque même du socialisme, afin d'obtenir en temps de transition une pleine ampleur et signification. Les muséales collectées et exposées ne sont pas la représentation de l'histoire complète de la nation ou de la région, mais représentent l'élagage des regards sur l'histoire de la Serbie, afin de présenter les conflits militaires dans la fonction de création et de conservation de l'état national. Néanmoins, l'histoire de la bourgeoisie procura une base pour la muséalisation des objets qui furent collectés et exposés, ce qui est également le concept de l'exposition permanente.

Milos TIMOTIJEVIC, Dr

УДК: 327.84(73:497.11)"1948/1955"(093.2)

**Гвозден
ОТАШЕВИЋ**
новинар, Чачак

ШТА ЈЕ ЦИА ТРАЖИЛА У ЧАЧКУ?

АПСТРАКТ: *Америчка обавештајна агенција (ЦИА) са седиштем у Ленлију, држава Вирџинија (САД), њој је, након извесног времена, скида ознаке тајности са њој поверљивих докумената у својој архиви, ња је, иако, у њој очевитим деценијама XXI века, јавности њој досиљало досиљало, њреко њнтернетне странеце ЦИА, шта су њени агенти извештавали из Чачка њоловином њрошлог столећа. У овом њекстиу аутор, иначе дописник листца „Полињика“ из чачанског краја, даје њриказ њажанимљивих њојединости из 13 објављених докумената.*

КЉУЧНЕ РЕЧИ: *ЦИА, Чачак, шпњјун, агенти, извештај, „Рањко Мињровић“, „Слобода“, „Прва њешолењка“*

Америчка обавештајна служба постепено скида ознаке тајности са својих шпијунских извештаја из Чачка сачињених педесетих прошлог века, а од почетка овог (XXI) ЦИА је јавности на увид ставила 13 таквих „чачанских“ докумената који су деценијама, у архиви у Вирџинији, боравили под ознаком „тајна“ или „поверљиво“.

Шта су обавештајци водеће силе света могли тако важно да траже и нађу у паланци која је у то доба (1948) имала само 13.000 душа и тек се усправљала на ноге после страшних ратних година? Занимало их је, пре свега, шта се ради у војсци, армијским и новим индустријским предузећима. Привредна и војна шпијунажа били су постављени као основни задаци, па је само један од 13 поменутих докумената, и то онај из 1951. године, садржао податке о антикомунистичком покрету отпора у Западној Србији.

Из данашњег угла лако је уочити да су ти шпијунски извештаји били језгровити, са подацима скоро стопостотно тачним. А тамо где је шпијун био у недоумици, назна-

чио би да је податак непроверен, преузет из штампе или је реч о индицијама. Ако нешто није видео својим очима, навео би да је вест добио од „информатора“, дакле од нашег човека доушника, врбованог или плаћеног.

Тако, рецимо, у заглављу извештаја ЦИА-РДП80-00247А001900800001-1 од 2. децембара 1954. стоји: Поверљиво, достављено копија 50x1, земља Југославија (овај документ садржи информације које се тичу националне одбране УС и забрањен је увид неовлашћеним особама), а предмет дојаве је борбени поредак у ЈНА:

„Штаб 385. Моторизованог транспортног батаљона је у Чачку има једну саобраћајну јединицу у Београду, командант је од априла 1954. потпуковник Фрањо Лескошек. Ова јединица припада Београдском војном подручју и обухвата три транспортне јединице, једну за обуку возача и једну аутомеханичарску радионицу“, јавља из Чачка шпијун ЦИА.

Његов колега је 28. новембра 1951. године јавио: „Четрнаест група Геолошког

института Српске академије наука завршило је истраживања по Западној Србији. Више од 60 научника и асистената радило је у близини Горњег Милановца, Такова, Смедерева, Ребеља, Косјерића, Пожеге и других места. Њихова главна мисија била је да провере постојеће геолошке карте и сачине нове карте овог подручја. Групе су сакупиле много фосилног материјала од стратографског и палеонтолошког значаја, и етнолошке и минералолшке материјале из многих претходно неистражених подручја.“

У извештају од 22. новембра 1949. године о градњи хидроелектрана у Међувршју и Овчар Бањи стоји да је на првој завршено 17, на другој 40 одсто радова, и додаје: „Кад је прављен план о подизању те две хидроелектране, предвиђено је да се турбине увезу из Чехословачке. После прекида односа са том земљом, југословенски инжењери се надају се ће им Британци испоручити опрему. Петогодишњим планом предвиђено је да ове електране буду завршене до 1950, а да 1951. буду стављене у погон. На овим пословима упослене су добровољне радне бригаде али радови напредују веома споро и ако се настави тим темпом посао неће да буде завршен пре 1955.“ Ипак, све је завршено 1954. године. Шпијун се преварио за једну годину.

У јуну 1950. године обавештајац из Чачка јавља у Ленгли да су налазишта магнетита у Милићевцима и Горњој Горевници скоро исцрпљена, али да су новооткривена у Ријеци и Галичу и те како богата. Фабрика за прераду у Брђанима има две пећи („прва је предратна, друга нова, из 1949“) са дневним учинком од 25 вагона печеног магнетита, запошљава 200 радника са још 250 јамских рудара, а директор фабрике је инжењер Грегор Подурец, „руски белогардејац“.

Најопширнији је био агент који је послао извештај 19. марта 1951. године о чачанској „Фабрици хартије“. Пописао је димензије свих зграда и све машине, јавио да фабрички парни генератор дневно троши 30 тона угља лошијег квалитета, а да је „технички директор фабрике инжењер Енвалд, који

није комуниста“. Поручио је, такође, да фабрика има железнички колосек којим вагоне, пошто се испразне, „вуку четири вола“.

До појединости је била покривена делатност Војно-грађевинског предузећа „Ратко Митровић“ из Чачка, у извештајима од 23. августа 1951. и 17. јануара 1952. године. Тих година колектив је био од државне важности, јер је „Ратко Митровић“ подизао три војне фабрике у овом делу државе – „Слобода“ у Чачку, „Милан Благојевић“ у Лучанима и „Прва петолетка“ у Трстенику.

Тако сазнајемо да је „Слободу“ градило 80 кв. радника „Ратка Митровића“, 500 радника добровољаца Народног фронта и 1.200 чланова Другог радног батаљона Другог радничког одреда, док „спољну безбедност одржава око 40 чувара из КНОЈ-а (Корпус народне одбране Југославије) у саставу јединице стациониране у Ужичкој Пожеги“. Директор предузећа је „извесни мајор Винко, Словенац“, главни инжењер „извесни Шевченко, Рус који не жели да се врати тамо“, а официр Контраобавештајне службе (КОС) је „неидентификовани ћелави капетан који је наследио поручника Тому Шуљагића. Простор је дугачак три километра, широк километар, процењује се да је подигнуто 35 грађевина и прокопано неколико тунела кроз Јелицу, а зону од 500 метара око фабрике чувају војне јединице“. У „Слободи“ ће се „радити муниција малих калибара“, у „Милану Благојевићу“ противтенковска, а у Лучанима ће „вероватно бити изграђена фабрика барута“, реферисао је шпијун, што се показало тачним. Ту је директор „Вилим Шомођи, Мађар из Бачке Паланке, фанатични комуниста који је обучен само за техничке послове“, партијски секретар је мајор Винко Грујић („Веома бучан човек“), а спољну безбедност чува 70 припадника КНОЈ-а из пожешке јединице.

Фабрику авиона у Трстенику подизало је 35 радника управе од којих су половина инжењери, 100 кв. радника, 1.000 радника добровољаца НФ и 800 чланова Првог радног батаљона, али је већ на почетку било белаја. Ево шта је одатле јавио шпијун ЦИА:

„У јануару 1950. почело је инсталирање алатних машина у две завршене радионице. Канцеларије чланова особља премештене су у нову зграду. Припадници КНОЈ-а чувају улаз у ту зграду и траже посебне пропуснице за приступ. Седмицу пошто је зграда отворена, из једне од канцеларија украдени су планови за конструкцију авионских мотора. Било је много ухапшених, али лопов ипак није откривен. После тога, руководство фабрике је наредило специјалним чуварима да дежурају поред службеника док су планови код њих.“

Агент који је покривао „Складиште авионског горива код Витановца, Чачак“ известио је 21. јануара 1952. године да ту, на дубини до 70 метара, у непознатом броју резервоара има 3.000 до 4.000 тона авионског горива намењеног аеродрому у Ранковићеву (Краљевићеву), додајући:

„Ова резерва је наводно део испорука западних савезника у време кризе око Трста током 1948. На основу података добијених од информатора, складиште горива строго чува посада од једног официра и 30 подофицира и регрута који припадају јединици аеродрома у Ранковићеву. Складиште је опасно препреком од бодљикаве жице високе 2,5 метра, са чуварским осматрачницама на сваком углу. Отприлике 100 метара око оградe је забрањена зона. Чуvari су постављени испред улаза у депо и на врху сваке осматрачнице. Такође, у време кад је информатор посетио ту зону, на дужности су биле две чуварске патроле са псима. Информатор није приметио ниједну противавионску батерију постављену у близини.“

Ево шта је агент ЦИА јавио о кретању четника и то шест година после рата, дакле

у време кад су већ увелико били поражена војска:

„ЦИА-РДП82-00457Р008400430008-8, 21. септембар 1951. Поверљиво, достављено 25x1, земља Југославија, предмет: Антикомунистички покрет отпора у Западној Србији.“

1. Покрет отпора делује у Западној Србији под називом „Ослобођење земље“ или ОЗ (Liberation of the Country). Учитељица Ната Ђуричић, из села Козличић у округу Ваљево, ухапшена је децембра 1950. као члан ОЗ. УДБА је нашла чланску карту ОЗ на њено име и због тога је осуђена на шест година затвора.
2. У ваљевском округу тренутно оперишу мале четничке групе, у подземљу. Потпуковник Владимир Комарчић, познат као Лале, бивши командант Михаиловићевог Посавско-колубарског корпуса, и Миле Бошковић, неко време командант Ваљевске војне области под Михаиловићем, живе у планинским скровиштима у пределима Медведника, Маљена, Рудника и Сувобора. Јављено нам је да им народ у тим крајевима помаже.
3. Никола Калабић, бивши четнички официр, био је, како извештавају, опкољен 1950. од стране милиције и војске између села Брежђе и Осеченица. Ипак је успео да побегне и народ ваљевског краја верује да он још живи на овом подручју.
4. Спиро Миладиновић, означен је као вођа четничке групе из Топлице која оперише на подручју Космета.“

Извор: <https://www.cia.gov/library/readingroom/search/site/serbia>

Документ 1

ЦИА-РДП80-00247A001900800001-1

2. децембар 1954.

Поверљиво, достављено копија 50x1, земља Југославија

(овај документ садржи информације које се тичу националне одбране УС и забрањен је увид неовлашћеним особама)

Предмет: Борбени поредак: 385. Моторизовани транспортни батаљон Чачак; 58. Пешадијска дивизија, Осијек; 49. Пешадијски пук, Винковци.

1. Штаб 385. Моторизованог транспортног батаљона је у Чачку, има једну саобраћајну јединицу у Београду, командант је од априла 1954. потпуковник Фрањо Лескошек. Ова јединица припада Београдском војном подручју и обухвата три транспортне јединице, једну за обуку возача и једну аутомеханичку радионицу.
2. 58. Пешадијска дивизија смештена је у Осијеку, под командом генерал-мајора Милоша Станимировића, обухвата четири пешадијска пука, по два у Осијеку и Винковцима. Један од тих пукова, 49. Винковачки, под командом је пуковника Вељка Матичевића.

(Одобрено за објављивање 18. 2. 2014)

INFORMATION REPORT INFORMATION REPORT

CENTRAL INTELLIGENCE AGENCY

This material contains information affecting the National Defense of the United States within the meaning of the Espionage Laws, Title 18, U.S.C. Secs. 793 and 794, the transmission or revelation of which in any manner to an unauthorized person is prohibited 50X1-HUM

C O N F I D E N T I A L
N O F O R E I G N D I S S E M

COUNTRY Yugoslavia

REPORT

SUBJECT Order of Battle: 385th Motor Transport Battalion, Cacak; 58th Infantry Division, Osijek; 49th Infantry Regiment, Vinkovci

DATE DISTR. 2 DEC 1964

NO. PAGES 1

REFERENCES

DATE OF INFO.
PLACE & DATE ACQ

50X1-HUM

50X1-HUM

THIS IS UNEVALUATED INFORMATION. SOURCE GRADINGS ARE DEFINITIVE. APPRAISAL OF CONTENT IS TENTATIVE.

1. The headquarters of the 385th Motor Transport Battalion is at Cacak; one transport company is on detached service in Belgrade. The Commanding Officer, as of April 1964, was Lt. Col. Franjo Lokosek. The unit is subordinate to the Belgrade Podrucje, and includes 3 transport companies, 1 driver training company, 1 company for the workshop where repairs of Podrucje vehicles are made.

2. The 58th Infantry Division is stationed in Osijek and is under the command of Major General Milos Stanimirovic. Dependent units include the following:

- 94th Infantry Regiment, V.P. 5640, Osijek
- ? Infantry Regiment, V.P. 5530, Osijek
- ? Infantry Regiment, V.P. ? Vukovar
- 49th Infantry Regiment, V.P. 7930, Vinkovci.

3. The 49th Infantry Regiment, Vinkovci, is under the command of Col. Veljko Maticevic.

5
4
3
2
1

5
4
3
2
1

C O N F I D E N T I A L
N O F O R E I G N D I S S E M

GROUP 1
Excluded from automatic
downgrading and
declassification

STATE	DIA	ARMY #	NAVY	AIR	NSA	AID			
									50X1-HI IM 50X1-HUM

(Note: Field distribution indicated by "#".)

INFORMATION REPORT INFORMATION REPORT

Документ 2

ЦИА-РДП80-00809А000700030189-8

28. новембар 1951.

Поверљиво, достављено 50x1, докумен̄т садржи информације из с̄траних извора или радио-емисија, земља Јуџославија – Буџарска

Предмет̄: Групе геолога истражују Западну Србију, пронађене нове залихе каолина у Бугарској.

(Новински извештаји Јуџославија – Буџарска, 16. јун – 13. септембар 1951, као индикације, нероверено)

(Провера геолошких мапа, Зајреб, Борба, 7. август 1951)

Четрнаест група Геолошког института Српске академије наука завршило је истраживања по Западној Србији. Више од 60 научника и асистената радило је у близини Горњег Милановца, Такова, Смедерева, Ребеља, Косјерића, Пожеге и других места. Њихова главна мисија била је да провере постојеће геолошке карте и сачине нове карте овог подручја.

Групе су сакупиле много фосилног материјала од стратографског и палеонтолошког значаја и етнолошке и минеролошке материјале из многих претходно неистражених подручја.

(Откривене залихе азбест̄а. Зајреб, Вјесник, 16. јуна 1951)

У Срезу Кавадараца напредују радови на испитивању залиха азбеста. Нова истраживања у руднику Добриниште код Ибарца открила су досад непознате залихе квалитетног chrysotile азбеста. Геолози верују да залиха азбеста има такође близу Мајдана, Клинова, Куманичева и Галишта.

(У Буџарској откривене нове залихе каолина – Софија, Труд, 13. септембар 1951)

Директор рудника у Сенову, близу старог налазишта каолина у Сенову, Иван Иванов Кишкинов, открио је нове залихе каолина на налазишту Разград Околија. Међутим, то налазиште није погодно за експлоатацију. Касније, Кишкинов је открио друге сличне залихе погодне за коришћење и то је уврштено у план експлоатације рудника Сеново за 1951. годину.

(Одобрено за објављивање 17. 10. 2011)

CLASSIFICATION **CONFIDENTIAL**
 SECURITY INFORMATION
 CENTRAL INTELLIGENCE AGENCY
 INFORMATION FROM
 FOREIGN DOCUMENTS OR RADIO BROADCASTS

REPORT
 CD NO. [ ]

50X1-HUM

COUNTRY: Yugoslavia; Bulgaria
 SUBJECT: Economic - Natural resources
 HOW PUBLISHED: Daily newspapers
 WHERE PUBLISHED: Yugoslavia; Bulgaria
 DATE PUBLISHED: 16 Jun - 13 Sep 1951
 LANGUAGE: Serbo-Croatian; Bulgarian

DATE OF INFORMATION: 1951
 DATE DIST. 24 Nov 1951
 NO. OF PAGES: 1
 SUPPLEMENT TO REPORT NO.

THIS DOCUMENT CONTAINS INFORMATION AFFECTING THE NATIONAL DEFENSE OF THE UNITED STATES WITHIN THE MEANING OF REPUBLICAN ACT NO. 50, U. S. C. 161 AND 163 AS AMENDED. ITS TRANSMISSION OR THE REVELATION OF ITS CONTENTS IN ANY MANNER TO AN UNAUTHORIZED PERSON IS PROHIBITED BY LAW. REPRODUCTION OF THIS FORM IS PROHIBITED.

THIS IS UNEVALUATED INFORMATION

SOURCE: Newspapers as indicated.

GEOLOGY GROUPS EXPLORE WESTERN SERBIA;
 FIND NEW KAOLIN DEPOSITS IN BULGARIA

CHECK GEOLOGICAL MAPS -- Zagreb, Borba, 7 Aug 51

Fourteen groups from the Geological Institute of the Serbian Academy of Science have just completed exploring western Serbia. Over 60 scientists and assistants worked in the vicinity of Gornji Milanovac, Takovo, Smederevo, Rebelj, Koejeric, Pozega, and other places. Their main mission was to check existing geological charts and make new charts of this area.

The group collected much fossil material of stratigraphic and paleontological significance, and ethnological and mineralogical materials from many previously unexplored areas.

DISCOVER NEW ASBESTOS DEPOSITS -- Zagreb, Vjesnik, 16 Jun 51

In Kavadar Srez, exploratory work has been in progress to discover asbestos ore. New explorations of the Dobriniste mine near Ibarac have uncovered rich deposits of good-quality chrysotile asbestos. Geologists believe asbestos is also present near Majdan, Klinovo, Kumanicevo, and Galiste.

NEW KAOLIN DEPOSITS DISCOVERED IN BULGARIA -- Sofia, Trud, 13 Sep 51

New kaolin deposits have been discovered by Ivan Ivanov Kishkinov, director of the mine in Senovo, near the old kaolin mine in Senovo, Razgrad Okliya. However, these deposits were unexploitable. Later, Kishkinov discovered other such deposits, which were exploitable and which made the fulfillment of the 1951 plan of the Senovo mine possible.

- E N D -

- 1 -

CLASSIFICATION		CONFIDENTIAL		CONFIDENTIAL	
STATE	☒ NAVY	☒ NSRB	DISTRIBUTION		
ARMY	☒ AIR	☒ FBI			

Документ 3

ЦИА-РДП82-00457Р002500210009-6

17. мај 1949.

Поверљиво, достављено 25x1 и 6x1, земља Југославија

Предмет: Складиште бензина код Краљева, Србија.

(Тајна, нејоверена информација)

Подземно складиште бензина код Краљева снабдева горивом аеродрома код Краљева, у Прељини близу Чачка и у Крагујевцу. Подигнуто је у склопу брда „Чемерница“ које се налази северно од пруге Краљево – Крагујевац, на тачки удаљеној пет километара источно од Краљева. Депо има непознат број резервоара, од којих сваки може да прими три милиона литара. По нашим извештајима, резервоари су пуни. Депо је окружен оградом од бодљикаве жице високом 2,5 метра. Од објеката на површини је видљиво само седам вентилатора од армираног бетона. Област чува седам стражарских смена, састављених од Десете крајишке дивизије којој је штаб у Крагујевцу. Они чувају и фабрику авионских мотора у Краљеву и аеродром у Краљеву.

(Ознака јоверљивости скинута 10. 5. 1978, за објављивање одобрено 9. 9. 1999)

CLASSIFICATION ~~SECRET~~

25X1A2g

Approved For Release 1999/09/09 : CIA-RDP82-00457R0025002

25X1A9a

INFORMATION REPORT

CD NO.

COUNTRY Yugoslavia

DATE DISTR. 17 March 1949

SUBJECT Gasoline Depot at Kraljevo, Serbia

NO. OF PAGES 1

PLACE ACQUIRED 25X1A6a

NO. OF ENCLS. 1 sketch
(LISTED BELOW)

DATE OF INFO. 25X1X6a

25X1A2g

25X1X6

SUPPLEMENT TO REPORT NO.

An underground gasoline depot near Kraljevo supplies fuel to the airfields at Kraljevo, Preljina (near Cacak), and Kragujevac. It is built into the slope of "Cemernica" hill which is located just north of the Kraljevo-Kragujevac railway line at a point five kilometers east of Kraljevo. The depot contains an unspecified number of concrete fuel tanks each of which has a capacity of 3,000,000 liters. All fuel tanks are reported to be full. The depot area is surrounded by a barbed wire fence two and one-half meters high, and the only objects visible above the surface are seven ventilator shafts of reinforced concrete. The area is guarded by seven guard posts, manned by members of 10 "Krajinska" Division which has its headquarters at Kragujevac. The 10 Division also guards the aircraft engine factory at Kraljevo and the Kraljevo airfield.

This document is hereby regraded to ~~CONFIDENTIAL~~ in accordance with the letter of 14 October 1973 from the Director of Central Intelligence to the Archivist of the United States.
Next Review Date: 2008

Document No. 008
NO CHANGE in Class.
 DECLASSIFIED
Class. CHANGED TO: TS S C
DDA Memo, 4 Apr 77
Auth: DDA REG. #7/1763
Date: MAY 1976 10 By: 013

CLASSIFICATION		~~SECRET~~		DISTRIBUTION													
STATE	☒ NAVY	☒ AIR	☒ FBI														

~~SECRET~~

Документ 4

ЦИА-РДП82-00457Р00340060005-7

22. новембар 1949.

Поверљиво, досјављено 25x1, земља Југославија

Предмет: Изградња хидроелектрана код Чачка у Овчарској бањи.

1. У Југославији је за изградњу хидроелектрана задужено државно предузеће познато као „Хидроградња“, под чијом управом су 1949. почели радови на хидроелектрани *Међувршје* код Чачка. Завршено је 17 одсто радова. Такође 1949. почела је изградња друге хидроелектране, близу Овчарске бање, и ту је довршено 40 одсто радова. Постављени су темељи и ископани канали, али машине и турбине још нису допремљени.

Кад је прављен план о подизању те две хидроелектране, предвиђено је да се турбине увезу из Чехословачке. После прекида односа са том земљом, југословенски инжењери надају да се ће им Британци испоручути опрему.

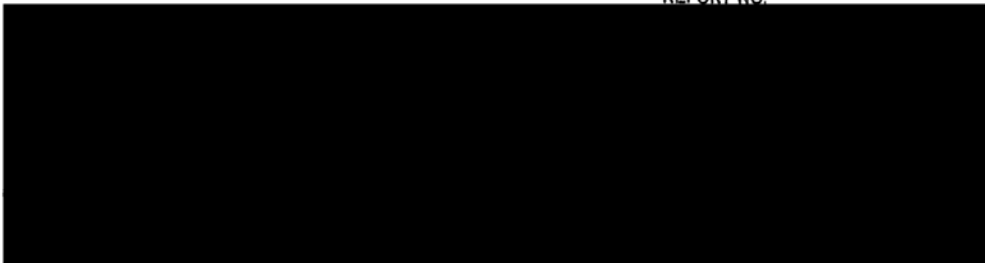
2. Петогодишњим планом предвиђено је да ће ове електране да буду завршене до 1950, а 1951. бити стављене у погон. На овим пословима упуслене су добороволне радне бригаде, али радови напредују веома споро, и ако се настави тим темпом посао неће бити завршен. пре 1955.

(Одобрено за објављивање 30. 3. 2001)

INFORMATION REPORT

COUNTRY Yugoslavia
SUBJECT Construction of the Hydro-Electric Stations near
Cacak and Ovcarska Banja.
PLACE ACQUIRED [REDACTED]
DATE OF [REDACTED] 25X1A

REPORT NO. [REDACTED]
CD NO. 25X1A 608
DATE DISTR. 22 NOV 49
NO. OF PAGES 1
NO. OF ENCLS. (LISTED BELOW)
SUPPLEMENT TO REPORT NO. 25X1X

1. In Yugoslavia the state enterprise for the construction of hydro-electric stations is known as "Hidrogradnja". Under its direction, work was started in 1949 on the Medjuvrnje hydro-electric station near Cacak. Seventeen percent of the construction has been completed. A second hydro-electric station near Ovcarska Banja was also started in 1949, and is forty percent completed. The concrete foundations have been laid and canals have been dug, but the machinery and turbines have not yet arrived.
2. When plans were first made for the construction of these two hydro-electric stations, the required turbines were to be imported from Czechoslovakia. Since the breakdown of relations with that country, Yugoslav engineers have hoped that Britain would supply the equipment.
3. The Five Year Plan called for the completion of the two stations by 1950 so that they could be put into operation by 1951. Voluntary labor brigades are employed on these projects, and the work is progressing so slowly that if the work continues at its present pace, it is considered unlikely that the projects will be completed before 1955.

This document is hereby regraded to CONFIDENTIAL in accordance with the letter of 16 October 1978 from the Director of Central Intelligence to the Archivist of the United States.
Next Review Date: 2008

Document No. 5
NO CHANGE in Class.
 DECLASSIFIED
Class. CHANGED TO: TS
Auth: [REDACTED] 4 Apr 77
Date: 25 Oct 98

CLASSIFICATION CONFIDENTIAL OFFICIALS ONLY					
STATE ☒	NAVY ☒	NSRB ☒	DISTRIBUTION	WARNING NOTICE	THIS DISTRIBUTION LISTING MUST BE
ARMY ☒	AIR ☒	FBI ☒			

EXCISED BEFORE PUBLIC RELEASE OF THIS DOCUMENT.

Документ 5

ЦИА-РДП82-00457Р0048004100112-9

9. мај 1950.

Поверљиво, достављено 50x1, земља Југославија

*Предмет: Војнотехничке фабрике у Вогошћи, Илијашу и Чачку
(нејроверена информација)*

1. Фабрика Вогошћа је део Комбината Војне Индустрије у Сарајеву који такође укључује три остала војнотехничке фабрике, Сарајево 1, Сарајево 2 (Пиротехника Кошево) и Илијаш.
2. Фабрика Вогошћа основана је за израду тенкова, трактора, аутомобила, артиљерије и артиљеријске муниције. Процењује се да сада има 1.200 запослених, укључујући и оне који раде на развоју и конструкцији експериментално. Сировине су скоро искључиво из југословенских извора. Секције за израду муниције, ливница и ковачница су у раду. Главни производ фабрике је оклопни део тенкова. Производња мотора за аутомобиле планирана је од новембра 1949. Фабрика ради на електричну енергију из Сарајева, али користи своју термоелектрану као резерву. Опрема коју има је немачког, чешког, руског и југословенског порекла.
3. Војнотехничка фабрика Илијаш смештена је иза железничке станице у Илијашу, на прузи Шамац – Сарајево, запошљава око 800 радника на изради полупроизвода који се користе за производе других фабрика. Сировине углавном добија из комбината гвожђа Зеница и Вареш и рудника Бор. Електричном енергијом снабдева се из термоелектране у Какњу, док заводска станица служи као резерва. Постројење чувају, интерно, индустријска милиција и особље УДБ-е, а споља КНОЈ.
4. Војнотехничка фабрика „Ратко Митровић“ у Чачку производи три врсте пољских радио-телеграфских и телефонских апарата за Војску Југославије. Има око 1.200 запослених. Поред тога, око 400 армијских радио-механичара обучава се у фабричкој школи. Електрична енергија добија се из Чачка, али фабрика има и сопствену резервну станицу.

(Одобрено за објављивање 17. 9. 2013)

INFORMATION REPORT

COUNTRY Yugoslavia
SUBJECT Military Technical Plants at Vogosca,
Ilijas and Cacak

CONFIDENTIAL

CD NO.

DATE DISTR. 9 MAY 50

NO. OF PAGES 1

PLACE ACQUIRED
DATE OF INFO.

NO. OF ENCLS.
(LISTED BELOW)

SUPPLEMENT TO REPORT

50X1-HUM

[Redacted area]

THIS DOCUMENT CONTAINS INFORMATION AFFECTING THE NATIONAL DEFENSE OF THE UNITED STATES WITHIN THE MEANING OF THE ESPIONAGE ACT OF U. S. C., 51 AND 56, AS AMENDED, ITS TRANSMISSION OR THE REVELATION OF ITS CONTENTS IS ANY MANNER TO AN UNAUTHORIZED PERSON IS PROHIBITED BY LAW. REPRODUCTION OF THIS FORM IS PROHIBITED.

THIS IS UNEVALUATED INFORMATION

50X1-HUM

[Redacted area]

1. The Vogosca Plant is part of the Kombinat Vojne Industrije (Military Industrial Combine) in Sarajevo, which also includes three other military technical plants; Sarajevo I, Sarajevo II (The Kosevo Pyrotechnic), and Ilijas.
2. The Vogosa Plant was built for the manufacture of tanks, tractors, automobiles, artillery and artillery ammunition. At present approximately 1,200 workers are employed, including those experimenting on model construction. Raw materials come almost exclusively from Yugoslav sources. The ammunition section, the foundry and forge are in operation. The chief product of the plant is armored parts for tanks. Production of an automobile engine was planned to begin in November 1949. The plant operates on electric power from Sarajevo, but utilizes its own thermal power station as a reserve. Equipment used is of German, Czech, Russian and Yugoslav origin.
3. The Ilijas Military Technical Plant, located beyond the Ilijas railroad station on the Samac-Sarajevo line, employs approximately 800 workers in the manufacture of semi-finished products, which are processed for completion in the other plants of the combine. Raw materials are supplied mostly by the Zenice and the Vares Iron Works and the Bor mine. Electric power is furnished by the thermal power plant in Kakanj, while the plant's own power station serves as a reserve. The plant is guarded by the Industrial Militia and by UDB personnel internally, and by the KNOJ externally.
4. The Ratko Mitrovic Military Technical Plant in Cacak is producing three types of Polish radiotelegraphic and telephone sets for the Yugoslav Army. Approximately 1,200 workers are employed. In addition, approximately 400 Army radio mechanics are being trained in the plant school. Electric power is obtained from Cacak and the factory has its own reserve power plant.

50X1-HUM

[Redacted area]

CLASSIFICATION		~~SECRET/CONTROL~~ - U.S. OFFICIALS ONLY	
STATE	☒ NAVY	☒ NSRB	DISTRIBUTION
ARMY	☒ AIR	☒ FBI	

This document is hereby regraded to CONFIDENTIAL in accordance with the letter of 16 October 1978 from the Director of Central Intelligence to the Archivist of the United States.
Next Review Date: 2008

Document No. [Redacted]
No Change in Class. [Redacted]
Declassified [Redacted]
Auth: [Redacted]
Date: [Redacted]

CONFIDENTIAL

50X1

Документ 6

ЦИА-РДП82-00457Р005000160006-7

5. јун 1950.

Поверљиво, досјављено 25x1, земља Југославија

Предмет: „Шумадија“, фабрика за прераду магнезита у Брђанима код Чачка.

(нејроверена информација)

1. Магnezит се добија из рудника у Милићевцима и Горњој Горевници, који су скоро исцрпљени, и из недавно откривених налазишта у Ријеци и Галичу, за које се јавља да су богата. Руда добијена у Милићевцима и Горњој Горевници превози се на обраду жичаром, до фабрике у Брђанима, на супрот железничкој станици на прузи Чачак – Лајковац – Београд, 18 километара од Чачка. Руда из рудника Ријека и Галич довози се камионима. После пребирања и паковања руда се железничким вагонима транспортује у Београд.
2. Први и други квалитет руде се извози, пре свега у САД. Мање вредне категорије прерађују се у плоче дугачке два и широке пола метра, дебљине од пола до пет центиметара. Дневни учинак фабрике је отприлике 25 вагона печеног магнезита или 500 плоча.
3. Фабрика је опремљена са две пећи за магnezит. Прва је стара и предратна, док је друга нова, подигнута 1949. и има два велика бензинска мотора. Сада су инсталиране и две нове пећи и још једна линија за брзо печење магнезита.
4. Фабрика запошљава 200 радника и око 250 рудара у јами. Инжењер Грегор Подурец, руски белогардејац, директор је фабрике, а персонални директор је Радомир Бошњаковић.

(Одобрено за објављивање 14. 4. 2006)

CENTRAL INTELLIGENCE AGENCY
Approved For Release 2006/04/14 : CIA-RDP82-00457R005000160006-7
INFORMATION REPORT

CD NO. R005000160006-7

25X1
no
176

COUNTRY Yugoslavia
SUBJECT "Shumandija" Magnesite Processing Factory
at Brdjani near Cacak

DATE DISTR. 5 JUN 50
NO. OF PAGES 1

CONFIDENTIAL

NO. OF ENCLS. (LISTED BELOW) 25X1
SUPPLEMENT TO REPORT NO. 25X1

THIS DOCUMENT CONTAINS INFORMATION AFFECTING THE NATIONAL DEFENSE OF THE UNITED STATES WITHIN THE MEANING OF THE ESPIONAGE ACT OF U.S.C. 11 AND 16, AS AMENDED. ITS TRANSMISSION OR THE REVELATION OF ITS CONTENTS IN ANY MANNER TO AN UNAUTHORIZED PERSON IS PROHIBITED BY LAW. REPRODUCTION OF THIS FORM IS PROHIBITED.

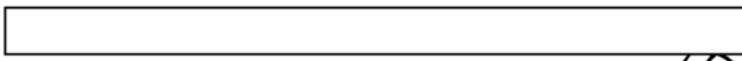
THIS IS UNEVALUATED INFORMATION

25X1

1. Magnesite is obtained from the Milicevci mines at Bornja Gorijevnica, which are almost exhausted, and from the recently-discovered mines at Rijepa and Gales, which are reported to be rich. The ore from Milicevci-Gornja Borijevica is transported for processing by cable car to the factory, which is located in Brdjani, opposite the railroad station on the Cacak-Lajkovac-Belgrade line, 18 kilometers from Cacak. Ore from the Rijepa and Gales mines is brought to the factory on trucks. The ore, after having been processed, ground, and packed, is then loaded into railroad cars for transport to Belgrade.
2. The first and second grades of ore are exported, primarily to the United States. The inferior grades are ground and made into sumalit-plates (sic) two meters long, one-half meter wide, and one-half to five centimeters thick. The daily output of the factory is approximately 25 carloads of baked magnesite and 500 sumalit-plates.
3. The factory is equipped with two furnaces for the baking of magnesite. The first is old (pre-war), and the second new, having been built in 1949, and has two large gas-producing motors. At present two new furnaces and one new field furnace for the rapid baking of magnesite are being installed.
4. The factory employs 200 workers and approximately 250 miners work in the pits. Engineer Grigori Podurec, a White Russian, is the director of the factory, and Radomir Bosnjakovic is the director of personnel.

25X1

This document is hereby regraded to **CONFIDENTIAL** in accordance with the letter of 10 October 1978 from the Director of Central Intelligence to the Archivist of the United States.
Next Review Date: 2008

Document No. 6
No Change in Class.
 Declassified
Class. Change For TS S C
Auth.: HR 70-2
Date: 26 JUN 1978 By: [ ]

25X1

STATE	☒ NAVY	☒ NSRB																	
ARMY	☒ AIR		FBI																

CONFIDENTIAL

Документ 7

ЦИА-РДП82-00457Р006500680013-9

5. јануар 1951.

Поверљиво, досјављено 25x1, земља Југославија

Предмет: Војна фабрика код Чачка

(нејроверена информација)

1. У изградњи је фабрика оружја у подножју планине Јелице, три километра југо-западно од Чачка. Изградња је почела 1948. и планирано је да се заврши 1951. Пројекат изводе инжењери, конструктори и стручњаци државних предузећа, „Ратко Митровић“ и „Слобода“. Раднике снабдева армија, али су већина радника цивили.
2. Процењује се да је 35 грађевина подигнуто и прокопано неколико тунела кроз Јелицу.
3. Фабрички простор дугачак је око три километра, између села Јездина и Бијељина (Бељина), и широк око километар. Зону од 500 метара око фабрике чувају војне јединице.

(Одобрено за објављивање 8. 8. 2002)

12
280

INFORMATION REPORT

CD NO. 25X1A

COUNTRY Yugoslavia

DATE DISTR 5 Jan 51

SUBJECT Military Plant Near Cacak

NO. OF PAGES 1

PLACE ACQUIRED [redacted] 25X1A

NO. OF ENCLS. (LISTED BELOW)

DATE OF INFO. [redacted] 25X1A

25X1X SUPPLEMENT TO REPORT NO.

RETURN TO CIA LIBRARY

[redacted]

THIS DOCUMENT CONTAINS INFORMATION APPROVED FOR THE OFFICIAL USE OF THE UNITED STATES UNDER THE PROVISIONS OF THE ESPIONAGE ACT OF 1950, U.S.C. 51 AND 52, AS AMENDED. ITS TRANSMISSION BY ANY METHOD TO AN UNAUTHORIZED PERSON IS PROHIBITED BY LAW. REPRODUCTION OF THIS PAGE IS PROHIBITED.

THIS IS UNEVALUATED INFORMATION

25X1X

SOURCE

[redacted]

1. A gun factory is under construction at the foot of the Jelica Mountain, three kilometers northwest of Cacak. Construction began in 1948 and the plant is scheduled for completion in 1951. The project is being carried out by construction engineers and experts of the state-operated companies, Sloboda and Batko Vitovic. The army supplies the workers, but most of the skilled workers are civilians.
2. Approximately thirty five buildings are being constructed and several tunnels are being dug through the Jelica Mountain.
3. The area of the plant is about three kilometers long (from the village of Jezdina to the village of Bijeljine) and about one kilometer wide. A 500 meter zone around the plant is guarded by a military unit.

Document No. 12
 Do Change to Class.
 Unclassified
 Date Changed To: TS S
 Author: ER 79-2
 Date: 7-30-79 [redacted] 25X1

STATE #		NAVY #		NSRR		DISTRIBUTION							
ARMY #		AIR #		FBI									

~~CONFIDENTIAL~~

Документ 8

ЦИА-РДП82-00457Р006800080006-0

2. фебруар 1951.

Поверљиво, достављено 50x1, земља Југославија

Предмет: Рудници магнезита „Чачак“.

(непроверена информација)

1. Рудници магнезита „Чачак“ обухватају два појединачна налазишта, рудник „Емилка“ на западној страни брда Рожањ и „Шумадија“ на источној.
2. Сваки од тих рудника води пословођа који одговара управи у селу Љубићу која је, са друге стране, подређена Савезној управи за неметале у Београду.
3. Током 1949. просечна дневна производња сваког од рудника била је око 30 тона руде, са просечним садржајем магнезита од око 30 одсто. Финални производ је магнезит од 98 процената чистоће.
4. Управо се гради нова линија за производњу магнезијум-оксихлорида.

(Одобрено за објављивање 29. 3. 2012)

50X1-HUM

CENTRAL INTELLIGENCE AGENCY
INFORMATION REPORT

REPORT
 CD NO

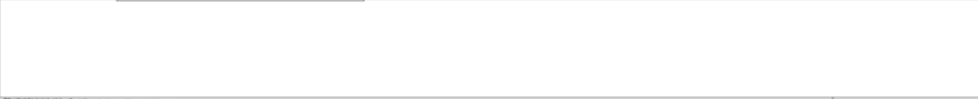
COUNTRY **Yugoslavia**
 SUBJECT **The Cacak Magnesite Mines**
 PLACE ACQUIRED
 DATE OF INFO.

DATE DISTR **2 FEB 57**

NO. OF PAGES **1**

NO. OF ENCLS. (LISTED BELOW)

SUPPLEMENT TO REPORT NO. **50X1-HUM**

THIS IS UNEVALUATED INFORMATION

THIS IS UNEVALUATED INFORMATION

50X1-HUM

1. The Cacak magnesite mines are composed of two individual mines which are situated at the locations given below:
  - a. Emilka mine : On the western side of the Rozanj hill
  - b. Sumadija mine : On the eastern side of the Rozanj hill.
2. Each mine is administered by a manager who is responsible to the mine directorate located in the village of Ljubic, which, in turn, is subordinate to the General Directorate of Non-Ferrous Metals in Belgrade.
3. During 1949, the average daily output of each mine was approximately thirty tons of ore with an average mean magnesite content of approximately 30 percent. The final product is 98 percent pure magnesite.
4. A new furnace for the production of magnesium oxychloride cement has been constructed.

CONFIDENTIAL

~~SECRET~~/CONTROL - U.S. OFFICIALS ONLY

STATE	☒ NAVY	☒ NSRB	DISTRIBUTION									
ARMY	☒ AIR	☒ FBI										

Document No. 006
 No Change in Class.
 Declassified 50X1-HUM
 Class. Changed To: TS S ©
 Auth.: HR 70-2
 Date: 14 July 78 By:

Документ 9

ЦИА-РДП82-00457Р007100150009-2

19. мај 1951.

Поверљиво, шајна, досјављено 25x1, земља Југославија

Предмет: Фабрика папира у Чачку.

1. У Чачку постоји фабрика хартије подигнута близу реке Западне Мораве, на око 100 метара од железничке станице у граду. Има око 340 запослених. Пре рата била је власништво „Пантића и ортака“ и у то време имала стотину радника.
2. Фабрика има следеће објекте:
  - (а) једносратну зграду 10 са 50 метара у којој су смештене све машине за израду папира;
  - (б) једносратну зграду 30 са 15 метара где се папир сече и пакује;
  - (ц) две радионице за поправке 10 са 15 метара;
  - (д) двосратну административну зграду 20 са 15 метара, сазидану 1949;
  - (е) радничку кантину 10 са 7 метара;
  - (ф) старо складиште;
  - (г) два складишта сазидана 1949.
3. Технички директор је инжењер Енвалд, који није комуниста. Рајко Милетић је књиговођа.
4. Производња је 10 тона папира на свака 24 сата. Папир се користи углавном за штампање новина и израду картона.
5. Извор енергије у фабрици јесте парна машина која покреће један генератор. Троши сваког дана око 30 тона угља лошијег квалитета.
6. Сировински материјал састоји се од целулозе увезене из Чехословачке, старих крпа и папира. Наводно ће се фабрика снабдевати целулозом произведеном у Југославији.
7. Фабрика има железнички колосек којим празне вагоне вуку четири вола.
8. По тврдњи инжењера Енвалда квалитет папира сиромашан је због нереалних захтева за великом производњом. Он је такође рекао да су све машине дотрајале, уз акутни недостатак резервних делова.

Напомена: Скрећемо вам пажњу на (затамњено) о чему је извештено у истраживању југословенске индустрије целулозе и папира.

(Одобрено за објављивање 18. 5. 2000)

INFORMATION REPORT
CONFIDENTIAL

CD NO.

DATE DISTR. 19 Mar 51

NO. OF PAGES 2

NO. OF ENCLS.
(LISTED BELOW)

SUPPLEMENT TO
REPORT NO.

COUNTRY Yugoslavia

SUBJECT Paper Factory in Cacak

PLACE 25X1A
ACQUIRED [REDACTED]

DATE OF
INFO. [REDACTED]

25X1X

RETURN TO CIA
LIBRARY

FLW
178

1. In Cacak there is a paper factory located near the Zapadna Morava river and about 100 meters from the Cacak railroad station. It has approximately 340 employees. It was known as the property of Pantic and Company before the war and at that time had 100 employees.
2. The factory has the following buildings:
  - (a) A one-story building, 10 meters by 50 meters. All paper manufacturing machinery is in this building.
  - (b) A one-story building, 30 meters by 15 meters, where the paper is cut and packed.
  - (c) Two repair shops, 10 meters by 15 meters.
  - (d) A two-story administration building, 20 meters by 15 meters, constructed in 1949.
  - (e) Workers' mess hall, 10 meters by 7 meters.
  - (f) An old warehouse.
  - (g) Two warehouses, constructed in 1949.
3. The technical manager is Engineer Envald, who is not a Communist. Rajko Miletic is the bookkeeper.
4. Production is 10 tons of paper every 24 hours. The paper mostly is used for newspapers and cardboard.
5. Source of power for the factory is a steam engine which operates one generator. It consumes approximately 30 tons of inferior quality coal each day.
6. Raw materials consist of cellulose imported from Czechoslovakia, old rags, and paper. It is alleged that the factory would be supplied with cellulose produced in Yugoslavia.

CLASSIFICATION ~~SECRET~~

STATE	☒ NAVY	☒ NSRB	DISTRIBUTION																	
ARMY	☒ AIR	☒ FBI																		

CONFIDENTIAL

This document is hereby regraded to CONFIDENTIAL in accordance with the letter of 13 October 1978 from the Director of Central Intelligence to the Archivist of the United States.
Next Review Date: 2008

Approved For Release 2000/05/18 : CIA-RDP82-00457R007100150009-2

Document No. [REDACTED]
Date Change in Class. [REDACTED]
Declassified [REDACTED]
Class. Change by [REDACTED]
Auth. [REDACTED]
[REDACTED]

Документ 10

ЦИА-РДП82-00457Р008400350003-2

23. август 1951.

Поверљиво, достављено 50x1, земља Југославија

Предмет: Војнограђевинско предузеће „Ратко Митровић“, Чачак.

(непроверена информација)

1. Штаб Војнограђевинског предузећа „Ратко Митровић“ је у Чачку, у Југославији. У априлу 1950. следећи појединци били су чланови особља:
  - а. Директор: извесни потпуковник Калезић.
  - б. Шеф персоналног одељења и политички комесар: извесни мајор Ђуровић.
  - ц. Шеф 12. одељења КОС-а: капетан Марко Ленић.
  - д. Извесни белоруски инжењер по имену Племин био је на челу Техничког одељења до хапшења крајем 1950.
2. У априлу 1950. следеће особе биле су на челу испоставе овог предузећа у Трстенику:
  - а. Директор: капетан Милош Жарковић (познат по надимку „Брка“).
  - б. Шеф персоналног одељења и политички комесар: капетан Ђура Дамјановић.
  - ц. Шеф 12. одељења КОС-а: потпоручник Никола Милеуснић.
3. У Трстенику је предузеће „Ратко Митровић“ између 1948. и 1950. подигло фабрику авиона и аеродром „1 Петолетка“ (први петогодишњи план). „1. Петолетка“ подигнута је отприлике 400 до 450 метара југозападно од железничке станице у Трстенику, дуж западне стране железничке пруге Трстеник – Краљево.
4. У априлу 1950. око 700 радника и два инжењеријска батаљона били су задужени за изградњу поменуте фабрике, аеродрома и смештаја за раднике.
5. Фабрика „1. Петолетка“ обухвата следеће грађевине:
  - а. Троспратну зграду, завршену крајем 1949, величине отприлике 100 са 20 метара. Зграда садржи канцеларије за чланове особља.
  - б. Две радионице, једну 100 са 140, другу 80 са 60 метара. Завршене су крајем 1949.
  - ц. Зграду 100 са 30 метара, где ће бити склапани авиони.
  - д. Кантину за раднике.
  - е. Гаражу.
  - ф. Бројне зграде 36 са 16 метара, за радионице, складишта и раднички смештај.
  - г. Неколико стотина метара јужно од фабрике подигнуте су бројне бараке за људе из два инжењеријска батаљона и припаднике јединице КНОЈ-а који чувају фабрику.

- х. Била је у току изградња смештаја за раднике фабрике, дуж пута Трстеник – Крушевац, источно од Трстеника. У априлу 1950. завршене су четири троспратнице, свака 60 са 20 метара. У две велике зграде почела је израда авиона.
6. У јануару 1950. почело је инсталирање алатних машина у две завршене радионице. Канцеларије чланова особља премештене су у нову зграду. Припадници КНОЈ-а чувају улаз у ту зграду и траже посебне пропуснице за приступ.
- А. Седмицу пошто је зграда отворена, из једне од канцеларија украдени су планови за конструкцију авионских мотора. Било је много ухапшених, али лопов ипак није откривен. После тога је руководство фабрике наредило специјалним чуварима да дежурају поред службеника док су планови код њих.
7. У априлу 1950. завршени су планови за изградњу тунела и подземних просторија близу фабрике авиона.
8. Чланови особља у фабрици авиона „1. Петолетка“ су:
- а. Директор: извесни мајор Ољача.
  - б. Технички директор: извесни капетан Мукер.
  - ц. Шеф четвртог одељења: извесни капетан Бакетић.
  - д. Шеф 12. одељења КОС-а: извесни капетан Мило.
9. Током априла 1950. инжењеријски батаљони почели су изградњу аеродрома три и по километра северозападно од железничке станице у Трстенику, северно од села Оџаци.

(Одобрено за објављивање 31. 5. 2011)

50X1-HUM

CLASSIFICATION ~~SECRET/CONTROL-U.S. OFFICIALS ONLY~~ REPORT NO. [Redacted]
CENTRAL INTELLIGENCE AGENCY

~~INFORMATION REPORT~~ CD NO.

COUNTRY Yugoslavia DATE DISTR. 23 August 1951
SUBJECT The Ratko Mitrovic Military Construction Enterprise in Cacak NO. OF PAGES 2
PLACE ACQUIRED [Redacted] NO. OF ENCLS. (LISTED BELOW)
DATE OF INFO. [Redacted] SUPPLEMENT TO REPORT NO. 50X1-HUM

SEE COPY
CIRCULATE

[Redacted]

THIS DOCUMENT CONTAINS INFORMATION AFFECTING THE NATIONAL DEFENSE OF THE UNITED STATES WITHIN THE MEANING OF THE ESPIONAGE ACT OF U.S.C. 51 AND 52, AS AMENDED. ITS TRANSMISSION OR THE REVELATION OF ITS CONTENTS IN ANY MANNER TO AN UNAUTHORIZED PERSON IS PROHIBITED BY LAW. REPRODUCTION OF THIS FORM IS PROHIBITED.

THIS IS UNEVALUATED INFORMATION 50X1-HUM

[Redacted]

1. The headquarters of the Ratko Mitrovic Military Construction Enterprise were in Cacak, Yugoslavia. In April 1950, the following individuals were members of the staff:
  - a. Manager: a certain Lieutenant Colonel Kalezic.
  - b. Chief of Personnel Department and Political Commissar: a certain Major Curovic.
  - c. Chief of the 12 KOS Department: Captain Marko Lenic.
  - d. A certain White Russian engineer by the name of Flemin was in charge of the Technical Department until his arrest at the end of 1950.
2. In April 1950, the following persons were employed at the Ratko Mitrovic Enterprise branch office in Trstenik:
  - a. Manager: Captain Milos Zarkovic (known by the nickname of "Brka").
  - b. Head of Personnel Department and Political Commissar: Captain Djura Damjanovic.
  - c. Chief of the 12 KOS Department: Second Lieutenant Nikola Mileusic.
3. Between 1948 and 1950, the "1 Petoljetka" (First Five Year Plan) aircraft plant and airfield was constructed by the Ratko Mitrovic Enterprise in Trstenik. This "1 Petoljetka" was constructed at approximately 100 to 150 meters southwest of the Trstenik railroad station, along the west side of the Trstenik-Kraljevo railroad line.
- h. In April 1950, approximately 700 workers and 2 engineer battalions were employed on the construction of the mentioned plant, airfield and housing for the workers.

120

Document No. 3
No Change in Status
 Declassified
Date: 7-9-78

CLASSIFICATION				SECRET/CONTROL-U.S. OFFICIALS ONLY			
STATE #	X	NAVY #	X	NSRP		DISTRIBUTION	
ARMY #	X	AIR #	X	PN			

50X1-HUM

Документ 11

ЦИА-РДП82-0045P010100430008-8

21. јануар 1952.

Поверљиво, досјављено 25x1, земља Југославија

Предмеј: Складиште авионског горива код Витановца, Чачак.

1. Складиште авионског горива наводно је постављено 600 до 700 метара северозападно од железничке станице Витановац код Чачка и отприлике пет километара североисточно од моста преко реке Западне Мораве. Поменуто складиште саграђено је на јужној падини неименованог брда. Депо је смештен близу пута Краљево – Крагујевац који се простира паралелно са пругом Краљево – Крагујевац. Складиште је широко отприлике 25 метара, дубоко 70 метара и покривено слојем земље од десет центиметара. Изнад слоја земље видљиво је седам или осам вентилаторских отвора пречника око 25 центиметара. Не постоје подаци о струјном воду до депоа, али су примећена два бензинска генератора која се користе ради препумпавања.
2. Складиште наводно има капацитет 3.000 до 4.000 тона авионског бензина, садржи непознат, број резервоара и гориво је намењено аеродрому у Краљеву (Ранковићеву). Ова резерва је наводно део испорука Западних савезника у време кризе око Трста током 1948.
3. На основу података добијених од информатора, складиште горива строго чува посада од једног официра и 30 подофицира и регрута који припадају јединици аеродрома у Краљеву (Ранковићеву). Складиште је опасно препреком од бодљикаве жице високом 2,5 метра, са чуварским осматрачницама на сваком углу. Отприлике 100 метара око ограде је забрањена зона. Чувари су постављени испред улаза у депо и на врху сваке осматрачнице. Такође, у време кад је информатор посетио ту зону, на дужности су биле две чуварске патроле са псима. Информатор није приметио ниједну противавионску батерију постављену у близини.

Коментар 1. Ради информисања о другим складиштима горива у Југославији скрећемо вам пажњу на (затамњено).

(Одобрено за објављивање 8. 8. 2002)

INTELMOFAX 6

Approved For Release 2002/08/08 : CIA-RDP82-00457R010100430008-8

454
OCD

~~CONFIDENTIAL~~

CLASSIFICATION ~~SECRET~~ CONTROL - U.S. OFFICIALS ONLY
SECURITY INFORMATION
CENTRAL INTELLIGENCE AGENCY

REPORT NO. [ ]

INFORMATION REPORT

CD NO 25X1A

COUNTRY Yugoslavia

DATE DISTR. 21 January 1952

SUBJECT Aviation Fuel Storage Depot near Vitanovac, Cacak
25X1C

NO. OF PAGES 1

REFERENCE COPY

NO. OF ENCLS.
LISTED BELOW

DO NOT CIRCULATE

SUPPLEMENT TO REPORT NO. 25X1X

1. An aviation fuel storage depot is reportedly situated some 600 to 700 meters northwest of the Vitanovic railroad station in Cacak, and approximately five kilometers northeast of the bridge which crosses the Zapadna Morava River. The stated fuel storage depot was allegedly built into the southern slope of an unspecified hill. The depot can reportedly be approached via the Kraljevo-Kragujevac road, which runs parallel to the Kraljevo-Kragujevac railroad line. The fuel depot is purported to be approximately 25 meters wide, 70 meters deep and to be covered with a layer of earth some 10 centimeters in thickness. Seven or eight ventilation shafts, each having a diameter of about 25 centimeters, were reported to project above the layer of earth. There was no evidence of an electric line leading into the depot; however, two gasoline-operated generators used for pumping purposes, were reportedly observed.
2. The fuel storage depot, which allegedly has a capacity of 3,000 to 4,000 tons of aviation gasoline kept in an unspecified number of tanks, reportedly stores fuel for the Kraljevo (Rankovicevo) Airfield. This reserve fuel was purportedly part of the supplies delivered by the Western Allies to Trieste during 1948.
3. According to data furnished by informant, the fuel storage depot was strictly guarded by a detail of one commissioned officer, 30 noncommissioned officers and enlisted men, reported to be assigned officially to the Kraljevo (Rankovicevo) Airfield. Uniformed auxiliary guards were allegedly furnished by the Kraljevo Airfield. The fuel depot is surrounded by a barbed-wire fence two and one half meters high, with guard post watchtowers located at each corner. Approximately 100 meters of the outer enclosed area were restricted. Guards were posted at the outside entrance and at the top of each watchtower. Two patrols with watchdogs were also on duty during the time informant visited the area. Informant did not observe any antiaircraft battery emplacements in the vicinity.

25X1A

1. [ ] Comment: For information relative to other fuel storage depots in Yugoslavia, your attention is called to [ ]

25X1A

~~CONFIDENTIAL~~

CLASSIFICATION ~~SECRET~~ CONTROL - U.S. OFFICIALS ONLY

STATE #	☒	NAVY #	☒	NSRB	☒	DISTRIBUTION	
ARMY #	☒	AIR #	☒	FBI	☒		

Document No.	8
No Change in Class.	☐
Declassified	☐
Class. Changed To:	TS S 6
Date:	5-SEP-1978
By:	[ ]

Approved For Release 2002/08/08 : CIA-RDP82-00457R010100430008-8

Документ 12

ЦИА-РДП82-00457Р009800010006-1

17. јануар 1952.

Поверљиво, досјављено 25x1, земља Југославија

Предмет: Војнограђевинско предузеће „Ратко Митровић“, Чачак.

(нејроверена информација)

1. „Ратко Митровић“, војнограђевинско предузеће из Чачка, које је под контролом и управом Генералног директората за војна грађевинска предузећа у саставу Министарства одбране у Београду, постоји од октобра 1949. Административно особље предузећа састоји се од следећих:
  - а. Директор: потпуковник Калезић;
  - б. Партијски секретар: неидентификовани цивил;
  - ц. Шеф инжењерског и техничког сектора: неидентификовани мајор;
  - д. Персонални директор: неидентификовани капетан;
  - е. Кадровски директор: капетан Милан Петровић;
  - ф. Шеф финансијског сектора: неидентификовани поручник под чијом је командом неидентификовани цивил као благајник;
  - г. Главни диспечер: капетан Маретић.

За предузеће „Ратко Митровић“ везано је и особље два радна одреда Југословенске армије. И особље одреда и административно особље смештени су у две суседне зграде у Чачку.

„Ратко Митровић“ контролише три следеће своје испоставе:

- А. Испоставу у Трстенику која усмерава и контролише изградњу фабрике авиона у Трстенику. Ова испостава запошљава око 35 административних радника од који су половина инжењери, око 100 квалификованих радника, 1.000 радника добровољаца који су чланови Народног фронта и око 800 чланова Првог радног батаљона Другог радничког одреда. Подручје испоставе чувају чланови неке од јединица КНОЈ-а.
- Б. Испоставу у селу Јездени, око три и по километра од Чачка, одговорну за изградњу војноиндустријског предузећа „Слобода“, које наводно производи противавионску и противтенковску муницију малих калибара. Рад у „Слободи“ наводно је почео 1950. Административно особље испоставе у Јездени је следеће:
  1. Директор – извесни мајор Винко, Словенац;
  2. Шеф транспорта – поручник Танкосић, Славонац. Ово одељење има на располагању 2 грађевинске локомотиве и око 200 вагона за колосек ширине 60 центиметара;
  3. Главни инжењер – извесни Шевченко, Рус из СССР-а, који не жели да се врати тамо;
  4. Официри КОС-а – неидентификовани ћелави капетан који је наводно наследио поручника Тому Шуљавића (Шуљагића?), сада распоређеног у Војноиндустријско предузеће „Милан Благојевић“ Чачак;

5. Шеф финансијског одељења – неидентификовани поручник;
6. Главни диспечер – поручник Василије Георгијевски.

У ову испоставу предузећа „Ратко Митровић“ распоређено је око 80 квалификованих радника, 500 радника добровољаца из Народног фронта и 1.200 чланова Другог радног батаљона Другог радничког одреда. Спољну безбедност одржава око 40 чувара из КНОЈ-а у саставу јединице стациониране у Ужичкој Пожеги, док унутрашњу сигурност одржава 30 чланова индустријске милиције која је део „Слободе“.

Ц. Испостава смештена у селу Лучанима, југоисточно од Ужичке Пожеге, у подножју западне падине планине Јелице, одговорна за изградњу Војноиндустријског предузећа „Милан Благојевић“ Чачак, које ће производити противтенковску муницију. Иако ова фабрика наводно још није почела са радом, машине су већ инсталиране у различитим фабричким зградама и именовано је административно особље. То су следећи:

1. Директор – мајор Вилим Шомоши, Мађар из Бачке Паланке, фанатични комуниста, који је обучен само за техничке послове;
2. Главни диспечер – поручник Павловић;
3. Шеф транспортног одељења – капетан Милош Милетић. Ово одељење има на располагању шест малих локомотива, око 500 вагона за пругу од 60 и 10 већих вагона за пругу од 76 центиметара.
4. Шеф финансијског одељења – неидентификовани потпоручник;
5. Офицер КОС-а – Томо Шуљавић (Шуљагић?), раније додељен испостави близу Јездине која је градила „Слободу“;
6. Партијски секретар: мајор Винко Грујић, веома бучан човек.

У овој испостави запослено је близу 20 инжењера, међу којима се истиче извесни Рогина, Словенац; око 50 техничара; око 20 чиновника; 250 сталних квалификованих радника који су смештени у 20 шумских кућа у близини; око 1.500 добровољних радника који су чланови Народног фронта и око 6.400 радника војника подељених у шест батаљона Другог радничког одреда.

Спољну безбедност чува 70 припадника КНОЈ-а из јединице у Ужичкој Пожеги, док је унутрашња безбедност поверена индустријској милицији „Милана Благојевића“ са неких 60 чланова.

Коментар 4: Овде ће вероватно бити изграђена фабрика барута под контролом стручњака и радника предузећа „Ратко Митровић“ и „Слобода“ и та фабрика ће вероватно потпасти под „Милан Благојевић“.

Коментар 5: Јединица КНОЈ-а је вероватно одељење неутврђеног батаљона 11. Дивизије КНОЈ-а.

(Одобрено за објављивање 3. 3. 2006)

CLASSIFICATION: ~~CONFIDENTIAL~~ CONTROL - U.S. OFFICIALS ONLY
SECURITY INFORMATION

CENTRAL INTELLIGENCE AGENCY 25X1

INFORMATION REPORT

REPORT

CD NO.

7

COUNTRY **Yugoslavia**

DATE DISTR. **17 January 1952**

SUBJECT **Ratko Mitrovic Military Construction Enterprise, Cacak.**

NO. OF PAGES **3**

PLACE ACQUIRED

	Document No. 007
	Classification ☐
	IS S (C) 25X1
	70-2 AUG 22 By

NO. OF ENCLS. (LISTED BELOW)

DATE OF INFO.

SUPPLEMENT TO REPORT NO.

THIS DOCUMENT CONTAINS INFORMATION AFFECTING THE NATIONAL DEFENSE OF THE UNITED STATES WITHIN THE MEANING OF THE ESPIONAGE ACT 50 U.S.C. 31 AND 32, AS AMENDED. ITS TRANSMISSION OR THE REVELATION OF ITS CONTENTS IS ANY MANNER TO AN UNAUTHORIZED PERSON IS PROHIBITED BY LAW. REPRODUCTION OF THIS FORM IS PROHIBITED.

THIS IS UNEVALUATED INFORMATION

25X1

25X1

25X1

1. The Ratko Mitrovic Military Construction Enterprise, Cacak, which is under the control and jurisdiction of the General Directorate for Military Construction Enterprises within the Ministry of Defense in Belgrade, has been in existence since October 1949. The administrative staff of the Ratko Mitrovic Enterprise comprises the following individuals:

- a. Director: Lieutenant Colonel Kalesic¹;
- b. Party Secretary: an unidentified civilian;
- c. Chief Engineer and Chief of Technical Division: an unidentified major;
- d. Personnel Director: an unidentified captain;
- e. Cadre Director: Captain Milan Petrovic;
- f. Chief of Budget Division: an unidentified lieutenant under whose supervision is an unidentified civilian cashier; and
- g. Chief Dispatchers: Captain Maretic.

Also attached to the Ratko Mitrovic Military Construction Enterprise is the official staff of the 2 Labor Detachment of the Yugoslav Army. Both the 2 Labor Detachment staff and the administrative staff of the Enterprise are housed in two adjacent frame buildings in Cacak.

2. The Ratko Mitrovic Military Construction Enterprise controls the three following branch offices:

- a. Branch office at Trstenik which directed and controlled the construction of the aircraft plant at Trstenik.² This branch employs some 25 administrative officials half of whom are engineers, approximately 100 skilled workers, 1,000 worker

CLASSIFICATION: ~~CONFIDENTIAL~~ CONTROL - U.S. OFFICIALS ONLY

STATE	☒	NAVY	☒	NSRB	☒	DISTRIBUTION														
ARMY	☒	AIR	☒	FBI	☒															

25X1

Документ 13

ЦИА-РДП82-00457Р008400430008-8

21. септембар 1951.

Поверљиво, досјављено 25x1, земља Југославија

Предмет: Антикомунистички покрет отпора у Западној Србији.

1. Покрет отпора делује у Западној Србији под називом „Ослобођење земље“ или ОЗ (Liberation of the Country). Учитељица Ната Ђуричић, из села Козличић у округу Ваљево, ухапшена је децембра 1950. као члан ОЗ. УДБА је нашла чланску карту ОЗ на њено име, и због тога је осуђена на шест година затвора.
2. У ваљевском округу тренутно оперишу мале четничке групе, у подземљу. Потпуковник Владимир Комарчић, познат као Лале, бивши командант Михаиловићевог Посавско-колубарског корпуса, и Миле Бошковић, неко време командант Ваљевске војне области под Михаиловићем, живе у планинским скровиштима у пределима Медведника, Маљена, Рудника и Суворора. Јављено нам је да им народ у тим крајевима помаже.
3. Никола Калабић, бивши четнички официр, био је, како извештавају, опкољен 1950. од стране милиције и војске између села Брежђе и Осеченица. Ипак је успео да побегне и народ ваљевског краја верује да он још живи на овом подручју.
4. Спиро Миладиновић означен је као вођа четничке групе из Топлице која оперише на подручју Космета.

(Одобрено за објављивање 4. 12. 2001)

INTELLOFAX 7

INFORMATION REPORT

CD NO.

COUNTRY: Yugoslavia

DATE DISTR: 21 Sep 51

SUBJECT: Anti-Communist Resistance in Western Serbia

NO. OF PAGES: 1

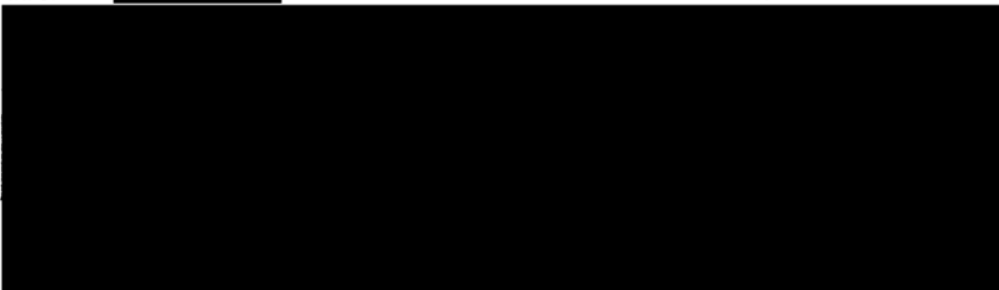
PLACE ACQUIRED: 25X1A

NO. OF ENCLS. (LISTED BELOW)

DATE OF INFO.

25X1X

SUPPLEMENT TO REPORT NO.

1. A resistance organization exists in Western Serbia under the name of Oslobodjenje Zemlje, or OZ (Liberation of the Country). A teacher, Nata Djuricic, in the village of Ioslicic, in the Valjevo district, was arrested in December 1950 for being a member of the OZ. The UDB found an OZ membership card on her person, and as a result she was sentenced to six years in prison.
2. Small underground Chetnik groups are currently operating in the Valjevo area. Lieutenant Colonel Vladimir Komarcic, known as Kale, formerly commander of Mihailovic's Posavsko-Kolubarski Corps, and Mile Boskovic, at one time commander of the Valjevo Military District under Mihailovic, live in mountain hide-outs in the area of Medvednik, Maljen, Rudnik, and Cuvobor. The people in these areas are reported to be helping them.
3. Nikola Kalabic, a former Chetnik officer, is reported to have been surrounded in 1950 by Militia and Army units between the villages of Brezidje and Osecenica. He managed however, to escape, and the people of the Valjevo area believe that he is still living in their area.
4. Spiro Miladinovic is designated as the leader of a Chetnik group from Toplica which is operating in the Kosmet area.

Document No. 7
No Change in Class.
 Reclassified
Class. Changed To: TS S (U)
auth: HR 782
date: 7-9-78 By: SS

What CIA Was Looking for in Čačak

United States intelligence agency (CIA) with headquarters in Langley, Virginia (USA), has over time gradually removed confidentiality marks from secret documents from its archives. Therefore, data on subjects reported by its agents from Čačak in the middle of the last century became accessible to the public on its internet page in the first decade of the 21st century. In this text, the author who was correspondent of the newspaper "Politika" from the region of Čačak, gives a presentation of the most interesting details from 13 published documents. These are mainly data on the army, military and new industrial enterprises. Economic and military espionage represented the

basic tasks and, thus, only one of the 13 above mentioned documents, namely the one from 1951, contained data on anti-communist resistance in Western Serbia. From the present point of view, one can easily notice that those espionage reports were detailed and contained almost hundred per cent accurate data. When spies had a dilemma, they would note that the data was either not verified or taken from the press or that it represented only indications. If there was something that they did not see by their own eyes, they would mention that the information was received from an "informer", that is, from our man, a collaborator who was either recruited or paid.

Gvozden OTAŠEVIĆ

Que chercha la CIA à Cacak?

L'Agence américaine de renseignement (CIA), dont le siège est à Langley, dans l'état de la Virginie (USA), avec l'écoulement du temps, retira progressivement les indications secrètes des documents confidentiels dans ses archives. De cette manière, à travers les pages du site web de la CIA dans la première décennie du XXIème siècle, les données sur ce que ses agents rapportèrent de Cacak au milieu du siècle dernier, devinrent accessibles au public. Dans ce texte, l'auteur, d'ailleurs correspondant du journal „Politika“ de la région de Cacak, donne une représentation des détails les plus intéressants de 13 documents publiés. Ce sont en général des renseignements sur l'armée, les entreprises militaires et les établissements industriels nou-

veaux. L'espionnage économique et l'espionnage militaire furent les devoirs élémentaires, si bien que rien qu'un des 13 documents cités, et datant de 1951, comporta les données sur le mouvement anti-communiste de la Résistance dans l'ouest de la Serbie. Du point de vue actuel, on peut facilement remarquer que ces rapports d'espionnage furent concis, avec des renseignements presque à cent pour cent exacts. Puis, là où l'espion fut dans le doute, il indiqua que le renseignement fut invérifiable, tiré de la presse ou qu'il fut question d'indices. S'il n'eut pas vu quelque chose de ses propres yeux, il mentionna avoir reçu la nouvelle de la part d'un „informateur“, donc de la part d'un dénonciateur de notre pays, recruté ou payé.

Gvozden OTASEVIC

УДК: 324.8(497.11)"2004/2016"

**Мирослав
ПУРИЋ**

историчар
Међуопштински историјски
архив Чачак

РЕЗУЛТАТИ ЛОКАЛНИХ ИЗБОРА У ЧАЧКУ 2004–2016. ГОДИНЕ

АПСТРАКТ: Овај рад представља наставак студије о томе како су Чачани гласали на локалним изборима од увођења вишепартијског система у Србији 1990. године па до данас. У првом делу студије објављени су резултати избора за одборнике Скупштине општине Чачак од 1992, када су Чачани први пут имали прилику да гласају за одборнике у свом граду, па све до локалних избора 2000. године. У овом делу рада приказани су изборни резултати свих локалних избора од 2000, па закључно са изборима обављеним на Цвећи 2016. године. Као и у претходном раду, и у овом су, поред резултата избора са свих бирачких места у Општини Чачак, објављени и спискови одборника који су ушли у локални парламенат непосредно после избора, као и графици који приказују изборне резултате и састав парламента сагледан из више углова и на основу различитих аналитичких критеријума. Такође, у раду су приказане и компаративне анализе изборних резултата појединих странака за период од увођења вишепартијског система до данашњих дана. Поред свега тога, предочени су и изборни резултати непосредно гласања за председника Општине Чачак који су сprovedени само једном, током локалних избора 2004. године.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: *Република Србија, Чачак, локални избори, непосредни избори за председника општине, резултати, графици, компаративне анализе.*

Чачани нису имали неких толико турбулентних дешавања у вези са локалном политичком сценом, која би довела до распуштања парламента и расписивања ванредних избора, као што је то био случај у неким другим општинама и градовима у Србији. Криза власти је било више пута, а свакако најкритичније је било 2007. године када из власти излази Демократска странка након 11 година проведених на власти у коалицији са Новом Србијом.¹ И тада

[1] До сукоба је дошло око гостовања председника ДС и Републике Србије Бориса Тадића на Телевизији Чачак и због рачуна који је телевизија испоставила ДС за то гостовање. Из тог разлога, незадовољни одборници ДС нису у Скупштини гласали за програм пословања поменуте телевизије. Нова Србија им се на то реванширала негласањем за план пословања ЈКП „Градац“, на чијем челу се налазио директор из редова ДС, после чега демократе напуштају скупштинску седницу. Јаз се продубио отпуштањем градског менаџера Општине Чачак, иначе кадра ДС, од стране председника Општине Велимира Станојевића из НС. Комуникација између коалиционих партнера, уместо између

је решење пронађено мимо посезања за крајњим мерама распуштања парламента и расписивања ванредних локалних избора. Сви локални избори у Чачку били су редовни, одржавани на сваке четири године, почев од избора 2004, па све до последњих одржаних 2016. године.

Локални избори у Чачку 2004. године

На овим локалним изборима, одржаним 19. септембра 2004. године, по први пут је при-

четири зида, водила се преко средстава информисања, што је још више затезало ситуацију. На крају су демократе иступиле из власти и прешли у коалицију, а неки њени чланови, који су били на руководећим функцијама у Општини, поднели су оставке. (М. Н. „Телевизија „пољубала“ слику коалиције“, *Чачански глас*, год. LXXV, бр. 4, (2007), 3; М. С. Александрић, „Разлаз?!“, *Чачански глас*, год. LXXV, бр. 5, (2007), 2; М. Н. „Раскол?“, *Чачански глас*, LXXV, бр. 6, (2007), 3).

Име политичке странке - предлагача	Укупно кандидата	Број гласова		Изабрано одборника	
		Укупно	Процент	Укупно	Процент
Нова Србија	75	6.951	22,74	19	25,33
Демократска странка	75	5.169	16,91	14	18,67
Социјалистичка партија Србије	75	4.642	15,19	13	17,33
Српска радикална странка	75	3.082	10,8	8	10,67
Г17+	70	1.824	5,97	5	6,67
Демократска странка Србије	68	1.819	5,95	5	6,67
Покрет снага Србије	75	1.469	4,81	4	5,33
Српски покрет обнове	75	1.422	4,65	4	5,33
Групе грађана – укупно	131	2.426	7,94	3	4,00
Демохришћанска странка Србије	75	533	1,74	/	/
Демократска алтернатива – Социјалдемократска партија	51	502	1,64	/	/
Коалиција ЛС, ЛПС и Шумадијска зелена странка	75	372	1,22	/	/
Демократска странка Рома	1	128	0,42	/	/
Чачанска партија	11	116	0,38	/	/
Народна странка	17	108	0,35	/	/

Табела 1: Укупни резултати локалних избора 2004. године.

мењен пропорционални изборни систем за одборнике по новом Закону о локалним изборима. Такође, први пут су спроведени и општи избори за председнике општина, односно градоначелнике који су, по Закону о локалној самоуправи, носиоци извршне власти.²

Локални избори у Чачку спроведени су на 103 бирачка места, на којима је могло гласати 97.236 бирача, а гласало је њих 31.546 бирача (32,44% од укупно уписаних). Неважећих листића било је 983 (3,12%).³ Чачани су бирали 75 одборника, колико је имало места у локалној скупштини, а кандидовало се 949 кандидата са 23 изборне листе. На

[2] Републички завод за статистику Србије, *Локални избори 2004. – коначни резултати* (Београд: Републички завод за статистику Србије, 2005), 3. Једино су се у 16 београдских општина (осим у Барајеву) председници општина бирали од стране одборника (*Локални избори 2004. – коначни резултати*, 3).

[3] Исто, 15. Излазност у Чачку на овим изборима била је нижа него што је то био просек у Србији, где је забележена излазност од 40,06%. Излазност у Централној Србији била је 40,59, а у Војводини 38,54 (*Локални избори 2004. – коначни резултати*, 11).

крају гласања је 9 политичких странака и других организација имало своје представнике у Скупштини општине.⁴

Резултати локалних избора у Чачку 2004. године приказани су у табели 1.⁵

Као што се види из табеле 1, на овим локалним изборима највише гласова освојила је Нова Србија, а затим Демократска странка. Социјалистичка партија Србије имала је трећи изборни резултат, док је Српска радикална странка била четврта по броју освојених гласова. За последње две наведене странке ови избори су представљали повратак у парламент Чачка, будући да у претходном сазиву нису имали ниједног одборника. Поред поменутих странака у Скупштину општине Чачка ући ће још и Г₁₇⁺, Демократска странка Србије, Покрет снага Србије, Српски покрет обнове, такође по-

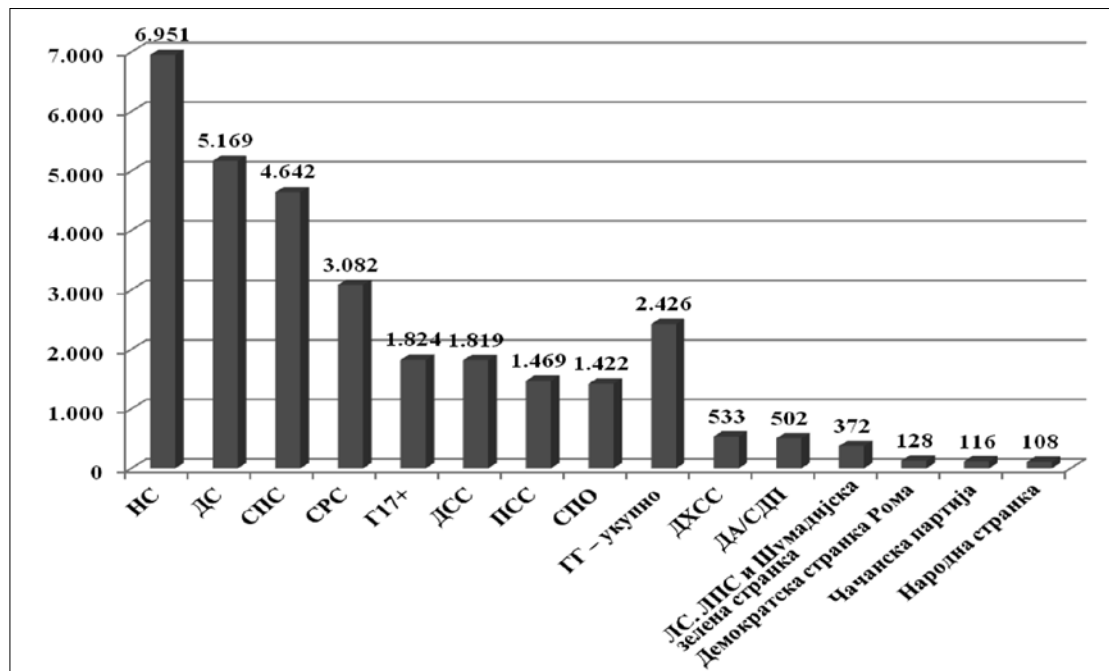
[4] Исто, 22.

[5] Подаци који су унети у табелу преузети су из: *Локални избори 2004. – коначни резултати*, 93.

вратник у чачанску Скупштину, као и представници група грађана. На основу анализе резултата гласања по бирачким местима⁶ можемо видети да је највећа излазност за-

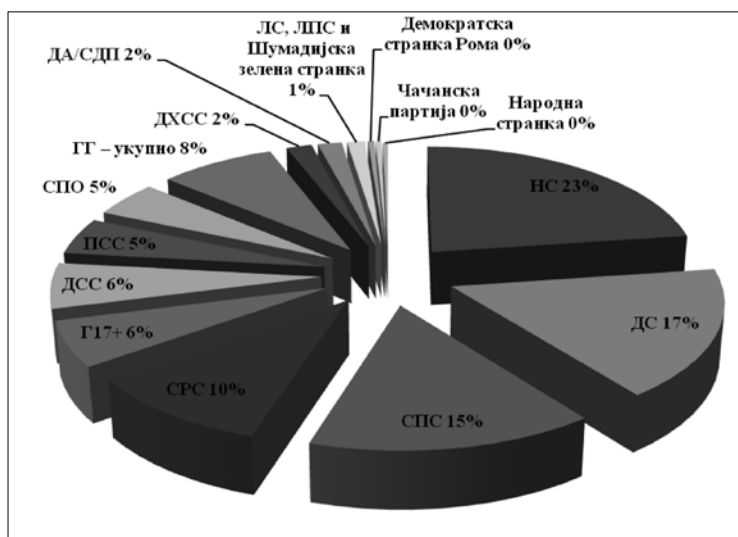
бележена на бирачком месту број 64 у Вујетинцима и (70,67%), а најмања на бирачком месту број 35 у Јанчићима (19,63%). Графички приказано резултати ових избора изгледали су овако:

[6] Види **Прилог 1** на крају овога рада (п. п. аутора).

Графикон 1: Резултати локалних избора 2004. године

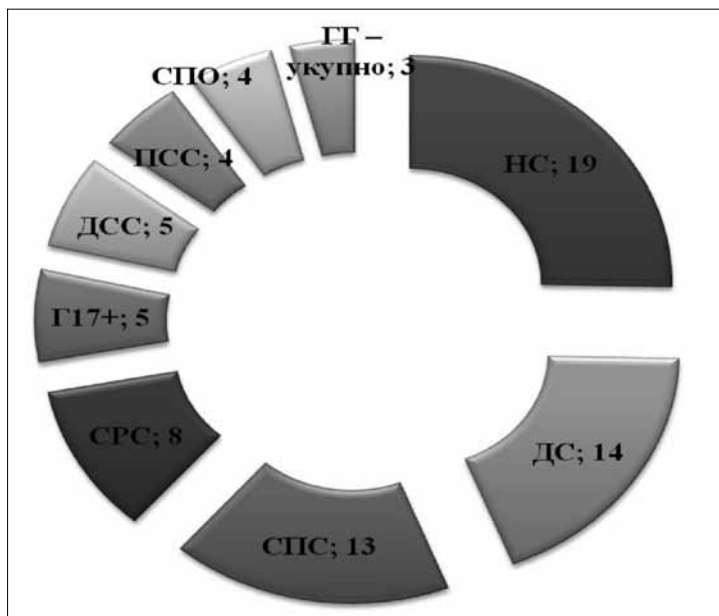
Процентуално изражено, резултати избора приказани су на следећем графикању:

Графикон 2: Резултати локалних избора 2004. године изражени у %

Што се тиче броја одборничких места, највише их је освојила Нова Србија (19), па Демократска странка (14), једно мање Социјалистичка партија Србије, осам је припало Српској радикалној странци, по пет су освојили Г₁₇⁺ и Демократска стран-

ка Србије, по четири Покрет снага Србије и Српски покрет обнове, а групе грађана освојиле су три одборничка мандата. Графички приказан, однос снага у чачанском парламенту изгледао је овако:

Графикон 3: Број освојених одборничких мандата након избора 2004. године

После избора у одборничке клупе у Чачку ушли су следећи одборници:

Ред. бр.	Презиме и име одборника	Година рођења	Занимање	Изборна листа
1.	Азањац Сања	1978.	професор музичког	ДС
2.	Арсенијевић Миломир	1954.	/	ДСС
3.	Аџемовић Душан	1933.	пензионер	СРС
4.	Баралић Душица	1970.	/	СРС
5.	Бојовић Бранко	1974.	дипломирани инжењер машинства	Г ₁₇ ⁺
6.	Васовић Драган	1936.	дипломирани инжењер електротехнике	СПС
7.	Вигњевић Ана	1976.	студент	СПС
8.	Вучетић Драган	1960.	дипломирани економиста	Г ₁₇ ⁺
9.	Гавриловић Дражмир	1948.	пензионер	ГГ
10.	Глишић Милан	1954.	машински техничар	НС
11.	Глишовић Милан	1963.	економски техничар	Г ₁₇ ⁺
12.	Гојковић Миро	1965.	бравар	НС
13.	Голић Драган	1954.	пензионер	НС
14.	Грбовић Дарко	1970.	дипломирани инжењер електротехнике	ДС

Ред. бр.	Презиме и име одборника	Година рођења	Занимање	Изборна листа
15.	Дакић Јован	1953.	грађевински инђењер	НС
16.	Доловић Драган	1954.	електро инђењер	СРС
17.	Драмићанин Радош	1943.	инђењер организације рада	СПС
18.	Драшковић Томислав	1955.	економиста	НС
19.	Ђокић Радош	1947.	ВКВ машинбравар	НС
20.	Живанић проф. др Јерослав	1951.	професор Универзитета	НС
21.	Зимоњић Радиша	1957.	професор народне одбране	ДСС
22.	Ивановић Душанка	1954.	професор	СПС
23.	Илић Велимир	1951.	дипломирани инђењер технологије	НС
24.	Илић Вељко	1950.	трговац	СПС
25.	Илић Живорад	1955.	дипломирани инђењер организационих наука	ДС
26.	Илић Војислав	1952.	професор	НС
27.	Јаћимовић Миодраг	1956.	приватник	НС
28.	Јовичић Градимир	1958.	приватник	НС
29.	Јојић Мирослав	1968.	пољопривредни техничар	НС
30.	Југовић Александар	1975.	професор српског језика и књижевности	СПО
31.	Каралић Др Весна	1958.	доктор специјалиста-гинеколог	СПО
32.	Каранац Мила	1962.	медицинска сестра	НС
33.	Каровић Мр Живота	1949.	професор физичког	ДС
34.	Кочовић Биљана	1965.	лекар	ПСС
35.	Ковачевић Милан	1971.	машински техничар	ДС
36.	Крунић Вукашин	1975.	дипломирани инђењер електротехнике	ПСС
37.	Лазовић Бранислав	1956.	дипломирани машински инђењер	ГГ
38.	Лазовић Милан	1972.	економиста	СПО
39.	Мачић Др Миломирка	1965.	доцент Агрономског факултета	НС
40.	Маркићевић Мирослав	1958.	машински техничар	НС
41.	Мелајац Мирослав	1952.	возач	СПС
42.	Миленковић Др Слободан	1963.	доктор агрономије	ДС
43.	Милетић Јован	1947.	адвокат	СПС
44.	Милошевић Др Коста	1948.	хирург	ДС
45.	Неговановић Вељко	1955.	дипломирани политиколог	СПС
46.	Недељковић Слободан	1949.	инђењер организације рада	ПСС
47.	Нешовић Др Љубиша	1943.	доктор специјалиста-психијатар	СРС
48.	Никитовић Предраг	1953.	ВКВ машинбравар	ДСС
49.	Новаковић Драган	1957.	пољопривредник	ДС
50.	Панић Радмила	1950.	приватник	ДС
51.	Перишић Наташа	1959.	правник	ДС
52.	Петковић Мирослав	1968.	дипломирани правник	ДСС
53.	Плазинић Ранка	1954.	медицинска сестра	НС
54.	Полуга Драган	1958.	машински техничар	СПС
55.	Правдић Синиша	1948.	инђењер	СПС
56.	Прелић Томислав	1949.	пољопривредник	ДС

Ред. бр.	Презиме и име одборника	Година рођења	Занимање	Изборна листа
57.	Раилић Радош	1966.	доктор ветеринарске медицине	ГГ
58.	Радивојевић Др Биљана	1962.	доктор специјалиста-неуролог	НС
59.	Радовановић Зденка	1958.	дипломирани инжењер архитектуре	Г ₁₇ ⁺
60.	Радојевић Милена	1943.	дипломирани економиста	СПС
61.	Радосављевић Радомир	1971.	пољопривредник	СПС
62.	Селаковић Душко	1979.	студент	ДС
63.	Селаковић Милица	1947.	фризер	ПСС
64.	Спасић Др Момчило	1952.	доктор специјалиста-ургентне мед.	Г ₁₇ ⁺
65.	Спасојевић Проф др Мирослав	1947.	универзитетски професор	НС
66.	Станић Верица	1953.	дипломирани инжењер металургије	СРС
67.	Стаменковић Др Светомир	1948.	професор универзитета	СПС
68.	Старчевић Станко	1949.	проф. физичког	СПО
69.	Таловић Мирослав	1948.	народни посланик	СРС
70.	Тановић Милан	1955.	бравар	СРС
71.	Танчевић Драгослав	1955.	текстилни техничар	СРС
72.	Тодосијевић Вера	1949.	фотограф	ДСС
73.	Церовић Гордана	1953.	клинички психолог	ДС
74.	Џелебџић Радиша	1958.	приватник	НС
75.	Шиљковић Др Станиша	1962.	лекар	ДС

Табела 2: Сјисак одборника након избора 2004. године.

Ако се анализира састав Скупштине након ових избора види се да је највише одборника било са факултетском дипломом (31), па са средњом стручном спремом (16). Са вишом школом било је њих осам, пет је имало звање доктора наука, а четири одборника су били приватни предузетници. По три одборника су пензионери, односно бавили су се пољопривредом, а по два су били ВКВ и КВ мајстори. По старосној структури ситуација у чачанском парламенту била је следећа:

Године живота	18-29	30-39	40-49	50-59	Преко 60
Број одборника	5	12	22	31	5
Процент	6,7	16	29,3	41,3	6,7

Табела 3: Сјруктура парламенћа према старосној доби одборника

Што се тиче заступљености жена, у овом сазиву Скупштине њих је било 18 од укупно

75 одборника (24%), што је доста више од републичког просека.⁷

Непосредни избори за председника Општине Чачак

Поред избора за одборнике Скупштине општине, Чачани су на овим изборима имали прилику, до сада једини пут, да непосредним изборима изаберу и председника Општине. На овим изборима право гласа имало је 97. 235 становника, а гласало је 31. 528 (32,42%). Неважећих листића било 859 (2,72%).⁸ За председника Општине кандидовало се 14 кандидата, а након првог круга гласања резултати су били следећи:⁹

[7] Републички просек износио је 21,4%. У Централној Србији тај проценат је нешто мањи – 20,5%, а у Војводини већи – 23,9% (Локални избори 2004. – коначни резултати, 113).

[8] „Резултати избора за председника општине Чачак“, Чачански глас, година LXXI, бр. 38 (2004), 2–3.

[9] Подаци у табели унети према: Службени лист Општине Чачак, година XXXVIII, број 12 (Чачак: Скупштина општине Чачак, 21. септембар 2004), 1–2.

Ред. бр.	Име и презиме кандидата	Предлагач	Број освојених гласова	Број освојених гласова у %
1.	Зоран Глишић Цене	Чачанска партија – Чачак	244	0,77
2.	Мирјана Ђоковић	ДА – СДП – Др Небојша Ћовић	612	1,94
3.	доц. др Биљана Зорнић	ПСС – Богољуб Карић	1.253	3,97
4.	Александар Југовић	СПО – Вук Драшковић	1.539	4,88
5.	Драган Ковачевић	ГГ „Ковач – биће боље“	537	1,70
6.	Драган Кузмановић Домис	ГГ „Домис“	2.420	7,68
7.	Бранислав Лазовић	ГГ „За Чачак“	1.246	3,95
8.	др Коста Милошевић	ДС – Борис Тадић	5.394	17,11
9.	Вељко Неговановић	СПС	4.030	12,78
10.	др Љубиша Нешовић	СРС – Томислав Николић	2.537	8,05
11.	Дејан Обрадовић	ДСС – Војислав Коштуница	1.220	3,87
12.	др Момчило Спасић	Г ₁₇ ⁺ – Миролуб Лабус	1.510	4,79
13.	Велимир Станојевић	НС – Велимир Илић	7.855	24,91
14.	Иван Чоловић	ГГ „Нестраначки Чачак“	266	0,84

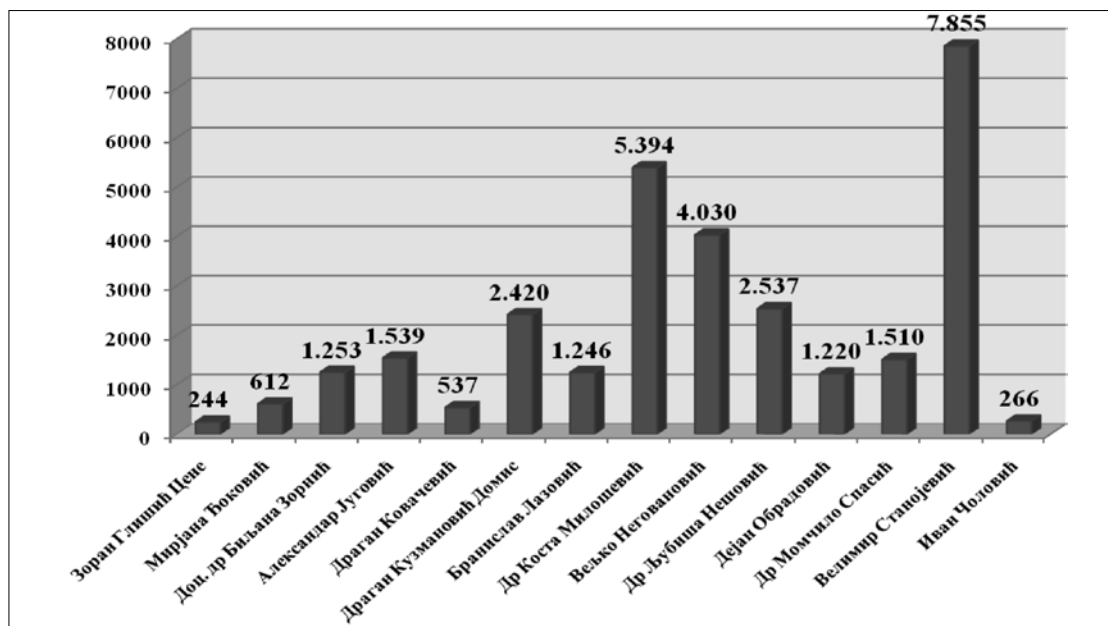
Табела 4: Укујни резултати првој крући гласања за избор председника Општине Чачак 2004. године

Као што се види на основу ових резултата, ниједан од кандидата није добио већину гласова од 50% плус један, па се због тога морало ићи у други круг гласања. Ако се погледају резултати гласања по бирачким местима¹⁰, може се видети да је највећа из-

лазност била на бирачком месту број 64 у Вујетинцима (70,67%), а најслабија је била на бирачком месту број 35 у Јанчићима (19,63%).

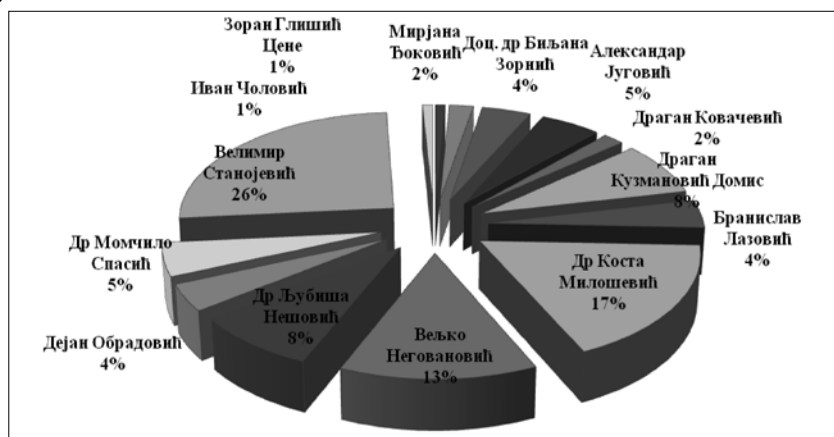
Графички приказано, претходни резултати би изгледали овако:

[10] Види Прилог 2 на крају овога рада (п. п. аутора).

Графикон 4: Резултати првој крући гласања за председника Општине Чачак 2004. године

Што се тиче процента освојених гласова сваког кандидата, он је приказан на следећем графикану:

Графикон 5: Резултати првог круга гласања за председника Општине Чачак 2004. године у %

У тај други круг ушла су два најбоље пласирана кандидата, а то су у овом случају били Др Коста Милошевић испред Демократске странке и Велимир Станојевић испред Нове Србије. У другом кругу гласања право глас имало је 97.236 грађана Чачка, а гласало је њих 17.807 (18,31%). Неважећих листића било је 576 (0,59%).¹¹ Укупни резултати другог круга гласања приказани су у следећој табели:¹²

Ред. бр.	Име и презиме кандидата	Предлагач	Број освојених гласова	Број освојених гласова у %
1.	др Коста Милошевић	ДС – Борис Тадић	6.623	38,44
2.	Велимир Станојевић	НС – Велимир Илић	10.608	61,56

Табела 5: Резултати другог круга гласања за председника Општине Чачак 2004. године

Као што се види из претходне табеле, први, и за сада једини непосредно изабрани председник Општине Чачак био је Велимир Станојевић.¹³ Резултати другог круга гласања за председника Општине Чачак, изгледали би као на следећем графикану:

Графикон 6: Резултати другог круга гласања за председника Општине Чачак 2004. године

[11] „Резултати избора за председника општине Чачак“, *Чачански глас*, година LXXI, бр. 40, (2004), 2.

[12] Подаци у табели унети према: „Резултати избора за председника општине Чачак“, *Чачански глас*, година LXXI, бр. 40, (2004), 2.

[13] Први пут за председника Општине Станојевић је изабран марта 2004. године, тако да му је овај избор, непосредним гласањем, други по реду (Родољуб Петровић, Милош Тимотијевић, „Председници Општине Чачак (1944–2010)“, у: *Зборник радова Народни музеја XXXIX*, уредник Делфина Рајић (Чачак: Народни музеј 2009), 229).

Ако погледамо резултате гласања у другом кругу за избор председника Општине по бирачким местима¹⁴, можемо видети да је највећа излазност била на бирачком месту број 42 у Соколићима (55,92%), док је најмања забележена на бирачком месту број 37 у Горњој Горевници (8,77%). Анализом истих резултата гласања можемо приметити да је Станојевић најубедљивију победу остварио на бирачком месту број 65 Бресница I, где је освојио 99,01% гласова, а Коста Милошевић на бирачком месту број 1 Алваџиница I, где је освојио 64,77% гласова.

Локални избори у Чачку 2008. године

Локални избори 2008. године одржани су 11. маја по пропорционалном изборном систему, у оквиру којег је цео Чачак био једна изборна јединица. За разлику од прошлих локалних избора одржаних 2004. године, председници општина и градоначелници нису бирани непосредно по већинском систему и двокружно, већ су бирани у скупштинама од стране одборника.¹⁵

На овим локалним изборима Чачак је имао 104 бирачка места на којима је могло да гласа 99.769 гласача. Своје бирачко раво искористило је 55.860 грађана (60% од укупно уписаних бирача). Неважећих гласачких листића било је 1.411 (2,36%).¹⁶ За 75 одборничких места кандидовала су се 623 кандидата са 10 листа, а у Скупштину су ушли одборници са 7 изборних листа.¹⁷

Укупни изборни резултати на локалним изборима у Чачку 2008. године били су следећи:¹⁸

Име политичке странке – предлагача	Укупно кандидата	Број гласова		Изабрано одборника	
		Укупно	Процент	Укупно	Процент
ДСС – НС	75	17.102	29,27%	24	32%
ДС – СПО	75	12.820	21,94%	18	24%
СРС	75	8.646	14,80%	12	16%
СПС – ПУПС	75	6.460	11,06%	9	12%
ГГ – укупно	152	6.050	10,36%	4	5,33%
Г17+	69	3.454	5,91%	4	5,33%
ЛДП – Зелени	71	3.079	5,27%	4	5,33%
Покрет за Чачак	31	814	1,39%	/	/

Табела 6: Резултати локалних избора 2008. године (укупно)

На основу приказаних резултата можемо закључити да је највећи број гласова освојила коалиција НС – ДСС, а затим коалиција ДС – СПО. Трећи изборни резултат имала је СРС, а за њом иду СПС – ПУПС, Групе грађана, Г17+, ЛДП – Зелени и „Покрет за Чачак“. Ако погледамо резултате гласања по бирачким местима¹⁹, можемо видети да је највећа излазност била на бирачком месту број 76 у Премећи (72,80%), а најмања на бирачком месту број 66 Бресница II (48,50%). Графички приказано, ти резултати би изгледали овако:

[14] Види **Прилог 3** на крају овога рада (п. п. аутора).

[15] Републички завод за статистику Србије, *Локални избори 2008. – коначни резултати* (Београд: Републички завод за статистику Србије, 2009), 3.

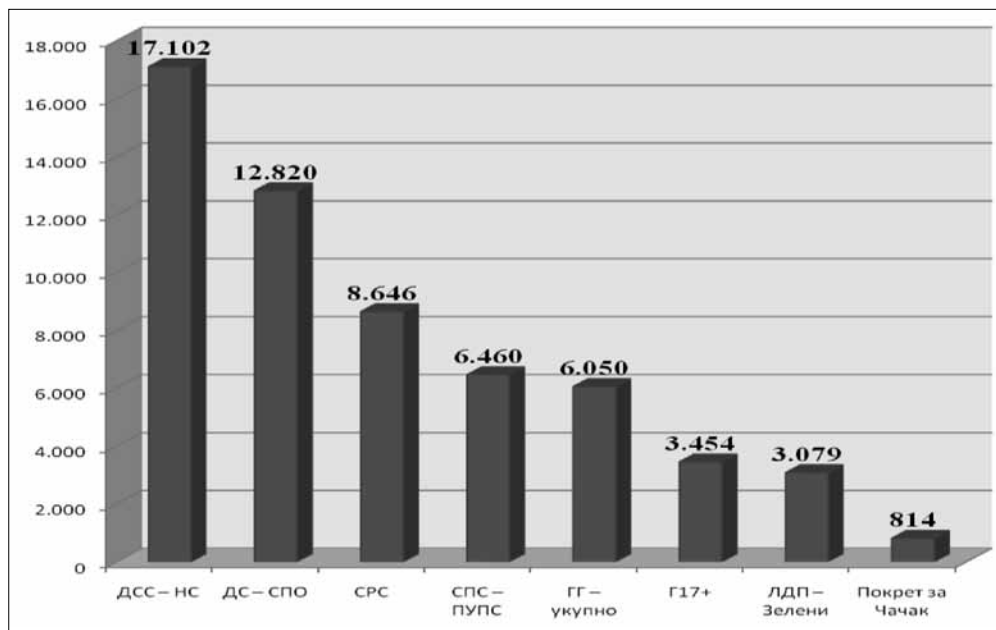
[16] Исто, 2009, 13. Излазност у Чачку на овим изборима била је незнатно нижа него у Републици, где је износила 61,20%. Излазност у Централној Србији била је 61,17%, а у Војводини 61,31% (*Локални избори 2008. – коначни резултати*, 2009, 11).

[17] Исто, 17.

[18] Подаци за табелу преузети из: *Локални избори 2008. – коначни резултати*, 66.

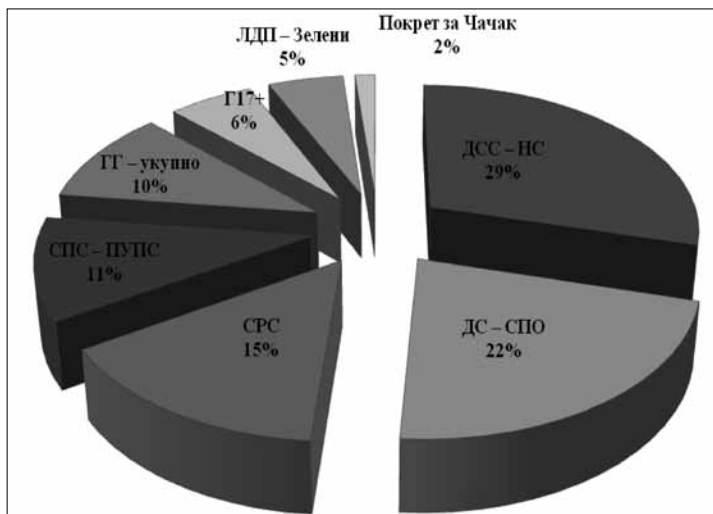
[19] Види **Прилог 4** на крају овога рада (п. п. аутора).

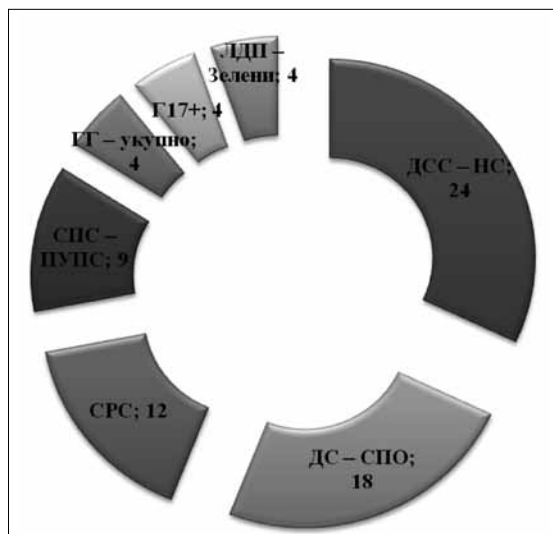
Графикон 7: Резултати гласања на локалним изборима 2008. године

Изражено у процентима, резултати избора 2008. године у Чачку изгледали би као на следећем графикону:

Графикон 8: Резултати локалних избора 2008. године у %

Што се тиче односа снага у чачанском парламенту после ових избора, то се најбоље може видети на основу следећег графикона:

Графикон 9: Распоред освојених мандаћа након избора 2008. године.

Као што се види из претходних графика, ови изборни нису донели никакву новост на чачанској политичкој сцени. Сви актери чачанског парламентаризма били су, мање-више, на истим позицијама као и након претходних избора. Једина новост је појава нове странке (ЛДП Чедомира Јовановића) која је одмах на својим првим изборима у Чачку постала парламентарна, као

и непостојање ПСС Богољуба Карића, која није ни учествовала на овим изборима.

На основу изборних резултата и расподеле мандата, у одборничке клупе након ових избора сели су следећи одборници:²⁰

[20] Подаци у табели преузети из: *Službeni list grada Čačka*, бр. 1 (Čačak: Skupština grada Čačka, 3. jun 2008); *Чачански глас*, година LXXV, бр. 14 (2008), 12; Исто, бр. 15, 13; Исто, бр. 17, 6.

Ред. бр.	Презиме и име одборника	Година рођења	Занимање	Изборна листа
1.	Станојевић Велимир	1964.	дипломирани инжењер пољопривреде	ДСС-НС
2.	Аџемовић др Снежана	1960.	лекар специјалиста-пулмолог	ДСС-НС
3.	Богићевић Ненад	1956.	пољопривредник	ДСС-НС
4.	Дамљановић мр Нада	1975.	магистар математичких наука	ДСС-НС
5.	Глишић Милан	1954.	машински техничар образовања	ДСС-НС
6.	Јаћимовић Миодраг	1956.	приватни предузетник	ДСС-НС
7.	Јојић Мирослав	1968.	пољопривредни техничар	ДСС-НС
8.	Кузмановић Милун	1961.	саобраћајни техничар	ДСС-НС
9.	Марић Милош	1968.	пољопривредни техничар	ДСС-НС
10.	Кнежевић Зорица	1966.	економски техничар	ДСС-НС
11.	Минић Милијан	1958.	машински техничар	ДСС-НС
12.	Недељковић Мирослав	1961.	пољопривредник	ДСС-НС
13.	Никитовић Предраг	1953.	ВКВ машин бравар	ДСС-НС
14.	Остојић Милован	1946.	дипломирани економиста	ДСС-НС
15.	Петковић Мирослав	1968.	дипломирани правник	ДСС-НС
16.	Обрадовић Љиљана	1962.	адвокат	ДСС-НС
17.	Плазанић Ранка	1954.	здравствени радник	ДСС-НС

Ред. бр.	Презиме и име одборника	Година рођења	Занимање	Изборна листа
18.	Петровић Мирослав	1974.	адвокат	ДСС-НС
19.	Петровић Милисав	1958.	пензионер	ДСС-НС
20.	Радуловић Синиша	1951.	алатничар	ДСС-НС
21.	Рајичић Миодраг	1963.	дипломирани економиста	ДСС-НС
22.	Новаковић др Весна	1971.	доктор медицине	ДСС-НС
23.	Срњић Видосав	1954.	пољопривредник	ДСС-НС
24.	Чикирић Лазар	1965	професор	ДС-СПО
25.	Поповић Дмитар	1959.	дипломирани инжењер грађевине	ДС-СПО
26.	Азањац-Шишовић Сања	1978.	професор музичке културе	ДС-СПО
27.	Васовић Стојан	1969.	дипломирани инжењер електротехнике	ДС-СПО
28.	Вујадиновић Слободан	1943.	пензионер	ДС-СПО
29.	Грбовић Дарко	1970.	дипломирани инжењер електротехнике	ДС-СПО
30.	Ерић Томислав	1962.	дипломирани правник	ДС-СПО
31.	Живковић Зоран	1971.	дипломирани инжењер инд. менаџмента	ДС-СПО
32.	Лазовић Милан	1972.	дипломирани економиста	ДС-СПО
33.	Маринковић Анђелка	1969.	дипломирани психолог	ДС-СПО
34.	Миленковић Мирјана	1979.	апсолвент	ДС-СПО
35.	Милошевић др Коста	1948.	хирург	ДС-СПО
36.	Михаило Тања	1969.	преводилац	ДС-СПО
37.	Пешић Јоле	1966.	фриго- механичар	ДС-СПО
38.	Пурић Мирослав	1977.	апсолвент историје	ДС-СПО
39.	Романдић Зоран	1960.	хирург	ДС-СПО
40.	Старчевић Станко	1949.	професор физичког васпитања	ДС-СПО
41.	Церовић др Радосав	1959.	доктор биолошких наука	ДС-СПО
42.	Чекеревац Жељко	1971.	машински техничар	ДС-СПО
43.	Лазовић Бранислав	1956.	дипломирани инжењер машинства	ГГ „За Чачак“
44.	Милошевић Томо	1960.	доктор агрономских наука	ГГ „За Чачак“
45.	Сандић Милован	1962.	предузетник	ГГ „За Чачак“
46.	Симовић Божидар	1951.	радник	ГГ „За Чачак“
47.	Неговановић Вељко	1955.	дипломирани политиколог	СПС-ПУПС
48.	Бојовић Зоран	1939.	дипломирани економиста	СПС-ПУПС
49.	Ђукић Стана	1954.	дипломирани правник	СПС-ПУПС
50.	Мариновић Петар	1970.		СПС-ПУПС
51.	Мелајац Мирослав	1952.	возач	СПС-ПУПС
52.	Михаиловић Хранислав	1940.	пензионер	СПС-ПУПС
53.	Полуга Драган	1958.	машински техничар	СПС-ПУПС
54.	Радовановић Драган	1947.	просветни радник	СПС-ПУПС
55.	Ристановић Миладин	1941.	дипломирани инжењер технологије	СПС-ПУПС
56.	Пантовић Предраг	1965.	приватни предузетник	ЛДП-Зелени
57.	Властелица Раде	1969.	дипломирани електроинжењер	ЛДП-Зелени
58.	Марковић Стојан	1959.	ФТВ продуцент	ЛДП-Зелени
59.	Митровић Звонко	1964.	дипломирани инжењер архитектуре	ЛДП-Зелени
60.	Муњић Мирко	1957.	дипломирани правник	СРС
61.	Ђуровић Сретен	1954.	трговац	СРС
62.	Марковић Рашко	1962.	инжењер	СРС
63.	Суботић Миладин	1949.	пензионер	СРС
64.	Вујичић др Момчило	1958.	професор Универзитета	СРС

Ред. бр.	Презиме и име одборника	Година рођења	Занимање	Изборна листа
65.	Станић Верица	1953.	дипломирани инжењер металургије	СРС
66.	Танчевић Драгослав	1955.	текстилни техничар	СРС
67.	Јовановић Јованка	1964.	виши електротехничар	СРС
68.	Павловић Милисав	1954.	радник	СРС
69.	Станојевић Радомир	1951.	радник	СРС
70.	Ђирковић Андрија	1956.	техничар	СРС
71.	Младеновић др Светлана	1958.	лекар специјалист-физијатар	СРС
72.	Спасић др Момчило	1952.	доктор медицине	Г ₁₇ ⁺
73.	Вучетић Драган	1960.	дипломирани економиста	Г ₁₇ ⁺
74.	Вучић Милка	1966.	дипломирани инжењер информатике	Г ₁₇ ⁺
75.	Благојевић др Слободан	1979.	доктор медицине	Г ₁₇ ⁺

Табела 7: Списак одборника после избора 2008. године

Ако анализирамо овај списак одборника видећемо да је највећи број њих са завршеним факултетом (35), затим следе они са средњом школом (18), пензионера је било 4, по троје је било са вишом школом, односно

предузетника и пољопривредника, два су КВ радника и један ВКВ радник. У овом сазиву Скупштине били су и један магистар и три доктора наука. Старосну структура одборника можемо видети на следећој табели:

Године живота	18–29	30–39	40–49	50–60	Преко 60
Број одборника	2	14	25	28	6
Процент	2,7	18,6	33,3	37,3	8

Табела 8: Структура Скупштине 2004. према годинама старости одборника

После ових избора жене су у чачанској Скупштини биле заступљене са 15 својих представница (20%), што је знатно мање него у претходном сазиву парламента (24%), али и од републичког просека (21,21%).²¹

Након конституисања Скупштине, њени одборници су за председника Општине Чачак изгласали Велимира Станојевића, кандидата Нове Србије.²²

Локални избори у Чачку 2012. године

На општим изборима одржаним на Ђурђевдан, 6. маја 2012. године, Чачани су гласали на 104 бирачка места, а њих 100.496 било је уписано у бирачки списак. И ови избори су спроведени по пропорционалном изборном систему. На изборе је у Чачку изашло 57.445 бирача (излазност од 57,16%).²³ Важећих листића било је 54.780, док је неважећих било 2.632 (4,58%). Укупни резултати локалних избора у Чачку 2012. године били су следећи.²⁴

[21] У централној Србији тај проценат износио је 20,22, док је у Војводини износио 24,19 (Локални избори 2008. – коначни резултати, 8).

[22] Станојевић је на место градоначелника Чачка изабран 2. јуна 2008. године (Петровић, Тимотијевић, „Председници Општине...“, 229).

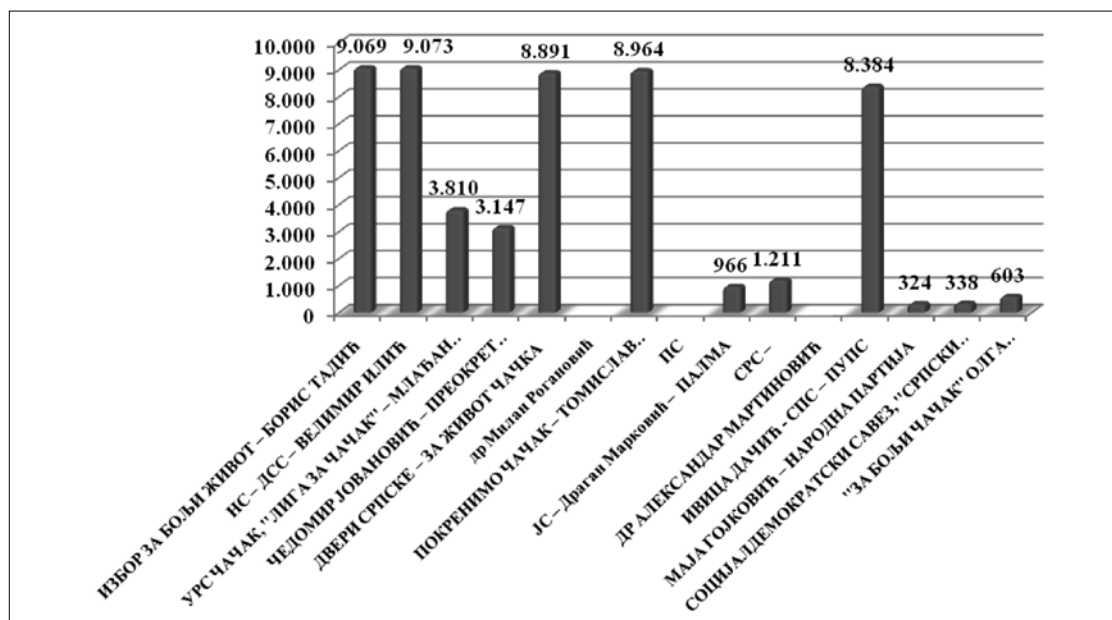
[23] Ова излазност је била у складу са републичком излазношћу на овим изборима која је износила 57,88%, а виша је од излазности у Централној Србији – 55,18%, и Војводини – 51,74% (Републички завод за статистику Србије, Локални избори 2012. – Република Србија – коначни резултати (Београд: Републички завод за статистику Србије, 2012), 11).

[24] *Službeni list grada Čačka*, br. 12 (Čačak: Skupština grada Čačka 7. мај 2012), 2–4. Подаци у табели преузети су из истог *Službenog lista*.

Ред. бр.	Назив изборне листе	Број гласова	Број гласова у %	Број одборничких мандата
1.	ИЗБОР ЗА БОЉИ ЖИВОТ – Борис Тадић	9.069	15,79	14
2.	НС – ДСС – Велимир Илић	9.073	15,79	14
3.	УРС ЧАЧАК, „ЛИГА ЗА ЧАЧАК“ – Млађан Динкић	3.810	6,63	5
4.	Чедомир Јовановић – ПРЕОКРЕТ ЛДП, СПО	3.147	5,48	4
5.	ДВЕРИ СРПСКЕ – ЗА ЖИВОТ ЧАЧКА – др Милан Рогановић	8.891	15,48	13
6.	ПОКРЕНИМО ЧАЧАК – Томислав Николић – СНС – ПСС БК – ПС	8.964	15,6	13
7.	ЈС – Драган Марковић Палма	966	1,68	0
8.	СРС – др Александар Мартиновић	1.211	2,11	0
9.	Ивица Дачић – СПС – ПУПС	8.384	14,59	12
10.	Маја Гојковић – НАРОДНА ПАРТИЈА	324	0,56	0
11.	СОЦИЈАЛДЕМОКРАТСКИ САВЕЗ, „СРПСКИ СЛОБОДАРСКИ ПОКРЕТ“ – др Момчило Вујичић	338	0,59	0
12.	„ЗА БОЉИ ЧАЧАК“ Олга Јакшић, ДЕМОКРАТСКА ПАРТИЈА МАКЕДОНАЦА – НАЦИОНАЛНА МАЊИНА	603	1,05	0

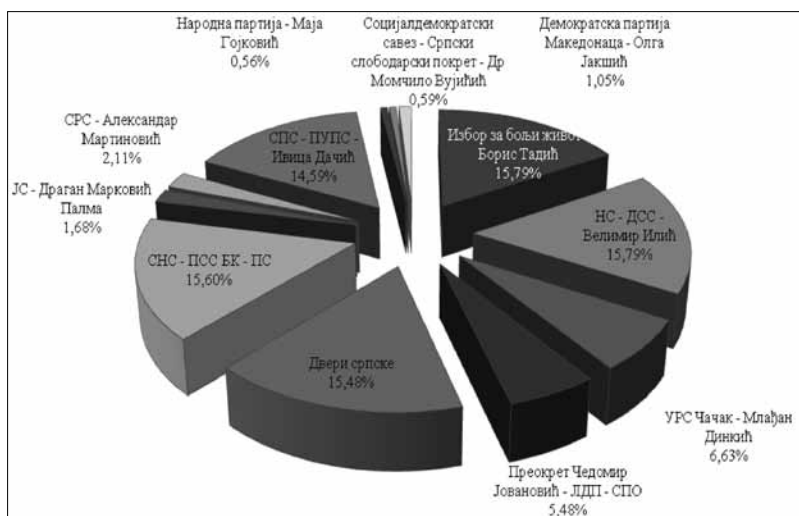
Табела 9: Резултати локалних избора 2012. године (укујни)

Ако погледамо резултате видимо да је највише гласова освојила коалиција НС – ДСС, а разлика између ње и другопласиране коалиције „Избор за бољи живот“ износила је само четири гласа. Тесно је било и између трећепласиране СНС и четвртопласираних Двери, где је разлика била 73 гласа. Иначе, ове две странке су се први пут појавиле у Чачку управо на овим изборима. Пета је била коалиција око СПС, шести УРС, странка настала уједињењем Г₁₇⁺ и Уједињених региона Србије, а седма коалиција ЛДП – СПО. То су уједно биле и листе које су ушле у Скупштину града Чачка након ових избора. Графички приказано, ти резултати би изгледали као на следећем графикону:

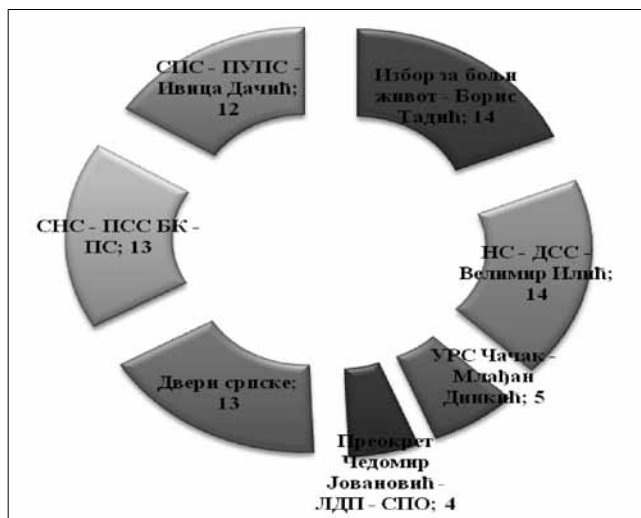
Графикон 10: Резултати локалних избора 2012. године (укујни)

Изражени у процентима ти резултати би изгледали овако:

Графикон 11: Резултати избора 2012. године изражени у %

Ситуација је, што се одборничких мандата тиче била више него изједначена. По 14 мандата освојиле су коалиције НС – ДСС и коалиција око председника Србије Бориса Тадића (тј. ДС-а), за њима иду СНС и Двери са по 13, затим СПС – ПУПС са 12, УРС са пет и ЛДП – Зелени са четири одборничка мандата. Графички приказан однос снага у чачанском парламенту након ових избора изгледао је овако:

Графикон 12: Распоред одборничких мандата након избора 2012. године

Ако анализирамо резултате ових избора по бирачким местима²⁵ можемо закључити да је највећа излазност била на бирачком месту број 76 у Премећи (76,85%), а најмања на бирачком месту број 35 у Јанчићима (40,88%).

[25] В. Прилог 5 на крају рада (п.п. аутор).

Новина ових избора је што су одборници морали, на основу члана 43. *Закона о локалним изборима*, да у скупштинске клупе уђу оним редоследом којим су били наведени на изборним листама својих странака, односно предлагача.²⁶

Ред. бр.	Презиме и име одборника	Година рођења	Занимање	Изборна листа
1.	Азањац-Шишовић Сања	1978.	професор музичке културе	Избор за бољи живот – Борис Тадић
2.	Алексић Градимир	1945.	лекар	СПС-ПУПС
3.	Андрић Драган	1961.	професор физике	Избор за бољи живот – Борис Тадић
4.	Бисенић Драган	1973.	струковни физиотерапеут	ЛДП-СПО
5.	Богосављевић-Бошковић Снежана	1964.	професор Универзитета	СПС-ПУПС
6.	Бојовић Бранко	1974.	дипломирани инжењер машинства	УРС
7.	Бојовић Душица	1979.	дипломирани правник	Двери српске
8.	Бојовић Зоран	1939.	дипломирани економиста	СПС-ПУПС
9.	Бојовић Милан	1977.	дипломирани економиста	НС-ДСС
10.	Брајовић Драган	1963.	магистар електротехнике	Избор за бољи живот – Борис Тадић
11.	Брковић Душко	1968.	магистар агрономских наука	Избор за бољи живот – Борис Тадић
12.	Вељовић Радомирка	1952.	професор	НС-ДСС
13.	Вулићевић Мирјана	1967.	инжењер машинства	Избор за бољи живот – Борис Тадић
14.	Вучетић Драган	1960.	дипломирани економиста	Избор за бољи живот – Борис Тадић
15.	Вучић Милка	1966.	дипломирани инжењер информатике	УРС
16.	Гавриловић-Дамњановић Јелица	1947.	пензионер	НС-ДСС
17.	Гавриловић Владица	1974.	економиста за царине и порезе	НС-ДСС
18.	Грбић Љубодраг	1961.	дипломирани економиста	УРС
19.	Драгутиновић Славица	1963.	специјалиста ургентне медицине	СНС-ПСС-ПС
20.	Драшкић Милан	1968.	дипломирани економиста	НС-ДСС
21.	Драшковић Бојан	1979.	дипломирани правник	СНС-ПСС-ПС
22.	Ђенадић Ацо	1963.	електро-инсталатер	Двери српске
23.	Ђоковић Мирјана	1966.	дипломирани економиста	СНС-ПСС-ПС
24.	Ђукић Стана	1954.	дипломирани правник	СПС-ПУПС
25.	Живанић Јарослав	1951.	професор Универзитета	НС-ДСС
26.	Живковић Предраг	1970.	дипломирани ФТВ продуцент	Избор за бољи живот – Борис Тадић
27.	Илић Војислав	1952.	магистар педагошких наука	НС-ДСС
28.	Јовановић Борко	1979.	дипломирани инжењер електротехнике	УРС
29.	Јовановић Данка	1963.	дипломирани инжењер архитектуре	СНС-ПСС-ПС

[26] *Službeni list grada Čačka*, br. 14, (Čačak: Skupština grada Čačka 13. jul 2012), 1–3.

Ред. бр.	Презиме и име одборника	Година рођења	Занимање	Изборна листа
30.	Југовић Братислав	1980.	професор физичког васпитања	СНС-ПСС-ПС
31.	Крушчић Радомир	1961.	дипломирани инжењер машинства	НС-ДСС
32.	Лазовић Бранислав	1956.	дипломирани инжењер машинства	Избор за бољи живот – Борис Тадић
33.	Лазовић Милан	1972.	дипломирани економиста	ЛДП-СПО
34.	Луковић Раденко	1952.	дипломирани економиста	СНС-ПСС-ПС
35.	Мелајац Мирослав	1952.	возач	СПС-ПУПС
36.	Милинковић Мира	1979.	магистар биолошко-техничких наука	Избор за бољи живот – Борис Тадић
37.	Миленковић Мирјана	1979.	апсолвент	Избор за бољи живот – Борис Тадић
38.	Милојковић Анђелија	1956.	дипломирани инжењер пејзажне архитектуре	НС-ДСС
39.	Милошевић Драго	1958.	професор Универзитета	СНС-ПСС-ПС
40.	Милошевић Коста	1948.	хирург	Избор за бољи живот – Борис Тадић
41.	Милошевић Томо	1960.	доктор агрономских наука	Избор за бољи живот – Борис Тадић
42.	Митровић Миљисав	1955.	доктор агрономских наука	СПС-ПУПС
43.	Митровић Звонко	1964.	дипломирани инжењер архитектуре	СНС-ПСС-ПС
44.	Неговановић Вељко	1955.	дипломирани политиколог	СПС-ПУПС
45.	Ненадић Слободан	1977.	радник	Двери српске
46.	Новаковић Никола	1953.	кореограф	Двери српске
47.	Обрадовић Бошко	1976.	професор	Двери српске
48.	Обрадовић Саша	1964.	дипломирани правник	НС-ДСС
49.	Обреновић Радисава	1937.	правник	СПС-ПУПС
50.	Остојић Предраг	1980.	студент	Двери српске
51.	Пантовић Предраг	1965.	приватни предузетник	ЛДП-СПО
52.	Пантовић Радојица	1962.	дипломирани економиста	СНС-ПСС-ПС
53.	Плазенић-Цикић Гордана	1972.	предузетник	СНС-ПСС-ПС
54.	Плазенић Милан	1963.	професор Универзитета	НС-ДСС
55.	Полуга Драган	1958.	машински техничар	СПС-ПУПС
56.	Поповић Дмитар	1959.	дипломирани инжењер грађевине	Избор за бољи живот – Борис Тадић
57.	Поповић Тања	1970.	професор	Двери српске
58.	Пешић Јоле	1966.	економиста	Избор за бољи живот – Борис Тадић
59.	Рацковић Радисав	1983.	пољопривредник	Двери српске
60.	Радојевић Александар	1965.	лекар специјалиста-пнеумфтизиолог	СНС-ПСС-ПС
61.	Радовановић Драган	1947.	просветни радник	СПС-ПУПС
62.	Ракићевић Александар	1984.	економски техничар	НС-ДСС
63.	Ранковић Александар	1981.	електротехничар	Двери српске
64.	Ранковић Љиљана	1979.	професор	Двери српске

Ред. бр.	Презиме и име одборника	Година рођења	Занимање	Изборна листа
65.	Ристановић Миладин	1941.	дипломирани инжењер технологије	СПС-ПУПС
66.	Рогановић Милан	1969.	лекар	Двери српске
67.	Рубаковић Биљана	1960.	професор	Двери српске
68.	Симовић Надежда	1957.	дипломирани економиста	СНС-ПСС-ПС
69.	Спасић Момчило	1952.	доктор медицине	УРС
70.	Спасојевић Мирослав	1947.	професор Универзитета	НС-ДСС
71.	Танасковић Александар	1974.	дипломирани економиста	Двери српске
72.	Танасковић Мирослава	1942.	дипломирани економиста	НС-ДСС
73.	Терзић Бранкица	1956.	приватни предузетник	ЛДП-СПО
74.	Трифунковић Игор	1976.	дипломирани инжењер електротехнике	СНС-ПСС-ПС
75.	Цвијовић Наташа	1971.	магистар техничких наука	СПС-ПУПС

Табела 10: *Списак одборника након избора 2012. године*

Ако погледамо списак видећемо да је највећи број одборника имао факултетску диплому (44), затим завршену средњу школу (8), шест њих је имало звање доктора наука и завршену вишу школу, а пет звање магистра. У овом сазиву чачанске Скупштине била су и три приватна предузетника, те по један КВ радник, пољопривредник и пензионер. Што се тиче структуре Скупштине по старосној доби одборника, она је изгледала овако:

Године живота	18-29	30-39	40-49	50-60	Преко 60
Број одборника	2	18	22	23	10
Процент	2,7	24	29,3	30,7	13,3

Табела 11: *Структура Скупштине по старосној доби одборника после избора 2012. године*

У овом сазиву Скупштине града Чачка било је 23 одборнице (30,07%), што је више од републичког просека, као и просека у Региону Шумадије и Западне Србије.²⁷

За градоначелника Чачка, одлуком одборника Скупштине града, изабран је Војислав Илић, кандидат Нове Србије.

Локални избори у Чачку 2016. године

Ови избори за одборнике града Чачка одржани су на Цвети, 24. априла 2016. године. Истог дана одржани су и избори за Скупштину Републике Србије, као и покрајински избори за Скупштину Војводине. На овим изборима у Чачку бирало се 75 одборника на 104 бирачка. Право гласа имао је 99.371 гласач, а то право искористило је њих 56.295 (56,65%). Неважећих листића било је 1.781 (3,16%). За ове изборе у Чачку поднето је 12 изборних листа.²⁸ Укупни резултати ових избора приказани су на следећој табели:²⁹

[27] Просек на нивоу Републике износио је 28,61%, а просек у Шумадији и Западној Србији 27,83% (Локални избори 2012, 97).

[28] Резултати избора за одборнике Скупштине града Чачка – одржаних 24. априла 2016. године (Чачак: Изборна комисија града Чачка, 25. април 2016), док. бр. 013-3-58/2016-IV-7.

[29] Подаци у табели унети према: Резултати избора за одборнике Скупштине града Чачка, одржаних 24. априла 2016. године; Службени лист града Чачка, година XLX, број 10 (Чачак: Скупштина града Чачка, 25. април 2016); http://www.cacak.org.rs/Odbornici_Skupstine_grada-63-1 (преузето 10.06.2016. године).

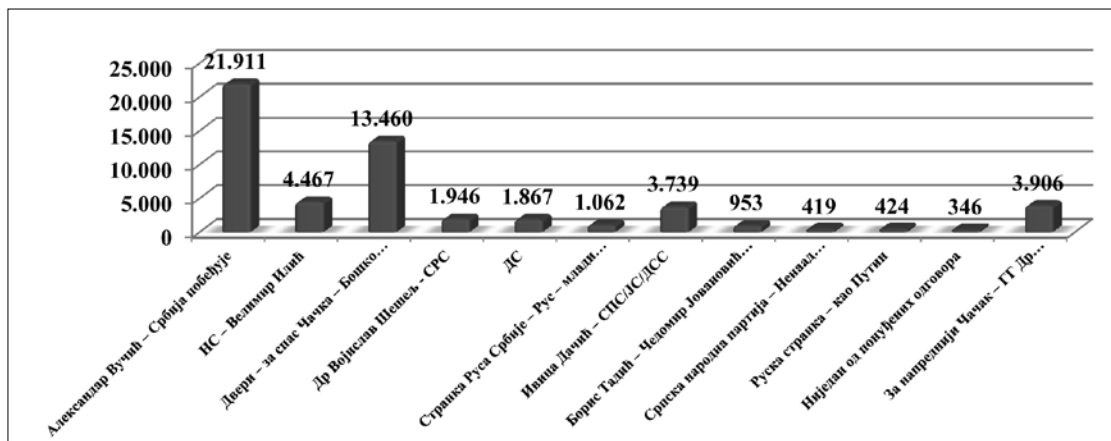
Ред. бр.	Назив изборне листе	Број освојених гласова	Број освојених гласова у %	Број освојених одборничких мандата	Број освојених одборничких мандата у %
1.	Александар Вучић – Србија побеђује	21.911	38,92	35	46,67
2.	НС – Велимир Илић	4.467	7,93	7	9,33
3.	Двери – за спас Чачка – Бошко Обрадовић	13.460	23,91	21	28
4.	Др Војислав Шешељ – СРС	1.946	3,46	0	0
5.	ДС	1.867	3,32	0	0
6.	Странка Руса Србије – Рус – млади за Чачак	1.062	1,89	1	1,33
7.	Ивица Дачић – СПС/ЈС/ДСС	3.739	6,64	5	6,67
8.	Борис Тадић – Чедомир Јовановић – Савез за бољи Чачак – СДС/ЛДП	953	1,69	0	0
9.	Српска народна партија – Ненад Поповић	419	0,74	0	0
10.	Руска странка – као Путин	424	0,75	0	0
11.	Ниједан од понуђених одговора	346	0,61	0	0
12.	За напреднији Чачак – ГГ Др Александар Радојевић	3.906	6,94	6	8

Табела 11: Укућни резултати локалних избора 2016. године

Као што се види из табеле, цензус је прешло шест изборних листа и њихови одборници ће чинити чачански парламент у наредне четири године. Највише гласова, а самим тим и одборничких места, освојила је листа коју је предводио Александар Вучић, друга по броју гласова била је листа Двери, трећа НС – Велимир Илић, четврта ГГ Др Александар Радојевић, пета СПС/ЈС/ДСС, и шесто место освојила је мањинска листа Странка Руса Србије. Ових шест листа су прешле цензус и ушле у Скупштину града Чачка. Оно што је код ових избора интересантно јесте то што Нова Србија, први пут од како је наступала на локалним изборима у Чачку, није имала најбољи изборни резултат, већ је по броју гласова била трећа. Такође, после ових избора, Демократска странка први пут од 1992. године није имала ни једног одборника у чачанској Скупштини.

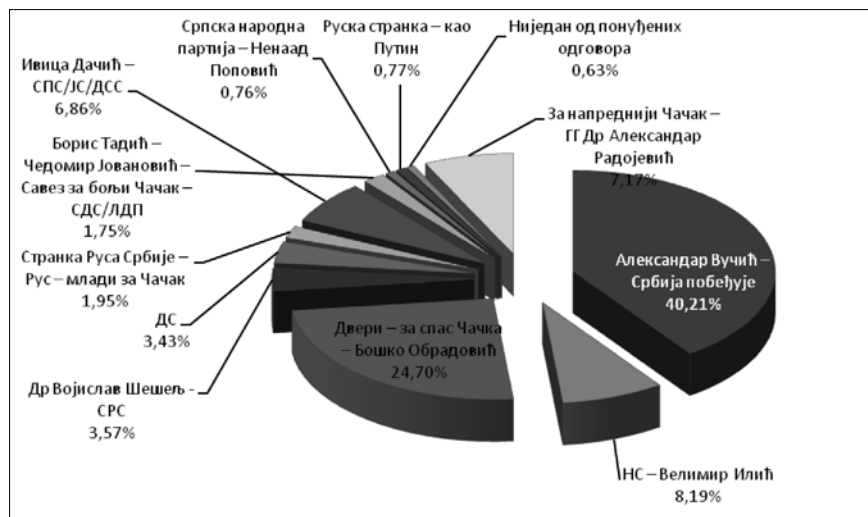
Ако погледамо резултате избора по бирачким местима, видећемо да је највећа излазност забележена на бирачком месту број 78 у Брезовици (78,21%), а најмања је забележена на бирачком месту број 35, бивша основна школа „Бјелиш“ (37,1%).³⁰ Графички приказани резултати ових избора изгледали би овако:

[30] Резултате ових избора, по бирачким местима, види у **Прилогу 6** на крају овога рада (п. п. аутора).

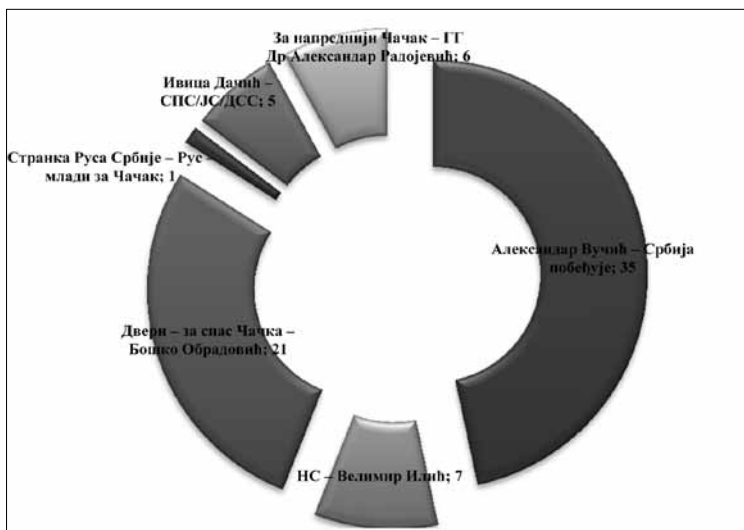
Графикон 13: Резултати локалних избора 2016. године

Изражено у процентима, резултати би изгледали као на следећем графикону:

Графикон 14: Резултати избора 2016. године изражени у %

Према броју освојених одборничких мандата, распоред снага у чачанском парламенту изгледао је овако:

Графикон 15: Број освојених одборничких мандата

Према овом броју освојених мандата, а сходно редоследу на изборним листама, у Скупштину града Чачка ушли су следећи одборници:

Ред. бр.	Презиме и име одборника	Година рођења	Занимање	Предлагач
1.	Тодоровић Милун	1969.	дипломирани инжењер индустријског менаџмента	СНС
2.	Трифунковић Игор	1976.	струковни инжењер електротехнике	СНС
3.	Ђоковић Мирјана	1966.	дипломирани мастер економиста	СНС
4.	Луковић Раденко	1952.	дипломирани економиста	СНС
5.	Милић Владан	1967.	доктор ветерине	СНС
6.	Јовановић Вера	1961.	струковни васпитач	СНС
7.	Јевђовић Милорад	1945.	пензионер	ПУПС
8.	Радосавчевић Владимир	1960.	дипломирани машински инжењер	ПС
9.	Ракић Олгица	1960.	новинар	СДПС
10.	Максимовић Александар	1962.	дипломирани агроном	СНС
11.	Павловић Радош	1965.	доктор наука	СНС
12.	Драгутиновић Славица	1963.	примаријус доктор ургентне медицине	СНС
13.	Радојевић Душан	1990.	инжењер менаџмента	СНС
14.	Лечић Раденко	1967.	металоглодач	СНС
15.	Марјановић Гордана	1949.	дипломирани психолог	СНС
16.	Митровић Звонко	1964.	дипломирани инжењер архитектуре	СНС
17.	Чоловић Радојле	1970.	дипломирани професор разредне наставе	СНС
18.	Луковић Јасменка	1960.	струковни економиста	СНС
19.	Јаковљевић Војин	1986.	дипломирани менаџер	СНС
20.	Ђуровић Драгутин	1953.	аутоелектричар	СНС

Ред. бр.	Презиме и име одборника	Година рођења	Занимање	Предлагач
21.	Павловић Бранка	1958.	дипломирани правник	ПУПС
22.	Кривокућа Миланко	1973.	алатничар	СНС
23.	Ђуровић Тихомир	1959.	електротехничар	СНС
24.	Ђирић Милованка	1963.	хемијски техничар	ПС
25.	Максимовић Милан	1996.	програмер	СНС
26.	Спасовић Љубиша	1961.	грађевински техничар	СНС
27.	Мартаћ Оливера	1964.	пољопривредник	СНС
28.	Мијаиловић Александар	1984.	аутомеханичар	СНС
29.	Јаћимовић Миодраг	1956.	дипломирани менаџер	СНС
30.	Вукић Сузана	1995.	студент	СНС
31.	Тутуновић Миленко	1953.	пензионер	ПУПС
32.	Мајсторовић Милољуб	1956.	пољопривредник	СНС
33.	Вукајловић Ивана	1984.	мастер физичког васпитања	СНС
34.	Наумовић Никола	1988.	дипломирани менаџер у бизнису	СНС
35.	Лонгвинов Иван	1975.	дипломирани економиста	СНС
36.	Обрадовић Бошко	1976.	професор српског језика и књижевности	Двери
37.	Рогановић Милан	1969.	доктор медицине	Двери
38.	Рубаковић Биљана	1960.	професор	Двери
39.	Ружичић Предраг	1940.	пензионер	Двери
40.	Танасковић Александар	1974.	дипломирани економиста	Двери
41.	Живковић Радмила	1947.	пензионер	Двери
42.	Ђендић Драган	1975.	предузетник	Двери
43.	Ђурчић Братислав	1955.	професор машинства	Двери
44.	Дробњак Душица	1981.	дипломирани економиста	Двери
45.	Божовић Александар	1988.	економиста	Двери
46.	Ђенадић Ацо	1963.	електроинсталатер	Двери
47.	Тановић Лидија	1961.	дипломирани економиста	Двери
48.	Каличанин Миленко	1959.	електроинжењер	Двери
49.	Шипетић Ђорђе	1982.	инжењер архитектуре	Двери
50.	Петровић Љиљана	1973.	правник	Двери
51.	Рацковић Радисав	1983.	пољопривредник	Двери
52.	Сретенковић Александар	1974.	електротехничар	Двери
53.	Прокић Милица	1976.	професор	Двери
54.	Ненадић Слободан	1977.	радник	Двери
55.	Јевтић Предраг	1954.	пензионер	Двери
56.	Матовић Оливера	1979.	магистар економије	Двери
57.	Велимир мр Илић	1951.	магистар техничких наука	НС
58.	Станојевић Велимир	1964.	дипломирани инжењер пољопривреде	НС
59.	Новаковић др Весна	1971.	доктор специјалиста опште медицине	НС
60.	Живанић проф. др Јерослав	1951.	доктор техничких наука	НС
61.	Спасојевић проф. др Мирослав	1947.	редовни професор	НС
62.	Лазаревић Ана	1977.	дипломирани економиста	НС

Ред. бр.	Презиме и име одборника	Година рођења	Занимање	Предлагач
63.	Видојевић Горан	1963.	ветеринарски техничар	НС
64.	Неговановић Вељко	1955.	дипломирани политиколог	СПС
65.	Стаменковић проф. др Светомир	1948.	професор Универзитета	СПС
66.	Цвијовић мр Наташа	1971.	магистр техничких наука	СПС
67.	Петковић Мирослав	1968.	дипломирани правник	ДСС
68.	Словић Владимир	1988.	струковни инжењер	ЈС
69.	Радојевић др Александар	1965.	доктор медицине	ГГ Александар Радојевић
70.	Танасковић Братислав	1966.	дипломирани инжењер електротехнике	ГГ Александар Радојевић
71.	Пауновић Светлана	1969.	доктор биотехничких наука	ГГ Александар Радојевић
72.	Пешић Јоле	1966.	економиста	ГГ Александар Радојевић
73.	Миловановић Љиљана	1968.	доктор специјалиста социјалне медицине	ГГ Александар Радојевић
74.	Стовраг Тања	1971.	лекар	ГГ Александар Радојевић
75.	Јовановић Тамара	1977.	дипломирани филозоф	Странка Руса Србије

Табела 12: Сјисак одборника њосле избора 2016. њодине

Што се тиче стручне спреме одборника, у овом сазиву Скупштине града Чачка највише их је било са завршеним факултетом (36), затим следе они са завршеном вишом школом (11), један мање је са средњом школом, пет има статус пензионера, исто толико је и доктора наука, по три су магистри и пољопривредници, а по један је приватни предузетник и пољопривредник. Што се тиче структуре Скупштине по старосној доби одборника, она је приказана у следећој табели:

Године живота	18–29	30–39	40–49	50–60	Преко 60
Број одборника	6	10	20	25	14
Процент	8	13,3	26,7	33,3	18,7

Табела 13: Сјтаросна сјрукјтура Скујшћине града Чачка њосле избора 2016. њодине

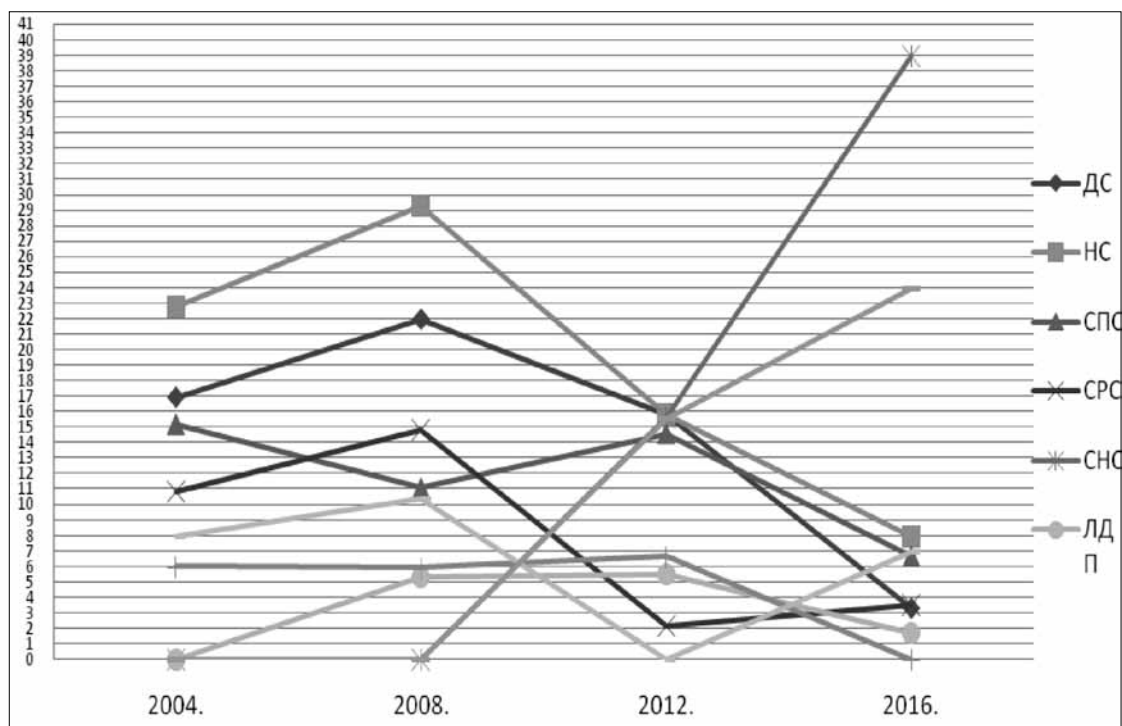
Као што се из приказане табеле види, трећина одборника је имала између 50 и 60 година старости и они су били најзастушљенија старосна групација у овом сазиву Скупштине града Чачка. Што се заступљености жена у овом сазиву, она је износила 32% (24 одборнице).

*

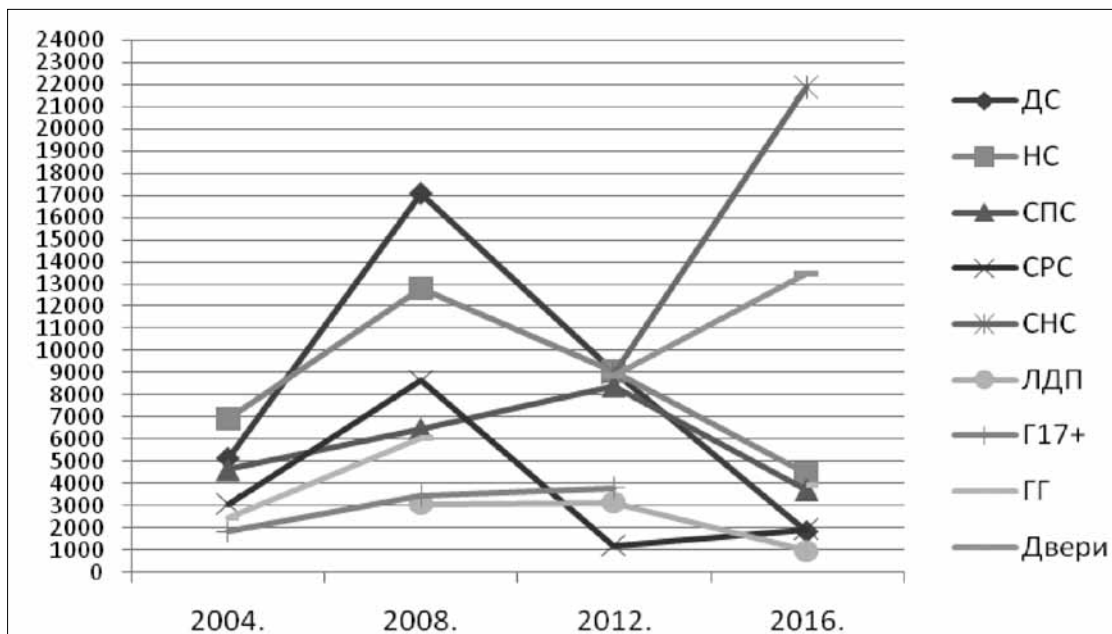
Иако избори одржани у периоду који овај рад обухвата нису били толико кључни и значајни као рецимо избори 1996. или 2000. године, ипак су били далеко од неинтересантних. Они су доносили неке промене и изненађења у политичком животу Чачка која се нису баш могла предвидети. С једне стране, избори 2004. године вратили су у парламентарни живот неке странке које су изборима 2000. године изопштене из чачанског парламента, док су, са друге стране, избори 2016. године Демократску странку учинили

ванпарламентарном, што је био преседан за 24 године вишестраначја у овом граду. Исти избори, последњи и у тренутку писања овога рада још увек актуелни, послали су у опозицију Нову Србију и њеног лидера Велимира Илића после 20 година проведених на челу града. Како је се кретао рејтинг појединих странака на локалним изборима у Чачку од 2004. до 2016. године може се видети на следећим графиконима. Требло би напоменути да су се странке чији је (не) успех анализиран и чији су изборни резултати приказани на графиконима често удруживале у коалиције. Тако је на пример, на изборима 2008. Нова Србија је била у коалицији са ДСС, Демократска странка са

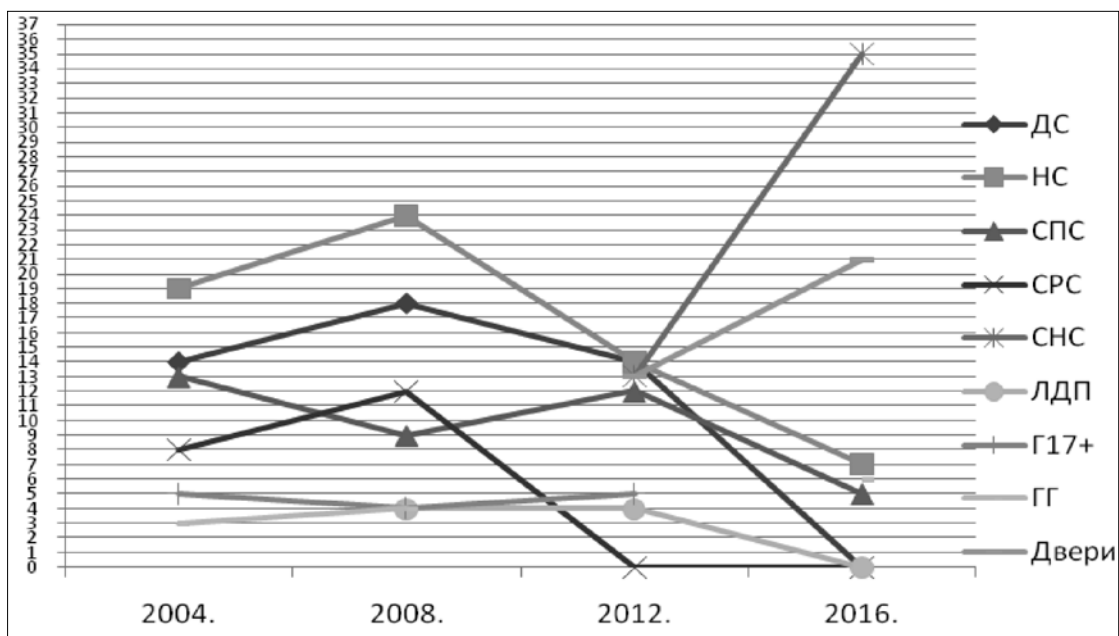
СПО, а СПС са ПУПС. На следећим изборима ЛДП је био у коалицији са СПО, Демократе са Зеленим и ГГ Бранко Лазовић, а СПС и НС су остале у истим коалицијама као и на изборима 2008. године. На последњим одржаним локалним изборима у Чачку СПС је био у коалицији са ДСС и Јединственом Србијом, ПУПС је ступио у савез са СНС у којој се налазио и СПО, док се ЛДП ујединио са СДС-ом Бориса Тадића. Освојени гласови тих коалиција приписивани су њиховим носиоцима, тј. доминантнијој странци у коалицији. У вези са изборима 2016. године, требало би напоменути да се под ГГ подразумева ГГ Др Александра Радојевића „За напреднији Чачак“.

Графикон 16: Рејтинги појединих странака изражен у % на локалним изборима 2004-2016. године

Графикон 17: Рејини њојединих сїранака изражен љрема броју освојених ласова на локалним изборима 2004-2016. године

Графикон 18: Рејини њојединих сїранака изражен љрема броју освојених одборничких мандаїа на локалним изборима 2004-2016. године

Ако анализирамо претходне графиконе, можемо уочити да је рејтинг неких странака растао од избора до избора, док су друге падале. Највећи раст имају СНС и Двери које су се у политичком животу Чачка појавиле на изборима 2012. године. СНС је на својим првим изборима забележила резултат од 8.964 гласа, (15, 6% од укупно гласалих бирача) и 13 одборничких мандата. Већ на следећим изборима они освајају 21.911 гласова (12.947 гласова више) или 38,92% и чак 35 одборничких мандата (22 више). Што се тиче Двери, оне су на изборима 2012. освојиле 8.891 глас (15,48% гласова) и 13 одборничких мандата, а само четири године касније 13.460 гласова (4.569 гласова више) или 23,91% и 21 одборнички мандат (8 више).

Што се тиче друге групације странака, највећи пад свакако је забележила ДС која је на изборима 2008. освојила 12.820 гласова (21,94%) и 18 одборничких мандата, да би на изборима 2012. пала на 9.069 гласова (3.751 глас мање) или 15,79% и 14 одборничких мандата (4 мање), а на последњим доживела потпуни дебакл освојивши 1.867

гласова (чак 10.953 гласа мање него на изборима 2008.) или 3,32% и ниједан одборнички мандат. Велики пад забележили су и радикали и социјалисти. Радикали су 2008. доживели раст броја гласова са 3.082 (10,8%) колико су освојили 2004. до 8.646 (14,80%) колико освајају 2008. године (раст од 5.564 гласа). Такође су добили и више мандата (са 8 на 12), али су 2012. године пали на 1.211 гласова или 2,11% (7.435 гласова мање него 2008.) и остали без одборничких мандата. На изборима 2016. године они освајају 1.946 гласова (735 више) или 3,46%, али поново не успевају да уђу градски парламент. Што се тиче социјалиста, они од 2004. до 2008. бележе раст са 4.642 на 6.460 гласова (1.813 гласова више), али су у процентима пали са 15,19% на 11,06%, као и у броју мандата (са 13 на 9). Социјалисти раст бележе и на следећим изборима 2012. када ће освојити 8.384 гласа (1.924 гласа више) или 14,59% и 12 мандата. Међутим, ту се њихов успон завршава. На последњим изборима они освајају 3.739 гласова (4.645 гласова мање) или 6,64% и 5 одборничких мандата (6 мање).

RESULTS OF LOCAL ELECTIONS IN ČAČAK IN 2004 – 2016

During the period from 2000 to 2016, the citizens of Čačak went to the polls four times in order to choose their representatives for the Municipal Council, and later for the City Assembly. In Serbia, since 2004, the delegates have been elected according to the proportional representation system, where the voters do not vote for a candidate nominated by a political party or movement, but for an electoral list. The citizens of Čačak went to the polls for local elections every four years, which means that there were no early elections, but only regularly scheduled elections. The elections held during the period presented in this paper, might not have been as dramatic and fatal as the elections in the previous decade, but, however, they brought certain local political surprises and unexpected political changes. The elections held in 2004 were special because they brought back to the political scene some parties which were left out of the parliamentary life of Čačak by the election of 2000. Moreover, together with the election of

the Assembly councillors, direct elections for the Mayor have been held for the first and only time. The following elections held in 2008 did not bring important changes comparing to the previous ones, however, the elections held in 2012, brought great political uncertainty in Čačak, since as many as five lists had from 14 – 12 councillors in the Assembly, of, at that time already, the City of Čačak. The last local elections in Čačak, also brought certain changes. On one hand, these elections have made official the political domination of one party and political take-off of another young party on the political scene whose leader was from Čačak. On the other hand, these elections were also marked by failure and political degradation of once strong and inapproachable parties in Čačak. The ups and downs of political parties in Čačak, during the period from 2004 to 2016 have been presented on special charts offering a better overview of changes in ratings and results for different parties, from one election to another.

Miroslav Purić

Les résultats des élections locales à Cacak des années 2004-2016

Pendant la période de l'année 2000 à l'année 2016, les citoyens de Cacak allèrent aux bureaux de vote quatre fois, afin de choisir leurs représentants dans le Conseil de leur municipalité, plus tard de leur ville. Les élus pour les députés en Serbie, depuis l'année 2004, furent choisis suivant le système électoral proportionnel, où l'on ne vota plus pour une personnalité déterminée, présentée aux élections de la part d'un certain parti et mouvement politique, mais pour une liste électorale. Les citoyens de Cacak allèrent aux bureaux de vote pour les élections locales tous les quatre ans, ce qui veut dire qu'il n'eurent pas d'élections anticipées, mais que toutes les élections furent régulières. Les élections, pour la période présentée dans cette étude, ne furent peut-être pas aussi dramatiques et fatales que les élections de la décennie précédente, mais elles amenèrent ainsi certaines surprises politiques locales et des redistributions politiques inattendues. Les élections en 2004 furent spécifiques en ce que sur la scène politique locale revinrent des partis qui, lors des élections de l'année 2000 furent expulsées de la vie parlementaire de Cacak. De même, pa-

rallèlement avec les élections des conseillers, furent menées pour la première fois, et une seule fois seulement, des élections directes pour le Maire. Les élections suivantes de l'année 2008 n'apportèrent pas de changements significatifs par rapport aux précédentes mais, par contre, les élections menées durant l'année 2012 apportèrent une grande incertitude politique à Cacak, vu que cinq listes même eurent entre 14–12 conseillers dans l'Assemblée, déjà Assemblée de la ville de Cacak alors. Les dernières élections locales à Cacak apportèrent également certaines modifications. D'un côté, ces élections régularisèrent la domination politique d'un parti et l'envolée politique d'un jeune parti sur la scène politique, dont le leader provint de Cacak. D'un autre côté, ces élections furent marquées aussi par la chute et le débâcle politique de certains, autrefois partis puissants et absolus à Cacak. Les hauts et les bas des partis politiques à Cacak, de la période de l'année 2004 à l'année 2016, furent présentés sur des graphiques à part, où les changements de classement et de résultat d'élection en élection, pour certains partis, peuvent être aperçus le plus clairement.

УДК: 069(497.11)"2016"(047)

Делфина РАЈИЋ

историчар уметности
музејски саветник
директор Народног музеја
у Чачку

ИЗВЕШТАЈ О РАДУ НАРОДНОГ МУЗЕЈА У 2016. ГОДИНИ

Народни музеј у Чачку је током 2016. године наставио традицију истрајног рада у својој основној делатности прикупљања, чувања, научне обраде и излагања предмета, покретних културних добара у вези са културном, историјском и уметничком прошлошћу чачанског краја. План рада реализовало је 18 радника, а њиховим радом управљао је директор у сарадњи са Управним одбором. О правно-финансијским словима бринуле су заједничке службе за све установе културе у Чачку.

Настављена је пракса припреме и излагања студијских изложби Музеја која омогућава попуњавање збирки, као и пракса организовања гостујућих изложби са најразличитијом тематиком и одржавања предавања запослених стручњака Музеја у Чачку у установама и факултетима у Србији.

Посебан сегмент рада представља и садржај сајта Народног музеја у Чачку. Његово редовно ажурирање, атрактиван дизајн, анимације, фотографије и текстови привлаче бројну интернет публику.

Зграда Музеја и опрема

Радни простор и депои Музеја смештени су у половини зграде Старог начелства, а простор за сталну поставку у Конаку господара Јована Обреновића, који су категорисани као непокретна културна добра од великог значаја. У управној згради је, услед недостатка простора, онемогућено

проширење рада свих одељења, а нарочито смештај предмета.

У протеклој години окречени су депо библиотеке и музејски ходници. За потребе Етнолошког одељења и секретара купљена су 3 рачунара.

ПАЛЕОНТОЛОШКО ОДЕЉЕЊЕ

Обрада документације

Настављен је рад на обради документације палеонтолошког материјала. У фото-лабораторији урађено је 36 дигиталних снимака датог материјала.

Петар Урошевић, наш суграђанин, 15. 8. 2016. године Народног музеју у Чачку поконио је 47 урамљених фотографија разних минерала (димензија 30x32 цм).

Едукативни рад

Палеонтолошко одељење у 2016. години успешно наставља сарадњу са Предшколском установом „Моје детињство“. Палеонтолог Народног музеја Биљана Чкоњевић учествовала је у организовању специјализованог програма из области науке чији је циљ стимулисање целовитог развоја деце, пружање могућности за социјализацију и пружање подршке за развој посебних склоности и интересовања у складу са психофизичким могућностима деце.

Концепција програма заснива се на развијању процесних знања, подршци критичких мишљења, испољавању креативности код деце, обликовању и изражавању емоција, развијању активности и грађењу значења који проистичу из околности под ручја.

Целокупан програм на тему *Из свећа диносауруса* одвијао се кроз радионице у просторијама Народног музеја и вртића „Полетарац“. Учествовала су деца из вртића „Полетарац“ и то старија група са васпитачицама Снежаном Ковић и Јеленом Шушњар, а програм се реализовао кроз дванаест интерактивних тематских радионица.

Палеонтолог Биљана Чкоњевић и конзерватор Слободан Богојевић у оквиру специјализованог програма из области науке са Предшколском установом *Моје детињство* учествовали су на фестивалу науке који је одржан 17. новембра 2016. године у Регионалном центру Чачак и тако промовисали свој пројекат кроз интерактивне радионице где су деца из вртића „Полетарац“ Предшколске установе „Моје детињство“ откривала тајне природе. Програм је привукао и пажњу министра просвете Младена Шарчевића који је активно учествовао тако што се придружио ловцима на фосиле.

Стручно усавршавање

Палеонтолог Биљана Чкоњевић похађала је програм сталног стручног усавршавања у библиотечно-информационој делатности библиотеке Матице српске под називом *Управљање конфликтима у сусрећ ефикасној радној окружења*. Семинар је одржан у Галерији Народног музеја у Чачку 5. октобра 2016. године и кроз едукативну радионицу бавио се разумевањем појмова конфликт и управљање конфликтом, као и стицањем вештина за њихово ефикасно решавање: рефлексивно слушање, „ја говор“, мапирање конфликта, разликовање стилова и понашања у конфликтима.

Циљ семинара је јачање свести запослених и важности добрих међуљудских односа на радном месту који су темељ за успех и продуктивност свих запослених. Семинар је акредитован од стране републичке Комисије за акредитацију програма сталног стручног усавршавања у библиотечно-информационој делатности. Сви учесници семинара добили су сертификат.

Биљана Чкоњевић је учествовала и на семинару *Едукација у музејима и рад са јубликом, примери добре праксе и предлози едукативних програма* у организацији ИКОМ-а Србије, а који је одржан у сали „Јосиф Панчић“ Коларчеве задужбине у Београду 18. новембра 2016. године. ИКОМ Србије је претходних година у разговору са музеалцима увидео да се искристалисала потреба да се теми едукације и рада са јубликом посвети посебна пажња и пронађу прихватљива решења за покретање и развој едукативних програма у музејима који су ограничени бројем запослених и материјалним средствима. Музеји који су искуство стекли током последњих година желели су да то пренесу и осталим колегама у Србији и понуде могућа решења. У ту сврху ангажовани су искусни музејски кустоси едукатори који су припремили програм рада предложеног семинара: Јелена Огњановић (Галерија Матице српске, Нови Сад), Слађана Велендечић-Милаковић (Музеј Војводине), Милена Милошевић-Мицић (Завичајни музеј Кнежевац) и Драган Киурски (Народни музеј Кикинда).

ОДЕЉЕЊЕ ЗА АРХЕОЛОГИЈУ

Збирке и археолошки материјал

Античка збирка је ове године увећана за 70 нових експоната који су инвентарисани и фотографисани дигиталном и црно-белом техником.

Током године вршена је обрада грађе и документације према одредбама Закона о културним добрима са ископавања на локалитету Двориште Гимназије у Чачку 2015. године.

Извршена је примопредаја дела материјала са локалитета Градина Радаљево-Трешњевица из кампање 2016. године. Руководилац ископавања био је др Дејан Булић, научник сарадник са Историјског института Београд.

Теренска истраживања

Редовно су обилажени ископи у ужем центру града. У сарадњи са Заводом за заштиту споменика културе Краљево праћени су радови приликом рушења биоскопа „Сутјеска“.

Обављен је обилазак локалитета Илијак у Трнави, где су обављена сондажна археолошка ископавања 2006. године.

Научни и стручни скупови, семинари и стручно усавршавање

У јуну месецу кустос-археолог Александра Гојгић положила је стручни испит у Народном музеју у Београду и стекла звање вишег кустоса.

Катарина Дмитривић је у периоду од 19. до 23. маја 2016. учествовала на научном скупу у Браили (Румунија), где је у коауторству са М. Љуштином, доцентом Филозофског факултета у Београду, припремила два рада која су у приреди за штампу у посебном зборнику радова. Истом приликом, Катарина Дмитривић је добила признање и плакету Музеја „Карол I“ у Браили.

У периоду од 13. до 15. октобра 2016. Катарина Дмитривић је учествовала у раду међународног научног скупа у граду Таргу Муреш (Румунија), где је презентovala рад у коауторству са М. Љуштином, доцентом Филозофског факултета у Београду. Рад је припремљен за публикување у посебном зборнику.

У организацији Института ОРЕА Аустријске академије наука и Института за археологију у Загребу организован је међународни научни скуп у Бечу од 30. 11. до 2. 12. 2016. са темом *Грбови касној бронзаној и раној гвозденој доба у југоисточној Европи*

– *шеорейске ѿерсиѿекѿиве у археолоѿији Балкана*. Скупу је присуствовала Катарина Дмитривић, где је презентovala рад у вези са касним бронзаним добом у Западном Поморављу.

Пројекти и изложбе

Током године израђен је пројекат *Лајида-ријум у дворишћу Народной музеја у Чачку*. Идејно решење и предрачун урадио је архитекта Милош Пајевић (студио *Примавера* из Чачка). Овим пројектом Археолошко одељење је конкурисало за средства код Министарства правде, али је пројекат одбијен.

Одржан је радни састанак стручњака из Завода за заштиту споменика културе у Краљеву и Народног музеја у Чачку са представницима градских власти у вези са пројектом *Римске шерме*.

Током године извршене су припреме грађе, текста и превођење на енглески језик материјала потребног за публикацију *Некрополе бронзаног доба у реѿији Чачка*. Монографија је измењена докторска дисертација Катарине Дмитривић. Књига је финансирана средствима Министарства културе и информисања Републике Србије и Народног музеја у Чачку.

Током 56. Сабора трубача у Гучи постављени су панои изложбе *Градина на Јелици (шридесет ѿгодина археолошких исѿраживања 1984–2014)*, аутора проф. др Михаила Милинковића која је 2014. године била постављена у Народном музеју Чачак. За ту прилику кустос Вујадин Вујадиновић припремио је текст који је одштампан у програму Сабора.

Изложба у припреми

Током целе године вршене су темељне припреме за изложбу *Градина на Јелици* која ће бити реализована у априлу следеће године у Галерији Академије наука и уметности у Београду (конзервација, рестаурација, фотографисање, обрада каталожских јединица, паковање предмета...).

Сарадња са другим институцијама

За потребе изложбе *Градина на Јелици* конзерватор Мина Јовић изршила је конзервацију и рестаурацију седам предмета декоративне архитектонске пластике.

Специјализовани програм *Археолошка њочешница*, који је изведен у сарадњи са Предшколском установом *Моје дејинство*, завршен је у јуну месецу. За ту прилику изложени су дечији радови који су настали током програма, као и филм о програму. Деца су заједно са родитељима обишла сталну поставку.

Археолошко одељење организовало је изложбу *Средњовековни накит из збирки Народног музеја Крајујевац* археолога Игорa Ђуровића, колеге из Народног музеја у Крагујевцу.

У сарадњи са Филозофским факултетом из Београда и УИСПП завршени су припрема и штампа зборника радова са научног скупа одржаног у Чачку септембра 2015. године. Публикација садржи 378 страна, 20 ауторских текстова и кратку биографију и библиографију Растка Васића, нашег уваженог археолога коме је публикација и посвећена. Књига је штампана средствима Министарства културе и информисања републике Србије и Народног музеја у Чачку. Књигу су уредили В. Србу, М. Јевтић, К. Дмитровић и М. Љуштина.

Набавка опреме

Ради ефикаснијег рада одељења купљен је скенер-штампач-фотокопир HP LASERJET PRO MFP M125a.

Разно

За потребе новог редизајнираног сајта Народног музеја Археолошко одељење доставило је нове тестове и фотографије.

Археолози Катарина Дмитровић и Александра Гојгић присуствовале су предавању *Праисторијско рударство бакра на Руднику*

др Драгане Антоновић, научног саветника Археолошког института у Београду.

У септембру су детаљно очишћена два археолошка депоа.

Предмети из сталне поставке са археолошког налазишта Градина на Јелици повучени су због предстојеће изложбе у Београду. Како витрине не би биле празне, привремено су изложени предмети са осталих рановизантијских утврђења из околине Чачка.

Археолошко одељење сарађивало је са ЈП *Градац* у изради *Измена и дојуна Плана генералне регулације Центар у Чачку*.

ОДЕЉЕЊЕ ЗА ИСТОРИЈУ

Збирке

Збирке Одељења за историју обogaћене су изузетним поклоном Милке Митровић-Матић из Београда. Преузети су богата рукописна заоставштина, књижна и некњижна грађа и реалије из заоставштине новинара Дојчила Митровића (Чачак, 1907 – Београд, 1995). Митровић је био један од уредника рукописног ђачког листа „Седмак“ чачанске Гимназије 1923. године. Наредне школске 1923/1924 године покреће и уређује сатирични лист ученика седмога разреда „Максим“. Био је један од уредника часописа „Полет“, чији се први број појавио под окриљем ђачке дружине „Рајић“ 15. јануара 1924. године. Као ученик осмог разреда Гимназије наставио је да га самостално издаје до 1926. године. У лето 1929. године покренуо је „Чачански преглед“ намењен локалним привредним, економским, културним и спортским темама. Са групом предатних интелектуалаца радио је на организацији конзерваторско-рестаураторских радова на градској архитектури Чачка XIX века, оснивању Народног музеја у Чачку, прикупљању експоната за сталну поставку 1953. године и организовању издавачке делатности. Био је члан Управног одбора Народног музеја у Чачку. У „Збирци Дојчила Митровића“ налазе се књижевни архив часописа „Полет“

(1924–1925), рукописни листови ученика Гимназије у Чачку, збирка завичајних издања (књиге и периодика), књиге са посветом, повеље и дипломе, породична преписка чланова ове старе и угледне чачанске породице, реалије, фотографије и др. У току је израда спискова музејског материјала преузетих у 20 пакета.

Нове аквизиције и рад са збиркама

Током 2016. године добијен је део заоставштине капетана Звонимира Звонка Вучковића (1916–2004), истакнутог команданта ЈВуО са простора чачанског краја. Предмете, фотографије и документа Народном музеју у Чачку поклонила је Звонкова удовица, госпођа Анка Вучковић (девојачки Смиљанић) која живи у САД, а која је пореклом из породице Смиљанић са Златибора. Отац јој је пред Други светски рат био заменик министра иностраних послова Краљевине Југославије. Музеј је добио укупно 118 разноврсних предмета у вези са радом Звонка Вучковића током Другог светског рата, а још више са његовим животом и деловањем у емиграцији у САД, посебно у Савезу „Ослобођење“, организацији која се залагала за обнову демократске Југославије.

Музеј је добио и део заоставштине капетана Боривоја Рељића и 50. класе војне академије Војске Краљевине Југославије. Предмете је поклонио Алекса Рељић. У питању је *Класно њисмо* (збирка биографија, документа и сећања питомца на школовање, службовање, рат, заробљеништво и живот у емиграцији). Поред *Класној њисма* Музеј је добио неколико албума са фотографијама и брошурама (укупно 35 предмета различитог садржаја).

У склопу наставка истраживања у вези за Другим светским ратом преузет је и део заоставштине Ђурђа В. Петровића (1905–1983) из Виљуше, припадника партизанског покрета, учесника НОБ-а и вршиоца многих дужности на локалном нивоу у социјалистичкој Југославији. Нису прекинути ни контакти са генералом Марком Него-

вановићем, пореклом из Остре код Чачка, који је ове године Народном музеју у Чачку поклонио пет својих предмета.

Велики посао око сређивања документације Одељења за историју Народном музеју у Чачку настављен је и 2016. године. Прегледане су све Улазне књиге, као и књиге инвентарисаних картона, и на тај начин је завршена провера документације у вези са предметима који се налазе у Музеју (преко 5.000 предмета). Завршен је попис свих предмета који се налазе у сталној поставци у Конаку Јована Обреновића. У другој половини 2016. године извршено снимање трећине поставке (фотографисао Марко Бојовић). Снимљена су 82 предмета (укупно 900 снимака). Фотографисање је извршено у студијским условима, што је захтевало скидање и одношење предмета из Сталне поставке, а затим њихово враћање, па је то успоравало започети пројекат.

Истраживачки рад

За потребе писања радова објављених у 2016, као и оних који ће се штампати следеће 2017. године, обављена су опсежна истраживања која су била усмерена на личност и дело Драгише Васића, проучавање прошлости манастира Вујан, породице Луњевица и традиције династије Обреновић на ширем простору чачанског краја. У више наврата организовано је снимање цркве, иконостаса, порте и ризнице манастира Вујан, као и цркве у Горњој Трепчи, метоха манастира Вујан. Посебна пажња посвећена је подацима из „Српских новина“ у периоду између 1901. и 1903. године.

Као и у ранијем периоду, током 2016. године у више наврата омогућавано је многим колегама да користе информације и податке из збирки и фондова Народном музеју у Чачку.

Публикације

Историчар др Милош Тимотијевић је крајем 2016. објавио научну монографију

Драгиша Васић (1885–1945) и српска национална идеја у издању Службеног гласника из Београда. Монографија говори о идеолошким, политичким и уметничким преокупацијама Драгомира Драгише Васића, једног од најзначајнијих ангажованих српских интелектуалаца и књижевника у првој половини XX века. Анализира се његова биографија, али и сама епоха са свим својим вредностима, противуречне оцене у вези са Васићем, његове многобројне везе са људима попут Слободана Јовановића или Мирослава Крлеже, учешћа у ослободилачким ратовима 1912–1918. године, затим присни односи са левичарима и комунистима, као и учешће у Другом светском рату у улози главног идеолога Равногорског покрета и заменика генерала Михаиловића.

Послови везани за рад редакције Зборника радова Народног музеја у Чачку

Почетком 2016. почели су да пристижу радови за 45. број Зборника радова Народног музеја. Историчар др Милош Тимотијевић је у оквиру својих задужења примио све радове у папирном и електронском облику, као и прилоге у форми цртежа и фотографија. У 45. броју Зборника радова Народног музеја објављено је 13 радова. Др Милош Тимотијевић прочитао је као члан редакције све радове, а 8 радова је потписао и као рецензент.

Изложбе

Историчар Радивоје Бојовић учествовао је као аутор у реализацији изложбе *Војвода Пејтар Бојовић: знамења славе и часћи* Генералног секретаријата председника Републике. За каталог су припремљена поглавља *Одликовања на војводском мундиру Пејтра Бојовића* и *Подаци за биографију војводе Пејтра Бојовића*. Изложбу је 15. септембра 2016. године у згради Новог двора у Београду отворио председник Републике Томислав Николић у присуству Милорада Додика, председника Републике Српске,

чланова владе, представника војске, цркве и дипломатског кора.

Репрезентативна изложба *Војвода Пејтар Бојовић: знамења славе и часћи*, у чије оквиру је укључена збирка војводских униформи и сликовна грађа Народног музеја у Чачку, постављена је у Галерији Дома војске у Београду 30. септембра 2016. године поводом стогодишњице битке на Кајмакчалану. Ново издање каталога допуњено је каталожним пописом експоната Народног музеја Чачак под називом *Живот и победе*. Изложбу је отворио министар одбране Зоран Ђорђевић.

Изложба *Војвода Пејтар Бојовић: знамења славе и часћи* гостовала је у Народног музеју у Крагујевцу. Изложбу у Конаку кнеза Михаила Обреновића отворио је 10. новембра 2016. године председник Републике Томислав Николић.

Изложба *Војвода Пејтар Бојовић: знамења славе и часћи* гостовала је у Дому војске у Нишу. Изложбу је 30. новембра 2016. године отворио генерал Љубиша Диковић.

Изложба *Војвода Пејтар Бојовић: знамења славе и часћи* била је постављена у Народног музеју у Чачку поводом 18. децембра, дана Града. Тим поводом редизајнирани су панони и додати натписи на француском и енглеском језику. Реализацију изложбе финансирао је град Чачак. Изложбу је отворио пуковник Стевица Карапанџин.

Поводом стогодишњице почетка Првог светског рата изложба *Драгишин Гавриловић – мајор са чином ђуковника* била је постављена у Галерији Дома војске и Кући Ђуре Јакшића у Београду.

Направљен је избор панона изложбе *Албум старије Чачка* за Дане Чачка у Београду, које је Завичајно удружење „Чачани“ приредило 23. децембра 2016. године у Кући Ђуре Јакшића.

Изложбе у припреми

У склопу обележавања важних јубилеја у вези са националном историјом и локалном самосвешћу, а који су истовремено и

део повести бивше Југославије, па и региона, завршено је велико припремно истраживање које се бави животом, радом и уметничким делом Драгомира Драгише Васића (1885–1945). Његова породица је пореклом из Горње Трепче (сам Васић је рођен у Горњем Милановцу), али је за Чачак био везан родбинским и професионалним везама (школовање, рад у судовима), као и припадношћу 10. Таковском пешадијском пуку у коме је био током ослободилачких ратова. Његово деловање у уметничким, интелектуалним и политичким дешавањима пре 1912, као и између два светска рата, није заобилазило ни родни крај, у коме је 1941. године постао заменик пуковника, касније генерала Михаиловића и истовремено први идеолог равногорског покрета. Током 2016. истраживања су обављана у Историјском музеју у Београду и Народној библиотеци у Београду.

Планирана изложба о Драгиши Васићу темељила би се на обликовању паноа са фотографијама, документима и цитатима из књижевних дела. На тај начин наставио би се континуирани рад установе на обележавању традиција балканских, Првог и Другог светског рата, уз истовремену музеолошку делатност у вези са подстицањем јавности да Музеју поклања предмете. Захваљујући предметима које је поклонила Анка Вучковић планира се мања изложба која ће бити приређена у склопу промоције књиге посвећене Вучковићу и његовом деловању у Другом светском рату на подручју чачанског краја.

ОДЕЉЕЊЕ ЗА ИСТОРИЈУ УМЕТНОСТИ

Поред организационих послова везаних за рад установе, Делфина Рајић, директор Народног музеја у Чачку, активно је учествовала у свим пројектима и манифестацијама Музеја. Организовала је и приредила редовну годишњу изложбу *34. гечји мајски салон*, све изложбе које су биле део редовне активности током 2016. године, као и низ књижевних вечери, предавања и учешћа у телевизијским емисијама.

Настављено је преузимање заоставштине апотекара Аристиде Јовановића. Преостали део вајарских радова Ђорђа Јовановића (*Млагосић, Туја*, плакета *Аушолојорпрећ*) у Музеј је доспео захваљујући тестаменту његове унукe Дубравке Громовић.

Делфина Рајић је током 2016. године отворила следеће изложбе: *Камен је мисаоно и осећајно биће*, 18. годишњу изложбу удружења љубитеља уметности *Есјеић, Закојано блајо, Мозаик Праксис, Лешо у Музеју, Рејросіекіивну изложбу Драјана Ђирковића*. У Дому културе у Лучанима Рајић је 19. октобра, као рецезент учествовала у представљању књиге *Умешност на шљу Драјачева*, аутора Јовише Славковића, а 29. децембра у Културном центру у Гучи у програму посвећеном Нику Николи Стојићу.

ОДЕЉЕЊЕ ЗА ЕТНОЛОГИЈУ

Збирке

Набавка нових експоната

У 2016. години Етнолошко одељење је набавило 50 нових предмета у вези са збиркама покућства, посуђа, заната и играчака. До експоната се долазило поклонима и личним контактима са суграђанима.

У току 2013. године успостављен је контакт са Даницом Калинић из Београда, наследницом куће Михаила Протића, свештеника у Негришорима. У кући у којој нико не живи налази се велики број предмета изузетне вредности потребних за збирке покућства. Са госпођом Калинић договорен је откуп већег броја предмета по изузетно повољним ценама, а три предмета су већ откупљена.

Са господином Момчилом Гојгићем, пореклом из Чачка, започети су разговори о преузимању његове изузетно вредне збирке керамике која се састоји од хиљаду комада прикупљених на територији читаве бивше Југославије. Збирка је изузетно вредна, а колекционар би био спреман да је у целости у виду легата поклони Народ-

ном музеју у Чачку, уколико би могао да се обезбеди простор за њено излагање у виду сталне поставке. Етнолози ће у наредном периоду интензивно трагати за прикладним простором у који би се могла сместити ова изузетна збирка.

Од Градимира Миликића из Београда Етнолошко одељење је добило нове експонате, углавном из периода између два светска рата.

Документација и инвентаризација предмета

У оквиру редовних музејских активности инвентарисано је 56 предмета. Снимљени видео и аудио-материјал у току теренских активности чува се у Етнолошком одељењу.

Фото-документација

У дигиталној техници снимљено је око 400 фотографија, углавном из области нематеријалне баштине, као и објеката и детаља у вези са народним градитељством и предметима материјалне културе. Највећи део фотографија настао је у току теренских активности кустоса.

У фото-лабораторији је у црно-белој техници снимљено око 200 и још око 300 фотографија у дигиталној техници за потребе фото-документације Етнолошког одељења.

Рад у депоима, на превентиви и заштити предмета

У току 2016. године вршене су редовне активности око одржавања и сређивања депоа. Проблем недостатка депоа за смештај крупнијих предмета је и даље присутан.

Проблем нових ормара и полица за једну просторију депоа решен је у 2015. години добијањем потребних средстава од Министарства културе РС и набавком три метална ормара са полицама за смештај предмета.

Овим је делимично решен проблем простора за предмете из Етнолошке збирке који

су прописно упаковани и сложени у нове ормане. Део предмета је исељен из примитивно направљене бараке у дворишту Музеја, док су други, који су били у изузетно лошем стању, отписани. Предмети из подзбирке Пољопривреда су и даље смештени у гаражи, јер упркос новим орманима и даље недостају бар још две просторије депоа у које би био смештен сав етнолошки материјал.

У оквиру редовних музејских активности вршени су сређивање депоа, разврставање предмета и реинвентаризација. Депои у овој години нису третирани никаквим средствима заштите.

Теренска активност

У протеклој години вршена су појединачна теренска истраживања према потребама тема о којима је писано, као и за припрему изложби планираних за наредни период.

У самом граду је успостављена сарадња са више чачанских породица, од којих су добијени значајни подаци на теме везане за пројекте, као и за редовну активност на прикупљању нових предмета за збирке покућства, посуђа и заната.

Детаљно је истражен терен везан за вилу „Ленка“ и период у којем је ова грађевина настала. Остварена је сарадња са наследницима, прикупљене су породичне фотографије и документација која представља обележје периода између два светска рата. Тако је фото-документација обогаћена са 37 нових фотографија.

Стална поставка

Музеј гејињсџива

У току 2016. године је, уз помоћ остатка новца од донације предузећа НИС, у оквиру пројекта *Заједници заједно* купљен је потребан материјал за завршетак оба летњиковца у дворишту Музеја детињства (цигла, цреп и део материјала за дрвену конструкцију).

Планирано је да 2017. године, уз помоћ додатних средстава од Града Чачка, буде отворена нова стална поставка *Музеј дејинь-сџива* која ће бити јединствена у Србији.

Изложбена делатност

Дани европске баштине

Дана 27. 9. 2016. године у Галерији Народног музеја Чачак, а поводом прославе Дана европске баштине, Етнолошко одељење Народног музеја Чачак приредило је вече посвећено Ромима и њиховој култури, а посебно је као тема истакнута прослава ромске славе Бибије. Посетиоци су имали прилику да виде изложбу фотографија коју је припремила виши кустос Ивана Ћирјаковић и да чују предавање о овом празнику о коме су говорили Снежана Шапоњић-Ашанин (етнолог и музејски саветник) и свештеник чачанске цркве Драго Љубичић, који је више година освештавао колач на ромској слави. Неколико циганских песама отпевала је Марија Красавчић уз пратњу дела оркестра „Имам једну жељу“.

Фрула наша

У оквиру Сабора фрулаша у Прислоници Снежана Шапоњић-Ашанин је реализовала изложбу *Фрула наша* посвећену фрули. Изложени експонати су део приватног власништва познатих фрулаша, учесника Сабора, као и збирки Народног музеја у Чачку и Етнографског музеја у Београду. Три фруле су власништво манастира Лелић и припале су владика Николају Велимировићу.

Ноћ музеја

У 13. Ноћи музеја у Галерији Музеја представљена је колекција радио-апарата „лампаша“ и магнетофона насталих у периоду од тридесетих до седамдесетих година XX века, власништво Владимира Миливојевића и његових пријатеља. Штампан је и расклопиви каталог изложбе која је изузетно добро прихваћена од стране суграђана.

Научни, стручни скупови и стручно усавршавање

Етнолози су у октобру месецу учествовали на стручном скупу у Сирогојну „Музејска етнографска и савремена култура“ у организацији Етнолошке секције МДС-а. Етнолози су изложили следеће теме: Ивана Ћирјаковић је саопштила рад *Ујошреба традиционалних знања у савременом занаштву (пример очувања старих занаша у савременим оквирима)* и *Проблем формирања темељних музеја у саставу привредних предузећа на примеру оснивања Музеја млекарства Србије*, а Снежана Шапоњић-Ашанин *Пеливани на граници традиционалне и савремене културе*.

На стручном скупу *Нематеријална културна баштина као темељ развоја туристичке и локалне понуде* у организацији СIOFF-а за Босну и Херцеговину учествовала је Снежана Шапоњић-Ашанин са предавањем на тему *Ракија – шљивовица и филирански занаш у Србији*. На скупу су представљени и модели о преносу традиционалних заната и вештина, као и о развоју понуде традиционалних производа и њихове туристичке презентације. Скуп је одржан у Купресу, а смештај је обезбедило Министарство културе Босне и Херцеговине.

Етнолошки филм

У току редовних теренских активности направљен је богат видео-материјал. Део снимљеног материјала искоришћен је за монтажу етнолошких филмова *Пејровданске лиле*, *Бојојављење*, *Пеливани*, *Завештине...*

Нематеријално културно наслеђе

Снежана Шапоњић-Ашанин је, као регионални координатор за нематеријално културно наслеђе, припремила три нова предлога за упис на националну листу нематеријалног културног наслеђа: 1. *Ракија шљивовица*; 2. *Производња кајмака*; 3. *Драичевски сабор шрубача*.

Коло – Припремљен је део теренског материјала који представља саставни део неопходне документације достављене комисији за нематеријално културно наслеђе Репрезентативне УНЕСКО-ве листе човечанства. Сагласност за упис овог елемента дали су и Туристичка организација из Чачка и Центар за културу и спорт општине Лучани у Гучи.

Знања и вештине њављења кајмака – Национални комитет за нематеријално културно наслеђе крајем године уписао је нови елемент на Националну листу НКН. Данас се традиционалним поступком израђује кајмак на простору Западне Мораве, планина Златибор, Копаоник и Тара.

Манифестације

Бојојављење – Као и претходне године, манифестација *Пливање за залеђени крси*, дванаеста по реду, реализована је у сарадњи са Спортским центром „Младост“ и Домом културе. Покровитељи су били Град Чачак и црква Светог Вазнесења.

Бојојављенска академија – Већ шесту годину Музеј организује и Богојављенску академију у Великој сали Дома културе на којој, поред духовног и културног програма, додељује титулу *Носилац Бојојављенског крсиа за Град Чачак*.

Сабор њрубача – И ове, као и претходних година, традиционална *Драјачевска свадба* изведена је у организацији и режији Снежане Шапоњић-Ашанин. Представа свадбе уз све обичаје и обредне радње имала је две сценске целине. Публика је имала прилику да се упозна са обредним радњама у вези са свадбеним церемонијалом.

У оквиру Сабора трубача Снежана Шапоњић-Ашанин је ангажована као председник стручног жирија у такмичењу здравичара и такмичењу за избор најоригиналније народне ношње.

У оквиру Музеја трубе проширена је стална поставка и обогаћена са још три нова екпоната добијена на поклон од трубача, учесника у Сабору.

Сабор фрулаша у Прислоници – Етнолог Снежана Шапоњић Ашанин је, као и претходних година, учествовала у овој манифестацији. Активност се углавном огледала у раду око изложби домаће радности, старих заната и музичких инструмената.

Фесџивал маски – Етнолог Снежана Шапоњић Ашанин била је члан стручног жирија у избору најоригиналније маске коју организује КУД „Абрашевић“ на Белу покладну недељу. Учествовали су такмичари са простора неколико округа (Моравички, Златиборски...). Председник стручног жирија била је Снежана Шапоњић-Ашанин.

Фијакеријага – У 2016. години настављена је сарадња са Коњичким клубом „Миленко Никшић“, а етнолог Ивана Ђирјаковић је учествовала у реализацији ове манифестације.

Ноћ музеја – У сарадњи са Коњичким клубом „Миленко Никшић“ етнолог Ивана Ђирјаковић је у мају 2016. године у просторијама кафеа „Пронто“ у Чачку организовала програм „Сећање на стари Чачак“, у оквиру кога је изложен део салона старе градске куће, док је на самој улици постављена изложба фотографија старог Чачка.

У Центру за културу у Гучи, етнолог Снежана Шапоњић-Ашанин је реализовала изложбу *Драјачевска задруја* жена која је отворена за Ноћ музеја. Након овог догађаја, велики број посетилаца је у наредних месец дана имао прилике да посети изложбу.

Рад у стручним друштвима

Музејско грушџво Србије – Ове године етнологи Народног Музеја у Чачку нису учествовали у раду овог удружења.

Еџнолошка секција – У току године Етнолошка секција је организовала један електронски састанак у чијем раду су наши етнологи активно учествовали. Организован је и састанак у Етнографском музеју у Београду и у Музеју на отвореном „Старо село“ у Сирогојну.

Етнологско-антрополошко друштво Србије – Снежана Шапоњић-Ашанин је као председник Управног одбора Етнологско-антрополошког друштва Србије активно радила.

Летњи дани културе

*Радионица за децу
„Лето у музеју“ 2017.*

У дворишту Музеја су од 12. 7. до 30. 8. 2016. године одржане летње радионице за децу узраста од 6 до 14 година, сваког уторка и четвртка од 10 до 12 часова. У току рада радионице обрађено је више садржаја у вези са упознавањем наше народне традиције, сталном поставком Музеја, годишњим обичајима, старим дечјим играма, читањем наших народних бајки и њиховим тумачењем, вајањем и осликавањем текстила. Овај мозаик активности осмишљен је тако да деца кроз забаву науче пуно нових ствари и упознају се са Музејом. Радионице је водила професорка Марија Лукић и виши кустос-етнолог из Народног музеја у Чачку Ивана Ћирјаковић.

Ове године програм није био део манифестације „Летњи дани културе у Чачку“, већ је финансиран сопственим средствима професора Марије Лукић, а уз подршку Народног музеја Чачак.

У септембру је, у Галерији Музеја, приређена изложба радова насталих у току одржавања радионице и додељене су дипломе свим учесницима.

Пројекти

Пеливани – идентификовање и евиденцирање елемената нематеријалног културног наслеђа – Средствима Министарства културе реализован је пројекат *Пеливани*. Истраживање је обухватило 13 градова у Србији у којима се још увек по традиционалној рецептури израђују колачи и напици (Београд, Бор, Ниш, Чачак, Јагодина, Суботица, Краљево, Крагујевац, Сом-

бор, Врбас, Ваљево, Косовска Митровица, Врање). У сарадњи са спољним сарадницима обављена су теренска истраживања и прикупљени подаци који ће се чувати у документацији. Направљени су и видео-снимци у Чачку, Београду и Јагодини. Од прикупљене грађе планирано је да се реализује етнологски филм о Пеливанима у Србији.

Завештина – евиденцирање новој елементима нематеријалног културног наслеђа – Обављена су теренска истраживања на простору Источне, Западне и Централне Србије. У раду на овом пројекту учествовали су етнологи запослени у Музеју, али и сарадници из Музеја „Старо село“ Сирогојно, Народног музеја у Пожаревцу, Народног музеја у Зајечару, Народног музеја у Крагујевцу, Музеја Крајине у Неготину и Етнографског музеја у Београду. Евидентиране су веће литије и направљени видео-записи који ће се трајно чувати у музејској документацији. Истраживање је обављено и на простору Београда у чијем се центру налази дрво-запис око кога се окупљају верници на Митровдан. У оквиру пројекта разматране су могућности уписа овог елемента на Националну листу НКН, али и уписа елемента „дрво-запис“. Пројекат је реализован средствима Министарства културе Републике Србије.

Драгачевска задруга жена – хероина једној времена – У сарадњи са Центром за културу у Гучи реализован је пројекат који се односио на Драгачевску задругу жена „Рајка Боројевић“ из Доњег Дупца. Извршена су теренска истраживања, прикупљена је архивска грађа и конзервирани су експонати који су се односили на рад, постојање и славу ове Задруге, јединствене у свету.

Сарадња са другим установама

Ценитар за културу и сјорпј Лучани. У оквиру Сабора трубача настављена је досадашња сарадња са овом установом. Снежана Шапоњић-Ашанин била је ангажована у раду стручног жирија за избор најбоље изговорене здравице и најлепше и најоригиналније народне ношње.

Гимназија Чачак – Поред курса ткања и плетења Етнолошко одељење је пред Васкрс организовало *Школу украшавања васкршњих јаја традиционалним мейодама*. Полазници овог курса су били ђаци Гимназије.

Туристичка организација Чачак – И ове године настављена је сарадња са овом установом. Снежана Шапоњић-Ашанин је ангажована као члан организационог одбора Сабора фрулаша, али и у реализацији колоније „Крст патријарха Павла“.

Удружење њословних жена „Нагежда Пејровић“ – Организована је прослава Дана мајки (Материце) у Хотелу „Београд“. Том приликом Снежана Шапоњић-Ашанин је припремила програм посвећен овом празнику.

Снежана Шапоњић Ашанин је учествовала у реализацији манифестације *Плодови Зайадној Поморавља*. Том приликом реализована је импровизација традиционалне свадбе Поморавља. Извођачи су били чланови КУД „Абрашевић“.

Удружење „Сџари Чачани“ – Етнолог Ивана Ђирјаковић је на годишњој манифестацији овог удружења „Српски астал“ одржаној у новембру 2016. године одржала предавање о славској трпези код Срба у прошлости.

Предшколска усџанова „Моје дејџњство“ – У оквиру пројекта *Врџићи без џраница* Етнолошко одељење Народног музеја Чачак организовало је новембра 2016. две етнолошке радионице у просторијама Музеја на тему *Грнчарској занџша*. Етнолог Ивана Ђирјаковић приказала је деци оригиналне музејске предмети у вези са овим занатом која су потом имала прилику да направе предмете од глине и да их потом украсе.

Предшколска усџанова „Рагосџ“ – у склопу обележавања 86 година ове установе остварена је сарадња која се огледала у организовању деџјих представа у Музеју на тему народне традиџије и учествовања деце у бројним обредним радњама животног и годишњег циклуса.

Кулџурни ценџар Рековац – Остварена је сарадња са Културним центром у Рековцу у вези са припремањем потребне документације и теренске грађе за кандидовање манифестације „Прођох Левач, прођох Шумадију“ на Националну листу НКН. Обављена су теренска истраживања у вези са народним обичајима овог краја.

Технички факулџет, Чачак – Архитекта Бранкица Шуџић је у сарадњи са етнологима истраживала мере и пропорџије појединих музејских експоната. Као резултат тог истраживања и рада написан је и у Зборнику објављен рад *О мерама и џрџорџијама џреслица* из наше збирке. Обављена су и истраживања у вези са српским грбом као орнаментом на гулама и џилиму.

РТС: Снежана Шапоњић-Ашанин је у више наврата учествовала у емисијама које припрема Културно-образовна редакџија РТС-а. У овој години реализоване су емисије *Косовски вез, Ђурђевдан, Коло, Пеливани, Ткање, Крсна слава*.

БИБЛИОТЕКА МУЗЕЈА

Рад овог одељења у 2016. години одвијао се путем редовних активности и извршавања послова око ажурирања и чишћења простора за часописе, картотеке часописа и допуна реинвентара за 69 наслова који раније нису довршени. За помоћ приликом обављања ових послова ангажовано је једно лице са средњом школом на два месеца (фебруар и март), а које има искуство у овим пословима.

Послата је размена 44. броја Зборника у Србију (99 комада) и иностранство (112 комада, где се налази и остатак 28 пакета из претходне године). Уведена су у инвентар и картотетку 132 наслова и годишта часописа (добијени разменом, поклоном и куповином у 2016. години).

У библиотечки програм за обраду (НИ-БИС) унето је 380 монографских публикаџија. Археолошка публикаџија са 14. Међународног колоквијума погребне археологије послата је на 15 адреса ауторима у иностран-

ство, а остатак планиран за размену биће послат 2017. године са Зборником бр. 45.

У галерији Народног музеја 5. октобра 2016. године одржано је акредитовано предавање на тему *Управљање конфликтима у библиотекама у сусрећ сиварању ефикасној радној окружења*, а предавач је била библиотекар Јелена Јовин из Библиотеке Матице српске у Новом Саду. Предавању је присуствовало 16 полазника.

Урађени су књиговезачки послови само за купљене часописе, а корисницима је позајмљено 600 књига и часописа у току године.

ЛАБОРАТОРИЈА ЗА КОНЗЕРВАЦИЈУ И РЕСТАУРАЦИЈУ

Подаци о извршеним конзерваторско-рестаураторским радовима и интервенцијама:

– археолошке збирке:

- локалитет *Дворишће Гимназије у Чачку* (налази: 25 – бронза; 7 – гвожђе; 9 – стакло);
- локалитет *Рудник (Сћационар – Дрење)*: у току је конзервација 33 налаза;
- локалитет *Гамзиград – Ромулијана* (налази: 2 – сребро; 42 – бронза; 43 – гвожђе; 3 – стакло);
- локалитет *Градина на Јелици* (налази: 75 – метал; 38 – стакло; 17 – коштани материјал; 16 – камена пластика; 1 – керамика). У току су конзервација и анализа металног ламеларног оклопа;
- случајни налази (1 – бронза).

– историјске збирке:

- оружја и војне опреме: три официрске сабље са корицама које су припадале војводи Петру Бојовићу.
- **етнолошке збирке:** у току је конзервација 11 металних предмета из збирке покућства и једне писаће машине.

– установе, други музеји:

- галерија *Нагежда Пејровић* у Чачку: у току је конзервација три предмета која су припадала Надежди Петровић;
- *Народни музеј Крајујевац*: у току је конзервација три средњовековне бронзане наушнице;
- приватна збирка Драгане Божовић, кустоса *Галерије Нагежде Пејровић* из Чачка: 19 новчића из различитих периода.

Анализа археолошких предмета

Радиографска снимања металних предмета обављана су у Радиолошком одељењу Здравственог центра у Чачку. У оквиру хабилитационог рада за више звања Слободана Богојевића вршене су SEM-EDS анализе на одабраним археолошким налазима (метода скенирајуће електронске микроскопије са употребом енергетско-дисперзионог спектрометра). Анализе су рађене на Рударско-геолошком факултету (Департман за минералогiju, кристалографију, петрологију и геохемију) Универзитета у Београду.

Превентивна конзервација

Извршени су редовни мониторинг и обрада података амбијенталних услова у Сталној поставци музеја.

Учествовање на предавањима и радионицама, стручна сарадња

У току прошле године конзерватори су сарађивали са конзерваторским одељењима и лабораторијама у Србији, као и са Централним институтом за конзервацију у Београду. Настављена је сарадња са *Рударско-геолошким факултетом* у Београду у погледу анализе и примене науке у конзервацији културних добара, као и са Агрономским факултетом у Чачку (хемијска лабораторија) у вези са анализом хемијских раствора који се користе у конзерваторским третманима.

Слободан Богојевић је 31. маја са професорима и ђацима Уметничке школе из Чачка присуствовао *Конзерваторским предавањима* у Музеју на отвореном „Старо село“ Сирогојно.

Слободан Богојевић је 26. октобра у Музеју рудничко-таковског краја присуствовао предавању *Праисторијско рударство бакра на Руднику* др Драгане Антоновић, научног саветника Археолошког института у Београду.

Изложбе

Конзерватори су учествовали у техничкој реализацији тематских изложби у организацији Народног музеја у Чачку, као и изложби других музеја, установа и удружења.

Стручна пракса из области конзервације и рестаурације

Лабораторија за конзервацију и рестаурацију наставила је са организацијом стручне праксе из области конзервације и рестаурације за ученике III и IV разреда средње Уметничке школе из Чачка (смер конзерватор културних добара) у сарадњи са професорима Аном Богићевић, Рашом Јованићем и Снежаном Добросављевић.

У периоду од јануара до јуна 2016. године са ученицима III године настављена је реализација програма *Конзервација мейала* који је поред теоријског сегмента обухватио и практичан рад, односно конзерваторски третман 19 новчића из приватне збирке Драгане Божовић, кустоса Уметничке галерије „Надежда Петровић“ из Чачка. Ученици су током програма осмишљавали концепцију и поставку конзервираног материјала, као и презентацију рада у лабораторији на *Изложби радова ученика Уметничке школе* која је одржана током јуна месеца. Стручну праксу водио је Слободан Богојевић, а поред конзерватора у програм су били укључени и предметни професор Снежана Добросављевић, као и фотограф музеја Марко Бојовић.

У периоду од априла до јуна ученица IV године Милица Ђуровић је у лабораторији (под менторством Слободана Богојевића) припремала матурски рад *Конзервација одабраних археолошких налаза из збирке Народног музеја у Чачку*. У израду матурског рада били су укључени и археолог Вујадин Вујадиновић (археолошко тумачење и интерпретација), фотограф Музеја Марко Бојовић, као и предметни наставник Рашо Јованић. Рад је поред теоријског подразумевао и практични део, односно конзерваторски третман одабраних археолошких бронзаних налаза. Милица Ђуровић је у јуну месецу представила резултате рада на *Изложби радова ученика Уметничке школе*. Презентација је приказана и путем плаката који је дизајнерски осмислила Милица Стривовић.

У периоду од августа до децембра ученик IV године Уметничке школе Маринко Калађија похађао је стручну праксу из области *Конзервација и рестаурација мейала*. Пракса је подразумевала конзерваторско-рестаураторски третман на одабраним бронзаним археолошким налазима. Ментор стручне праксе био је конзерватор Слободан Богојевић, а поред њега у програм су били укључени и археолог Вујадин Вујадиновић и фотограф Марко Бојовић.

Пројекти Археолошка њочейница и Палеонтолошка радионица

У периоду од јануара до јуна у сарадњи са Предшколском установом „Моје детињство“ припремана је презентација рада у вези са специјализованим програмом *Археолошка њочейница – мали истраживачи у авантури са археолошким предметима*. Програм је најпре представљен 21. марта у вртићу „Мали капетан“. Званичан завршетак и представљање програма организовани су у оквиру интерактивне изложбе *Закојано благо* 23. јуна месеца у Галерији Музеја у Чачку.

Слободан Богојевић учествовао је 28. септембра у оквиру специјализованог програма *Палеонтолошка радионица* који

припрема и води палеонтолог Биљана Чкоњевић, а у сарадњи са Предшколском установом „Моје детињство“. Тема интерактивне радионице односила се на *Палеонтолошка ископавања и ујознавање са конзерваторима и лабораторијом за конзервацију и рестурацију*. Биљана Чкоњевић и Слободан Богојевић су 17. новембра представили програм на *Фестивалу науке* који је одржан у Регионалном центру Чачак. Програм је презентован кроз интерактивне радионице у сарадњи са децом и васпитачима из вртића „Полетарац“.

Сајт Музеја

Током године рађено је на планирању и одређивању стратегије пројекта израде новог сајта (дизајн, идејна решења итд.) који технички координира Слободан Богојевић уз асистенцију др Милоша Тимотијевића. У пројекат су укључене и остале колеге из Музеја. Израда новог дизајна поверена је Богданки Половини, фотографу и дизајнеру из Београда.

Стручно усавршавање

Слободан Богојевић је у јуну месецу у Народном музеју у Београду стекао звање *виши конзерватор* са хабилитационим радом *Анализа и практична примена хемијској чишћења у конзерваторским процедурама металних археолошких налаза*. Експерименталан рад је подразумевао како рад у лабораторији Музеја, тако и рад у *SEM LAB* (лабораторији Рударско-геолошког факултета), хемијској лабораторији Аграрноског факултета у Чачку, као и Радиолошком одељењу Здравственог центра у Чачку. Ментор истраживања била је проф. др Кристина Шарих.

ФОТО-ЛАБОРАТОРИЈА

Фотографско одељење бави се снимањем покретних и непокретних културних добара, изложби и бројних манифестација

које реализује Музеј. Такође учествује у техничкој реализацији изложби у организацији наше установе, као и током теренских радова.

Током 2016. године обављена су следећа снимања:

1. За Археолошко одељење 2000 дигиталних и 25 црно-белих снимака;
2. За Палеонтолошко одељење 68 дигиталних снимака;
3. За Етнолошко одељење 1200 дигиталних и 150 црно-белих снимака;
4. За Историјско одељење 900 дигиталних и 84 црно-белих снимака;
5. За Конзерваторско одељење 450 дигиталних снимака;
6. За Одељење историје уметности одељење 264 дигиталних снимака;
7. За изложбе и манифестације 780 дигиталних снимака;

СТАЛНА ПОСТАВКА НАРОДНОГ МУЗЕЈА У ЧАЧКУ

Сталну поставку смештену у Конаку господара Јована у ток 2016. године видело је 4.450 посетилаца: 2300 деце и 2150 одраслих. Ђаци су и даље највернија публика.

Стална поставка Музеја и даље изазива посебну пажњу дипломатских представника, заинтересованих за причу о прошлости државе у којој бораве. Званичне делегације у посети нашем граду уочиле су јединствене садржаје у сталној поставци који нас нераскидиво везују за европски цивилизацијски простор. Поставка редовно привлачи учеснике скупова и школских такмичења. Део публике дошао је у Музеј преко ТО Чачак, ТА Матовић и УТП Морава. Посебно занимљиве су биле две посете „Артис груп“, које је организовала Тамара Огњевић. Са њом нам је у посети била и принцеза Јелисавета Карађорђевић.

ИЗЛОЖБЕ НАРОДНОГ МУЗЕЈА

У Галерији Народног музеја отворене су четири изложбе из сопственог програма, једанаест гостујућих и шест изложби које су организовали појединци, организације и удружења из Чачка: *Шумадијска дивизија 1914–1918* (приредили Народни музеј Краљево, Историјски архив Краљево и Народни музеј Крагујевац); изложба чачанског издаваштва *Шћамјана реч 2015* у организацији Градске библиотеке „Владислав Петковић Дис“; изложба Александре Савић из Природњачког музеја у Београду *Сћаро и несћало воће Србије*; изложба *Камен је мисаоно и осећајно биће* др Мирјане Херцог; изложба слика Удружења љубитеља уметности „Естет“ (18. по реду); 33. Дечји мајски салон *Усћомене из мој дома*; изложба *Закојано блајо*; изложба *Мозаик Праксис* аутора Ивана Павића, Драгана Васића и Оливере Гаврић-Павић; изложба Радова студената „Факултета Уметности“; изложба дечијих радова *Лејћо у Музеју*; изложба *Умејничка збирка САНУ – Ликовни умејници академици* ауторке Јелене Межински-Миловановић; изложба *Чију йесму йевам* (визуелна уметност уметника балканског региона и гостујућих земаља *Библиоћека – оћворена књија Балкана*) у организацији Божидара Плазинића; изложба *Средњовековни накйћ из збирке Народној музеја у Крајугевцу* аутора Игорa Ђуровића, археолога; *Рејросћекйивна изложба Драјана Ђирковића* и изложба *Војвода Пејћар Бојовић – знамења часћи и славе*. Изложба *Градина на Јелици* отворена је 11. августа у Музеју трубе у Гучи.

Музеј је, поред својих редовних, граду и посетиоцима покљонио изложбе за памћење. То је најпре била изложба *Умејничка збирка САНУ – ликовни умејници академици* која је за непуних месец дана забележила 4250 посетилаца.

Пратећи програм чинила су предавања, промоција књига и разговора.

Галерију Народног музеја у Чачку је током 2016. године посетило 10.030 посетилаца.

КУЛТУРНО-ПРОСВЕТНА ДЕЛАТНОСТ

Промоције, Представљања публикација

Делфина Рајић и Милош Тимотијевић су 24. фебруара у Градском музеју у Вршцу представили монографију *Манасћири Овчарско-кабларске клисуре*. Том приликом приказан је и филм о Овчарско-кабларским манастирима.

Монографија *Равна Ђора*, аутора др Милоша Тимотијевића и Саше Савовића представљена је 30. маја у Галерији музеја у Чачку. Поред аутора о монографији су говорили и Делфина Рајић и Борисав Челиковић.

Књига *Мозаик у Србији*, аутора Оливере Гаврић Павић, представљена је 8. јула у Галерији музеја.

У Галерији музеја у Чачку 29. септембра представљен је III том *Обреновићи у музејским и друћим збиркама Србије* о ком су говорили др Милош Тимотијевић, Александар Марушић и Делфина Рајић.

Поводом Дана града Чачка 15. децембра у Галерији музеја представљен је XLV Зборник радова Народног музеја. Зборник су представили др Радомир Поповић, историчар Историјског института и Делфина Рајић.

КАДРОВИ

Палеонтолог Биљана Чкоњевић је од 28. априла примљена у Музеј на неодређено време.

Археолог Вујадин Вујадиновић је радио у Музеју на одређено време у трајању од два месеца, а Стојана Петровић на месту хигијеничара у трајању од три месеца.

Александра Милошевић је у периоду од 1. фебруара до 31. марта радила у Библиотеци музеја.

БИБЛИОГРАФИЈА РАДНИКА МУЗЕЈА

1. Александра Гојгић, 2016. *Турске луле из Археолошке збирке Народној музеја у Чачку*

- ку, (хабилитациони рад за звање вишег кустоса), Чачак – Београд.
2. Катарина Дмитровић, Вујадин Вујадиновић, 2015. Заштитна археолошка ископавања на локалитету Двориште Гимназије у Чачку – кампања 2015. године, *Зборник радова Народної музеја XLV*, Чачак, 2015, 7–15.
  3. Katarina Dmitrović, Marija Ljuština, 2016. Towards Reconstruction of the Bronze Age Funerary Ritual in Western Serbia, in: *Interdisciplinary Methods of Research for Prehistoric and Protohistoric Funerary Monuments*, 15th International Colloquium of Funerary Archaeology, Programme and Abstracts, Brăila, 11.
  4. Marija Ljuština, Katarina Dmitrović, 2016. The Right or Merit to be Buried? A Contribution to social aspects of the Bronze Age Funerary Practice in western Serbia, in: *Interdisciplinary Methods of Research for Prehistoric and Protohistoric Funerary Monuments*, 15th International Colloquium of Funerary Archaeology, Programme and Abstracts, Brăila, 16.
  5. Marija Ljuština, Katarina Dmitrović, 2016. Balancing Traditional Values and Novelty: Middle Bronze Age Communities of Serbian Part of the Carpathian Basin and their Southwestern Neighbours, in: *Bronze Age Connectivity in the Carpathian Basin*, Program and Abstracts of the Scientific Colloquium in Târgu Mureş, 13–15 October 2016, 19–21.
  6. Marija Ljuština, Katarina Dmitrović, 2016. On the Outskirts of Urnfield World: West Morava Basin at Dawn of Late Bronze Age, in: *Let the Dead speak for the Living. Late Bronze Age and Early Bronze Age burials in Southeast Europe – theoretical perspectives in Balkan Archaeology*, International Conference, Vienna, November 30th – December 2nd 2016, 9.
  7. Marija Ljuština, Katarina Dmitrović, 2016. Between Everyday Life and Eternal Rest: Middle Bronze Age in Western Morava Basin, Central Serbia, in: *Funerary Practice during the Bronze and Iron Ages in Central and Southeast Europe*, Proceedings of the 14th International Colloquium of Funerary Archaeology in Čačak, Serbia, 24th – 27th September 2015, Beograd – Čačak, 2016, 43–52.
  8. *Funerary Practice during the Bronze and Iron Ages in Central and Southeast Europe*, Proceedings of the 14th International Colloquium of Funerary Archaeology in Čačak, Serbia, 24th – 27th September 2015, Beograd – Čačak, 2016, Eds. V. Sîrbu, M. Jevtić, K. Dmitrović, M. Ljuština.
  9. Radivoje Bojović, *Nadežda i Petrovići u muzejskim zbirkama Čačka*, Naučni skup posvećen Nadeždi Petrović (1873–1915), zbornik radova, Novi Sad, 2016, 130–140.
  10. Радивоје Бојовић, *Драјуџин Гавриловић – мајор са чином њуковника, Београд*, Дом војске Србије, 2016, пре-савитак.
  11. Радивоје Бојовић, *Одликовања на војводском мундиру Пејра Бојовића; Подаци за биографију војводе Пејра Бојовића*, Војвода Петар Бојовић: знамења славе и части, Београд, Генерални секретаријат председника Републике, 2016, 11–39, 141–147.
  12. Радивоје Бојовић, *Одликовања на војводском мундиру Пејра Бојовића; Подаци за биографију војводе Пејра Бојовића; Живој и њобеге војводе Пејра Бојовића*, Војвода Петар Бојовић: знамења славе и части, Београд, 2016, 11–39, 141–179, 181–187.
  13. Радивоје Бојовић, *Одликовања на војводском мундиру Пејра Бојовића; Подаци за биографију војводе Пејра Бојовића; Живој и њобеге војводе Пејра Бојовића*, Војвода Петар Бојовић: знамења славе и части, Војна књига бр. 2079, Београ 2016, 11–39, 141–179, 181–187.
  14. Радивоје Бојовић, *Војвода Пејар Бојовић, биографија вредна сећања*, Војвода Петар Бојовић: знамења славе и части, Београд, 2016, 4–7.

15. Радивоје Бојовић, *На војводском мундиру; Живош и њобеде*, Одликовања војводе Петра Бојовића: знамења славе и части, Одбрана, специјални прилог, бр. 153, Београд, 2016, 2–18, 29–31.
16. Радивоје Бојовић, *Овчарско-кабларски манастири у Пушешевцију Јоакима Вујића*, Бележник, св. 5, Чачак, 2016.
17. Милош Тимотијевић, *Драиша Васић (1885–1945) и српска национална идеја* (Београд : Службени гласник, 2016). – 566 стр.
18. Милош Тимотијевић, „Звонимир Звонко Вучковић (1916–204) : биографија, документа, сећања“, *Зборник радова Народног музеја XLV* (Чачак, 2015 [шт. 2016]), 173–205.
19. Милош Тимотијевић, „Бој на Љубићу у званичној репрезентативној култури Чачка током XIX и XX века“, у: *Српска револуција и обнова државности Србије : двеста година од Другог српског устанка*, ур. Радомир Ј. Поповић, (Београд, Историјски институт САНУ; Чачак, МИАЧ, 2016), 215–241.
20. Борисав Челиковић, Ђорђе Миловановић, Марина Лукић-Цветић, Милош Тимотијевић, „Културно и историјско наслеђе“, у: *Гружа и Рудничка Морава*, ур. Слободан Арсенијевић, Борисав Челиковић (Крагујевац : Удружење грађана Урбана безбедност, 2016), 139–191.
21. Милош Тимотијевић (рецензија), *Обреновићи у музејским и другим збиркама Србије IV* (ур. Александар Марушић, Ана Боловић), Горњи Милановац, 2016, 370–371.
22. Делфина Рајић, *Извештај о раду Народног музеја за 2015. годину*, Зборник радова Народног музеја, књ. XLV, Чачак, 2016, стр. 281–302.
23. Delfina Rajić, *Introduction, Funerary Practices during the Bronze and the Iron Ages in the Central and Southeast Europe*, University of Belgrade – Faculty of Philosophy, National museum Čačak, Beograd – Čačak, 2016, 23 – 24.
24. Делфина Рајић, Милош Тимотијевић, *Досадашња исцртавања манастира Овчарско-кабларске клисуре*, Бележник Овчарско-кабларске клисуре, бр. 7, Чачак, 2016, стр. 16–22.
25. Делфина Рајић, *Обреновића дарови – од Кнећине Љубице и Господара Јована миоковачкој и брусничкој цркви*, Обреновићи у музејским и другим збиркама Србије и Европе, IV, Музеј рудничко-таковског краја, Горњи Милановац, 2016, 197–205.
26. Делфина Рајић, 33. Дечји мајски салон, Народни музеј Чачак, 2016.
27. Зоран Ракић, Ирена Шпадијер, Тајана Суботин - Голубовић, Милена Давидовић, Ђорђе Бубало, Владан Тријић, Миланка Убипарип, Јована Станојловић, Катарина Мано-Зиси, Милош П. Живковић (1984), Милош П. Живковић (1989), Мила Гајић, Марина Бунарџић, Делфина Рајић, Свет српске рукописне књиге (XII – XVII век), Српска академија науке и уметности, Београд 2016, 436.
28. Слободан Богојевић, *Анализа и њактична њримена хемијској чишћења у конзерваторским ѡрејманима металних археолошких налаза*, (хабилитациони рад за звање вишег конзерватора), 2016, Чачак – Београд.

НАГРАДЕ И ПРИЗНАЊА

- Машинско саобраћајна школа Чачак доделила је захвалницу Народног музеју у Чачку за сарадњу у реализацији наставе уметничког одељења на образовном профилу Конзерватор културних добара.
- КУД „ФРА“ Чачак доделио је захвалницу Народног музеју Чачак за допринос очувању Друштва.

- Предшколска установа „Моје детињство“ за 2015/2016. годину доделила је захвалницу Народном музеју Чачак за допринос у развијању посебних и специјализованих програма и промоција у заједници.
- Независни филмски центар FILMART захваљује Народном музеју Чачак на подршци приликом реализације 11. међународног студентског филмског кампа INTERAKCIJA 2016.
- Директор Народног музеја Делфина Рајић је за дугогодишњи допринос развоју културе и оданост вуковским идеалима добила Вукову награду за 2016. годину од КПЗ.

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд
93/94

ЗБОРНИК радова Народног музеја = National museum
journal = Recueil des travaux du Musée national / главни
и одговорни уредник Делфина Рајић. – 1969, књ. 1- . -
Чачак : Народни музеј Чачак, 1969– (Београд : Службени
гласник). – 26 cm

Годишње. – Друго издање на другом медијуму: Зборник
радова Народног музеја (Чачак. CD-ROM) = ISSN 2334-6698
ISSN 0350-7262 = Зборник радова Народног музеја (Чачак)
COBISS.SR-ID 8293890

